

credo

evangélikus folyóirat

XXX. ÉVFOLYAM
2024/4. • 2200 FT



MOST NEVESS!
„Ne vessünk a dühöngő sátánon és a világon (igen, még a bennünk lévő bűnön és lelkiismeretünkön is).” (LUTHER MÁRTON)

Tartalom

EGY SIMA

- ISÓ M. EMESE:** *Utazás térben és időben* 1
- ERIC W. GRITSCH:** *Luther Márton humora* 2
- JANCSÓ ÁGNES:** *A buborékfújó* 10
- NÉMETH ISTVÁN:** *Ami mindenkinek kedvére van*
Humor a németalföldi képzőművészetben 12
- ACSAI ROLAND:** *Madármentés* 26
- SOMOGYI LÁSZLÓ:** *Bolondok ünnepe* 28
- SZEMETHY ORSOLYA:** *Sziget* 38
- VERES EMESE-GYÖNGYVÉR:** *Humor a gyászban* 42
- UNGÁR PÉTER:** *5Móz 29,28* 48
- NEGYELA LÁSZLÓ:** *Egy az Isten!*
Beszélgetés Czire Szabolcs főlelkésszel 50
- PETRŐCZI ÉVA:** *A „golyós játszótéren”* 55
- ORDASS LAJOS:** *A napsugár bukfencet vet a tükrön* 57
- ISÓ M. EMESE – ISÓ GERGELY:** *Közreadói gondolatok utószó helyett* 82

EGY FORDÍTOTT

- WANG WEI:** *A Wang folyó versei (Fordította, a kommentárokat írta és a felvételeket készítette: Sajó Tamás)* 1



Utazás térben és időben

→ ISÓ M. EMESE

Amikor a téli lapszámot szerkesztjük, mindig sajátos helyzetben vagyunk: egyszerre dolgozunk a karácsonyra hangoló, az óévet búcsúztató és az új évet köszöntő anyagon. Ez a Janus-arcúság most másban is meglátszik: a lap két irányból is olvasható. De mind a két felére igaz, hogy az öröm és a felfedezés iránti vágy járja át.

Az első felében egyebek mellett arra a kérdésre keressük a választ Eric W. Gritschsel, hogy min nevetett, és hogyan alkalmazta a humort mint kommunikációs eszközt Luther Márton, és hogy miként válhat útravalóvá mindannyiunk számára a derülátás. Luther és nyomában a 17. század humorát a képzőművészet oldaláról is megvizsgálhatjuk Németh István művészettörténész kalauzolásával. Itt is megszólalnak a humor mélyebb, obszcén regiszterei, és utánajárunk, idővel hogyan válhat homályossá egy-egy közismert mondás jelentése: igazi nyomozati munka feltárni ilyen titkokat. Somogyi László kultúrtörténeti kitekintéssel vezeti elénk a Bibliában megjelenő szellemességet, felvillantva a hívők humorát, miközben arra is rámutat, miért fontos, hogy képesek legyünk nevetni. Egy olyan, jellegzetes jelenséget jár körül saját gyűjtéseivel illusztrálva Veres Emese-Gyöngyvér néprajzkutató, amely az elmúlás tabusítása okán igencsak meglepheti az olvasót: a humor szerepét a halál rítusában. Végül a lapszám talán legkülönlegesebb darabját alkotják Ordass Lajos sorai, mégpedig az általa humorosnak ítélt anekdoták gyűjteménye, amelyeket a püspök

„...az ember meg akarja ismerni önmagát és az Istent is.”

maga is kiadásra szánt, de a kézirat eddig csak levéltárakban volt hozzáférhető.

A lapszámot, mint mindig, most is kortárs költők és írók művei gazdagítják, általuk talán közelebb tudjuk érezni azokat a kultúrköröket is, amelyeket száz meg száz évek választanak el egymástól. Ami azonban közös bennük, az az ember és az embert a megismerés felé hajtó erő – hiszen az ember meg akarja ismerni önmagát és az Istent is.

A folyóiratot a hátoldal felől kézbe véve egy különleges versfüzér tárul elénk: a középkori, pontosabban Tang-kori (618–907) Kína egyik leghíresebb költője és festője, Wang Wei alkotásaival találkozhat itt az olvasó, amelyeket Sajó Tamás fordításában és kommentárjaival közlünk. Mivel a kínai írás kép is egyben, ezért Wang Wei versei kapcsán is azt tartják, hogy azok valójában festmények (míg a festményei versek). A tekercképeknek már a használata is külön elfoglaltság: nem a falon lógnak, hogy odaléphessünk eléjük, vagy éppen ignoráljuk őket: a tekerccset elő kell venni, ki kell tekerni és úgy olvasni és nézegetni, megadni az idejét annak, hogy elmerengjünk egy-egy szó jelentésén, egy-egy vonal helyén a kompozícióban. Több, az evangélikus egyházhoz közel álló költő és művész is arról számolt be, hogy a kínai szövegek révén közelebb került a Bibliához, és egyébként is: a vallásokat tanulmányozni azért is jó, mert gondolatok sokaságát indítja el az emberben. Ebben bízva olvassuk maiként a régi és kortárs szövegeket is! ■

Luther Márton humora

→ ERIC W. GRITSCH

Luther Márton a humort beépítette életébe és munkásságába, és arra használta, hogy erősítse bibliai értelemben vett tanúságtételét, hogy kigúnyolja a hatalom birtokosait, a halált és az ördögöt. Krisztusban minden a feje tetejére áll. „Amikor sírnunk kellene a bűneink miatt, akkor nevetünk – prédikálta Luther élete végén. – Amikor pedig nevetnünk kellene Krisztusban való örömünk miatt, aki meghalt értünk, hogy örök életünk legyen, akkor sírnunk.”

Megtettesült humor

Luther Márton (1483–1546) az egyetlen „egyházatyja”, aki a humort életének és munkásságának részévé tette. Több mint ötezer asztali beszélgetése¹ során a gyors észjárású, bohókás udvari bolond (ahogy magát lefestette),² a humoros megjegyzéseket szóró sit-down komikus³ bőrbe bújtt. Humorát irodalmi életműve szerves részének kell tekintenünk, hiszen az 1883 óta több mint száz vaskos kötetben megjelent weimari kiadás is tartalmazza ezeket a szövegeket. Bár számos közmondásszerű szellemességéről volt ismert („Senki nem válhat szakértővé a tudatlanok között”⁴), Luther a humort átfogó teológiai elmékedéseinek szerves részévé tette: a gonoszt például tréfás trágár nyelvezettel semlegesítette („finggal úzom el”⁵); beszélt egy lelki megvilágosodásáról, amelyet az árnyékszéken ülve élt át („A Szentírás értelmét ebben a toronyban tette világossá előttem a Szentlélek”⁶); továbbá a halállal szatirikus szellemességgel nézett szembe („A munkámat bevégeztem, már csak a pápa orrát csipkedem meg néha-néha”).

Krisztus küszöbön álló visszatérésének ígérete derűssé tette Luthert, és megóvta attól, hogy halálosan komolyan vegye önmagát a középkori egyház nyomása ellenére, amely kitartóan azt sulykolta, hogy fizess, imádkozz és engedelmeskedj.

„Ez az oka annak, hogy a teológiánk miért ad bizonyosságot: *elragad minket önmagunktól, és önmagunkon kívülre helyez minket*, hogy ne a saját erőnktől, lelkiismeretünkötől, tapasztalatunktól, személyunktől vagy cselekedeteinktől függjünk, *hanem arra támaszkodjunk, ami rajtunk kívül van*, vagyis Isten ígéretére és igazságára, amely nem tud megtéveszteni.”⁸

Luther *Anfechtung*ját (németül így nevezte a súlyos lelki küzdelmet és a kísértést) külső beavatkozás enyhítette, amit jól példáz, hogy egy 1505. július 2-án átélt életveszélyes zivatarban Szent Anna (Mária édesanyját és Jézus nagyanyját) „segélyhívószámát” tárcsázta, és ez végül egészen a kolostorig vezette őt. Johann von Staupitznak, az ágostonos rend előljárójának tanácsai révén Luther sokat gyarapodott. Staupitz elküldte őt bibliatudományokat tanulni, és ez határozott enyhülést hozott az *Anfechtung* alól. A Szentíráson való töprengés során vált Krisztus-központú teológussá, a kereszt és a szabadság teológusává. Meggyőződésévé vált, hogy a keresztények élete a Krisztusba vetett hitben és az embertárs iránti cselekvő szeretetben teljesedik ki.⁹ Ez az álláspontja összefügg a feltámadás utáni élet humoros szemléletével.

„A végítélet napján, amikor életre kelünk, le fog-

→ Eric W. Gritsch (1931–2012): teológus, a Pennsylvania állambeli Gettysburgben működő Lutheránus Teológiai Szeminárium egyháztörténeti professzora volt. Kutatási területe Luther Márton és teológiája. Magyarul megjelent legutóbbi kötete: *Veszélyes lelkiiségek* (ford. Cserháti Márta; Hermeneutikai Kutatóközpont, 2021).

juk magunkat köpni, és azt mondjuk majd: »Pokolba veled, amiért nem voltál bátrabb a Krisztusba vetett hitben, hiszen a dicsőség oly nagy!«¹⁰

Az eszkatológiai humor felszabadító derűt keltett Lutherben. A reformátor így kommentálta olvasói számára az egyetlen bibliai helyet, ahol Isten nevet (Zsolt 2,4): „Ne vessünk a dühöngő sátnán és a világon (igen, még a bennünk lévő bűnön és lelkiismeretünkön is).”¹¹ Ez a fajta humor megakadályozza azt az önelégült kísértést, hogy a rejtőzködő Istenről spekuláljunk, és helyette csak az önmagát kinyilatkoztató Istenre, Jézus Krisztus Atyjára támaszkodjunk. A humor modern tanulmányozói hangsúlyozzák a minden feltételezett felsőbbrendűségtől megóvó erejét, amely „visszavezeti az emberi önismeretet a képzelt magasságból a helyes vágányra”.¹²

Bibliai szellemesség és tanúságtétel

Luther alapos és kiterjedt bibliai tanulmányai az Ószövetség esetében Mózes első könyvére, az Újszövetség esetében pedig a Galata levélre fókuszáltak.¹³ A bibliai pátriárkák és családjuk élettörténetében Luther isteni machinációt látott, a történelmet pedig Isten maszkiának tekintette, amely mögül Isten a világ politikai hullámvölgyeit alakítja.¹⁴ Luther azt tanította diákjainak, hogy Mózes nem adott egyértelmű képet a menny („ég”) teremtéséről, mindössze annyit írt róla, hogy az „boltozat a vizek között” (1Móz 1,6); híres értelmezői pedig – mint Szent Ambrus (340–397) és Szent Ágoston (354–430) – „gyerekes ötletekkel” szolgáltak róla. Luther egyedül Szent Jeromost (348–420) ajánlotta diákjai figyelmébe, mert ő „ezekről a témákról mélyen hallgat”.¹⁵ A bálnák („nagy víziállatok” – 1Móz 1,21) teremtése arra a furcsa következtetésre vezette Luthert, hogy az olyan kis állat, mint az egér, „vízi eredetű, tulajdonképpen szárazföldi madár, amelynek az Isten ígéje csinos lábcskákat és finom bundát teremtett”.¹⁶ Ádám a bűnbeesés előtt amolyan szupermen volt: magas, jóképű, intelligens, aki felülmúlt minden más teremtményt, és olyan éles szeme volt, mint a hiúznak és a sasnak együttvéve. Ő még az „aranykorban” élt, míg „a mi korunk még azt is alig érdemli meg, hogy

sárkorszaknak nevezzük”.¹⁷ A sátnán féltékeny volt, és „talán délben” megkísértette Évát, hogy többet kívánjon, mint amennyit Isten adott. Ádám és Éva voltak az egyház első tagjai, akik figyelmen kívül hagyták az isteni figyelmeztetést a „tudás fájáról”. Ha Ádám nem bukott volna el, a fán a legjobb teológusok, jogászok és orvosok teremhetek volna.¹⁸ Nőé barkedőlegességének legrosszabb tulajdonsága a „hatalmas és dögletes búze” volt.¹⁹ Az Ábrahám és Lót közötti viszály (1Móz 13) a gőgös fiatal emberek hivatásbeli igényeiről: az új temetőre áhítozó orvosról, az új vitákat kezdeményező bírőról és a poklot lelkekkel megtöltő teológusról szóló német közmondások bölcsességét szimbolizálja.²⁰ A fiát, Izsákot feláldozni kész Ábrahám történetéből (1Móz 22) bizonyára elveszett az a töredék, amelyben apa és fia között érzelmes párbeszédre kerül sor, és amelynek során Izsák azt mondja: „Beszéljük ezt meg.”²¹ Az a bibliai szakasz,



▲ Ifj. Hans Holbein: Luther mint germán Herkules (Heinrich Brennwald – Johannes Stumpf: Schweizerchronik bis zum Jahre 1534), 1522 (színezett fametszet, 345 x 226 mm, Zentralbibliothek, Zürich, Ms. A. 2, p. 150)

amikor Izsák megsimogatja Rebekát (1Móz 26,8), erre a megjegyzésre sarkallta Luthert: „Szabad együtt nevetnünk és szórakoznunk feleségünkkel vagy megölelnünk őt, akár meztelen, akár föl van öltözve.”²²

A Galata levél Luther szemében annak a Krisztusra összpontosító hitnek a legfőbb bibliai forrása és példája, amely által a bűnös megigazul. De a Galata levél azt is példázza, hogy miként próbálja a sátán elferdíteni a hitet azzal, hogy a jócselekedetek és a törvény révén „észszerűbbé” teszi. Luther egy humoros hasonlatot használt az agyafúrt kísértés leírására: „...amint az értelem és a törvény egymásba kapcsolódik, a hit azonnal elveszti szüzességét.”²³ Csak a törvény szerint élni annyit tesz, mint az ördögnek áldozatul esni, akit Luther elég jól megismert szerzetesként megélt lelki küzdelmei során. Tehát azt kell mondanunk: „Ördög úr, ne dühöngj úgy! Nyugodj csak meg! Mert van valaki, akit Krisztusnak hívnak. Őbenne hiszek. Ő hatályon kívül helyezte a törvényt, elkárhoztatta a bűnt, eltörölte a halált és elpusztította a poklot. És ő a te ördögöd, te Ördög, mert elfogott és legyőzött téged.”²⁴

Igehirdetéseiben Luther a Galatához írt levél Krisztus-közpon-tú teológiáját használta. A megszületett, jászolban fekvő Jézusról (Lk 2,1–20) szóló prédikációja ezen igehirdetéseinek egyik gyöngyszeme, szellemességgel fűszerezve. Ezt a neves Luther-életrajzíró, Roland Bainton egyszer a karácsonyi szüenidő előtt felolvasta a Yale Divinity School diákjainak, és a hallgatóság alig bírta abbahagyni a nevetést.²⁵ Luther bemutatta a wittenbergi gyülekezet álláspontját, akik azt állították, hogy ők jobban gondját viselték volna a kisdéd Jézusnak, mint Betlehem népe. Azért állították ezt, mert ők tudták, hogy a csecsemő Krisztus. „Gyerekes és buta gondolatok ezek! Miért nem teszten így most? Ott van Krisztus a felebarátodban. Szolgálnod kell őt, hiszen amit a szükségben lévő felebaráttal teszel, azt magával az Úr Krisztussal teszed.”²⁶

„És most gondoljatok bele, mit használhatott Mária a csecsemő bepólyálásához. Bizonyára olyan ruhaneműt, amelyet nélkülözni tudott, talán a fátylát. Biztosan nem József nadrágját, amely Aachenben [Németország] van kiállítva.”

Luther Krisztus születésének leírásakor kiemelte, hogy hiányzott az ilyenkor szokásos támogatás: nem volt fény, nagy volt a zaj, a fogadóban pedig tivornyáztak. Mária és József valószínűleg legszívesebben inkább visszament volna názareti otthonába. „És most gondoljatok bele, mit használhatott Mária a csecsemő bepólyálásához. Bizonyára olyan ruhaneműt, amelyet nélkülözni tudott, talán a fátylát. Biztosan nem József nadrágját, amely Aachenben [Németország] van kiállítva.”²⁷

Tréfás tanács és útmutatás

Luther majdhogynem mindenhez hozzászólt, vagy bármiben lelki tanácsot nyújtott, attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy a közelgő végső nap fényében semmi sem végleges. Következésképpen mindegyik változtatás arra irányul, hogy javítsa az Istenben a Krisztus által soha nem változó jövőt hirdető örömhír terjesztésének feltételeit. Jó példa erre a negyvenkét éves korában egy huszonhat éves, kiugrott apácával, Katharina von Borával kötött házassága: az 1525-ös vészterhes parasztfelkelés kellős közepén házasodott meg; egyházi és állami átok is sújtotta, az esküvőt pedig legjobb barátai is elleneztek. Mégis azt mondta: „Ha sikerül, mielőtt meghalok,

az ördöggel szembeni dacból feleségül veszem az én Käthémet, amint hallom, hogy [a parasztlak] folytatják művüket. Remélem, csak nem fogják elvenni bátorságomat és örömet!”²⁸ Luther kutyája, Tökfej (németül Tölpel) a lelki koncentráció példájává vált: „Ó, ha én úgy tudnék imádkozni, ahogy a kutya néz a húsr! Az ő gondolatai kizárólag a darab húson csüggenek, azon kívül nem gondol, nem kíván, nem remél semmit.”²⁹ Luther egy nagy háztartás (öt gyerek, a jószág, vendég diákok és sok vacsoravendég) fejeként igyekezett gondoskodni a pénzügyekről, de feleségére hagyta a „csodálatos könyvelést”, és leveleiben „kedves



▲ A pápa, 1680–1720 (metszet, 135 × 169 mm, Rijksmuseum, Amsterdam, ltsz. RP-P-OB-78-85)

Käthe uram”-ként szólította meg őt.³⁰ Megjegyezte: „Ha az én gondom lenne az építkezés, a sörfőzés és a konyha, hamarosan behalnék.”³¹

A nyilvános istentiszteletek kényes kérdését Luther a humor kalapácsával kezelte. Amikor egy lutheránus tartományi fejedelem megparancsolta fiatal udvari káplánjának, hogy továbbra is a régi katolikus liturgiát használja annak miseruháival és körmeneteivel együtt, a káplán Luthertől kért tanácsot. Ő ezt két levélben tette meg, az egyiket a fejedelemnek, a másikat a káplánnak küldte. Megdorgálta a fejedelmet, amiért ördögi szokásokat vezetett be,³² a káplánnak pedig azt mondta, hogy használjon bármilyen ige- és úrvacsorai liturgiát, amely a híveket hitre serkenti, mindaddig, amíg ennek lelkiismereti gátja nincsen.

„Isten nevében járjatok velük körbe, és hordjatok ezüst- vagy aranykeresztet, bújjatok palástba vagy karingbe bársonyból, selyemből vagy vászonból, és ha uratoknak, a választófejedelemnek nem elég egyetlen palást vagy karing, akkor húzzatok föl egymásra hármat, ahogy Áron, a főpap három palástot öltött egymás fölé (3Móz 8,7), melyek [...] pompásak és szépek voltak...”³³

A káplán rakja csak tele a liturgiát énekléssel, harangokkal, vonulással, kiabáljon, mint Izrael fiai tették Jerikónál (Józs 6,4–7), sőt kérje meg a herceget, hogy ugráljon és táncoljon a gyülekezet előtt hárfákkal és dobokkal, ahogy Dávid király tette (2Sám 6,14–15). Az ítélet napjáig az istentisztelet „szabad dolog, és csupán az emberi áhítat rendje, nem pedig Isten parancsa írta elő”.³⁴

Deutung der zwo greueli-

chen Figuren/ Bapstfals zu Rom/ vnd
Münchfals zu Freiberg in Meissen-Lunden.
Anno. M. D. XXIII.



Der Bapstfals durch Philippen Melanthon gezeichnet.
Ccc ii Gtth bat

▶ Id. Lucas Cranach műhelye: A pápaszamar, 1523

Luther szerette úgy nézni a madarakat, mint a szépség és a rend példáit, amelyek Isten jó teremtetését tükrözik, mely a végső napon megújul. Luther egyik cselédje, Wolfgang tréfás satíra céltáblájává vált, amikor azért fogott be madarakat, hogy eladja őket. Luther sajátos módját választotta annak, hogy megmondja neki, hagyjon fel a madarak bántalmazásával. Hivatalos panaszt küldött neki a madarak nevében, és perrel fenyegetőzött, amiért megfosztotta őket szabadságuktól.³⁵ A hivatalos jogi nyelven („Mi, sárga- és fekete rigók, pintyek, kenderikék, tengelicék, továbbá minden derék és tisztességes madár...”) megfogalmazott panasz Wolfgangot azzal vádolja, hogy támadást intézett a madarak Wittenberg környéki földeken érvényes repülési és gabonagyűjtési joga ellen. Ha Wolfgang nem teljesítené a felszólítást, a madarak arra kérik Istent, hogy a csapdában csak szúnyogot, legyet és csigát találjon, éjjel pedig egerek, bolhák, tetvek és poloskák látogassák meg. A panasz végén ez volt a

hivatalos keltezés: „Kelt a mi égi székhelyünkön, a fák alatt, szokásos tollpecsétünk lenyomatával.”³⁶ Mondanunk sem kell: Wolfgang felhagyott a madarak befogásával.

Amikor 1535-ben Wittenbergben lecsapott a szörnyű bubópestis, Luther arra kérte a szász hatóságokat, hogy mentesítsék a kötelező evakuálás alól, hogy továbbra is végezhesse lelkipásztori szolgálatát. Azt mondta, addig marad, amíg a rendkívüli állapotokat irányító kerületi kormányzó. „Az én időjósom a kerületi kormányzó, aki távolról is kiszagolja a pestist. Ha az orra öt könyöknyire [egy emberi alkar hosszára] volna a föld alatt, akkor is érezné a szagát. De mivel ő marad, nem hiszem, hogy jönne a pestis.”

Luther satirikusan írt a kényszerszünetet élvező diákokról is: táskájuk feldagadt, könyveik kólikások voltak, írótollaik kiütéstől szenvedtek, a tinta pedig megpenészedett.³⁷

Luther felesége, Käthe egy alkalommal férje tréfás lelkigondozását is megtapasztalhatta. Az idős, beteg és gyenge Luther 1546 telén szülővárosába, Eislebenbe utazott, ahol két nemesember kérte a segítségét egy családi viszályban, felesége pedig ezalatt számos aggódó levelet küldött neki. Luther végül így válaszolt: „...azóta, hogy annyira aggódsz értünk, majdnem tűzhalált szenvedtünk szállásonkon közvetlenül a szobám ajtaja előtt. Tegnap pedig kétségtelenül aggódásod következtében egy kő majdnem a fejünkre esett, és kis hája, hogy össze nem morzsolt, mint valami egeret a csapda. Mert az árnyékszéken két napig szóródott mészpor és agyag a fejünkre, míg embereket hozattunk, akik két ujjal nyúltak csak a kőhöz, és tüstént leesett. Akkor volt, mint egy hosszú párna, s egy jó arasznyi széles. A kő arra gondolt, hogy meg fogja köszönni szentséges aggódásodat, ha a jóságos szent angyalok nem őriztek volna meg. Félek, ha nem hagysz fel aggódásoddal, elnyel minket a föld, és az összes elemek vesznek bennünket üldözőbe. Így olvasod a kátét és a hitvallást? Te csak imádkozzál, és a gondviselést bízd Istenre!”³⁸

A pápaságról folytatott parázs vitában Luther a pápát az ördöggel hozta összefüggésbe, akit a

végítélet napja előtti zűrzavar vezérének titulált. De humora itt is megcsillant, például a pápa egyik védelmezője támadására adott válaszában címében: *Válasz a lipcei kecskebak, Emser hiperkeresztény, hiperspirituális és hipertanult könyvére, kiegészítve néhány gondolattal társáról, a bolond Murnerről.*³⁹ Egy pápaságot támadó írásának ezt a címet adta: *Tézisek a sátán egész iskolája és a pokol összes kapuja ellen.*⁴⁰ Egyik utolsó, *Az ördög intézménye, a pápaság ellen* című kiáltványában Luther a pápát pokoli atyának, kedves kis pápaszamárnak és jégen táncoló kiscsacsinak szólította, aki attól fél, hogy hanyatt esik, és elszellenti magát.⁴¹ Luther azt vallotta, hogy a pápa ellene intézett támadásai és kiátkozása tette őt teológussá: „Mert ami engem illet – hogy magamat is belekeverjem, mint egérpiszkot a borsba –, igen sokat köszönhetek pápistáimnak [...], meglehetősen jó teológussá tettek, erre magamtól nem lettem volna képes.”⁴²

Luther személyes viszályba keveredett a mainzi érsekkel, miután 1517-ben közzétette a búcsú (a tisztítóútból való megváltásról szóló igazolások) árusítása ellen kikelő kilencvenöt tézisének. Az érsek azért árusította a búcsúcédulákat a területén élő szerzetesekkel, hogy pénzt gyűjtsön a bíborosi hivatalnak a pápától való „megvásárlására”, ami a bűnbánat szentségével való súlyos visszaélés volt. Jóllehet a bíboros Luther tiltakozása után leállította a búcsúcédulák árusítását, mégis folytatta a pénzgyűjtést ereklyékből („szentek” testrészeiből) összeállított kiállítások formájában. Erre Luther 1542-ben a *Rajnai újság* című szépirodalmi tréfájával reagált, amelyben szenzációs ereklyéket reklámozott.⁴³ A kiállításból befolyó pénzt a régi ereklyék becsomagolására fordítanák, hogy melegen tartsák őket, és megvédjék a fagytól. Az új ereklyékkel a pápa által garantált, különleges búcsú volt elnyerhető. Csak miután a röpirat széles körben elterjedt, fedte föl Luther a szerzőségét. Az ereklyék között ott volt

- „egy darabka Mózes bal szarvából (2Móz 34,29–35; Vg)
- három lángnyelvecske Mózes Símai-hegyi csipkebokrából (2Móz 3,2)

- a Szentlélek két szárnyatolla és egy tojása [...]
- Gábrriel arkangyal fél szárnya
- egy egész font abból a szélből, amely Illés előtt zúgva elvonult a Hóreb-hegyi barlangban (1Kir 19,9–11) [...]
- egy nagy böhöm darab Izrael fiainak kiállításából, amellyel lerontották Jerikó falait (Józs 6,5)
- öt szép magas hangú húr Dávid hárfájából
- három szép tincs Absolon hajából, amelynél fogva fennakadt a tölgyfán (2Sám 18,9).⁴⁴

A szerző megosztott egy fülest is, amelyet egy bizalmas barátjától kapott: Albrecht érsek jámbor és hithű szívének egy töredékét és igaz nyelvének egy egész darabját ajánlotta föl a kiállítás javára, a tárlaton pedig egy aranyért bárki pápai búcsúban részesülhetett minden olyan bűne alól, amelyet a fizetés idejéig, valamint a rákövetkező tíz évben elkövetett.

Akasztófahumor

Luther akasztófahumora a földi *Anfechtung*gal és a közelgő világvégével szembenező derűlátásból fakadt. Alapja a Jézus Krisztus iránti feltétlen hűség volt, aki megígérte, hogy legyőzi a bűnt, a gonoszt és a halált. Ezért tudott Luther viccelődni a betegségeivel, különösen is a fejfájásával és a veseköveivel. Az ördög ügynökeinek nevezte őket, amelyek segítségével a kísértő igyekszik elfordítani a keresztényt Krisztustól és megtörni a tanítványság fegyelmét. Az ördög úgy hozza létre a fejfájást, hogy gyógyfürdőt keresve keresztüllovagol az agyon.⁴⁵ A vesekő pedig halálos kínzás: „Mégkövezés a sorsom, mint Istvánnak, hogy örömet okozzak a pápának, de nem nevet majd sokáig! Igaz marad a sírfeliratom: »Éltem dögvész volt, de halálom döf le, te, pápa!«”⁴⁶

Luther úgy tekintett magára, mint az ördög elleni receptre: „Ha megzabál, akkor Isten akaratából zabáljon meg hashajtóstul, mely a gyomrát és a seggét kipréseli.”⁴⁷ A földi, rohanó élettől fáradtan humoros csavarral így panaszkodott: „Így emlékeztetem magam a bűnbocsánatra és Krisztusra, és emlékeztetem a sátánt a pápa utálatosságára. Olyannyira utálatos, hogy az felvidít, és örömmel tölt el, s elismerem,

hogy a pápa utálatossága Krisztus eljövetele után nagy vigasztalást jelent számomra.”⁴⁸

Luther úgy érezte magát, mint Jób, akit férgkek rágtak (Jób 17,14), de ragaszkodott az eljövendő élet ígéretéhez: „Mindezek rejtett módon történnek, és így Isten csodálatos rejtőzködését el kell tűrnünk és el kell viselnünk... A mi Istenünkkel ez olyan, mintha már megtörtént volna.”⁴⁹

Az akasztófahumor a keresztény szabadság bizonyítéka. A legrosszabb és a legjobb időszakokat is felülírja Isten hatalma az idő és a találgatások felett. „[É]n vagyok a kikívánkozó szar – mondta Luther Káthének nem sokkal a halála előtt –, a világ meg a kitágult segglyuk, úgyhogy megválnék egymástól.”⁵⁰ Amikor egy diák megkérdezte tőle, hogy hol volt Isten a világ megteremtése előtt, Luther azt válaszolta (kedvenc egyházatyját,

„Isten a pihent agyú, kotnyeles, fennhéjázó szellemek számára építette a poklot.”

Ágostont idézve): „Isten a pihent agyú, kotnyeles, fennhéjázó szellemek számára építette a poklot.”⁵¹

Eközben, a születés és a halál, valamint Krisztus első és második eljövetele között bízunk kell a Szentírás ígéretében, hogy a földi idő utolsó órája után minden jóra fordul. Az utolsó óra, akárcsak a keresztre feszítés a Golgotán (Mt 27,33–36), véget vet a szomorú zokogás és az örömteli nevetés

között váltakozó földi küzdelemnek.

„Amikor sírnunk kellene a bűneink miatt, akkor nevetünk. Amikor pedig nevetnünk kellene Krisztusban való örömünk miatt, aki meghalt értünk, hogy örök életünk legyen, akkor sírunk. Ezt az örömet ugyanis nem értékeljük többre, mint bármely más, általunk dédelgetett világi örömet. Ám amikor a bűn és az isteni harag sújtja a szívünket, nem akarunk és nem is tudunk vigasztalódni.”⁵² ■

Fordította Isó Gergely

JEGYZETEK

- Ezek közül néhányat fellelhetünk itt: *Asztali beszélgetések*, LVM 8.
- „[S]zeretné[k] egyszer már udvari bolondnak is felcsapni” – írta Luther a *Német nemzet keresztény nemességéhez* (1520) című munkájában (LVM 2: 155–156. o., ford. Masznyik Endre). A jelen dolgozathoz felhasználtuk: GRITSCH, Eric W. 2006. *The Wit of Martin Luther*. Fortress Press, Minneapolis.
- Sit-down-comedy*: olyan szórakoztató műfaj, amelyben a humorista egyedül, széken ülve szól közvetlenül a közönséghez.
- A zsinatokról és az egyházról (1539). In: LW 41: 76. o.
- Asztali beszélgetések, 122. sz. (1531). In: LW 54: 16. o. Ez a nyelvezet általánosan számított az ördöggel küzdő szerzetesek körében.
- Asztali beszélgetések, 3232a sz. (1532). In: LVM 8: 356. o. Ford. Virág Jenő.
- Asztali beszélgetések, 4465. sz. (1539). In: LW 54: 343. o.
- A Galata levélhez írt kommentárok (1535). In: LW 26: 387. o. (A hangsúlyos részeket dőlt betűvel kiemeltük.)
- A keresztény ember szabadságáról (1520). In: LVM 2: 368. o. Ford. Pröhlé Károly.
- Asztali beszélgetések, 203. sz. (1532). In: LW 54: 27. o.
- Válogatott zsoltárok (1532). In: LW 12: 25. o.
- FISCHER, Kuno 1998. *Über den Witz. Ein philosophischer Essay*. Klöpfer und Meyer, Tübingen. 113. o.
- LW 1–8 a Genezisről; LW 26–27 a Galata levélről. A Galata levél éppoly kedves volt Luthernek, mint a felesége: „Ő az én Káthe von Borám” – mondta egyszer Luther. (Asztali beszélgetések, 146. sz. [1531/1532]. In: LVM 8: 89. o. Ford. Márton László.)
- A 127. zsoltár magyarázata (1524). In: LW 45: 331. o.
- LW 1: 28. o.
- Uo. 52. o.
- Uo. 62., 342. o.
- Uo. 105. o.
- LW 2: 69. o.
- Uo. 340. o.
- LW 4: 113. o.
- LW 5: 37. o.
- LW 26: 113. o.
- Uo. 162. o.
- Lásd az igehirdetés összegzését: Karácsonyesti evangélium, Lukács 2[1–14] (1522). In: LW 52: 7–31. o.
- LUTHER, Martin 1997. *Martin Luther's Christmas Book*. Ford. Roland H. Bainton. Fortress Press, Philadelphia. 38. o.
- Uo.
- Levél Johann Rühelnek (1525. május 4–5.). In: LVM 7: 409. o. Ford. Csepregi Zoltán.
- Asztali beszélgetések, 274. sz. (1532). In: LVM 8: 107. o. Ford. Márton László.
- Levél feleségének, Katharina von Borának (1529. október 4.). In: LVM 7: 495. o. Ford. Masznyik Endre.
- Asztali beszélgetések, 2803. sz. (1531). In: WA.TR 3: 1. o.
- Levél II. Joachim választófejedelemnek (1539. december 4.). WA.B 8: 622–623. o.
- Levél Georg Buchholznernek (1539. december 4/5.). In: LVM 7: 631. o. Ford. Csepregi Zoltán.
- Uo.
- A madarak Martinus Luthernek (1534 őszé?). In: uo. 582. o. Ford. Csepregi Zoltán.
- Uo.
- Levél János Frigyesnek (1535). In: WA.B 7: 207. o.
- Levél feleségének, Katharina von Borának (1546. február 10.). In: LVM 7: 689. o. Ford. Csepregi Zoltán.

- 39 LW 39: 137. o.
 40 Lásd LW 40: 332, 3. sz.
 41 Az ördög intézménye, a pápaság ellen (1545). In: LW 41: 280. o.
 42 Luther Márton ajánlása német művei wittenbergi kiadásának első kötetéhez (1539). In: LVM 5: 21. o. Ford. Csepregi Zoltán.
 43 Rajnai újság (1542). In: LVM 2: 741–742. o. Ford. Csepregi Zoltán.
 44 Uo.
 45 Levél János Frigyesnek (1532. március 28.). In: WA.B 6: 277. o.
 46 Asztali beszélgetések, 3543a sz. (1537). In: LVM 8: 386. o. Ford. Virág Jenő.
- 47 Levél Philipp Melanchthonnak (1530. június 29.). In: LVM 7: 530. o. Ford. Csepregi Zoltán – Rajter János.
 48 Asztali beszélgetések, 122. sz. (1531). In: LW 54: 16. o.
 49 Előadások a Geneziszről (1543). In: LW 6: 401. o.
 50 Asztali beszélgetések, 5537. sz. (1542–1543). In: LVM 8: 634. o. Ford. Márton László.
 51 Asztali beszélgetések, 5010. sz. (1540). In: uo. Ford. Márton László.
 52 Igé hirdetés Lk 23,26–31 alapján (1545). In: WA 52: 800. o.

RÖVIDÍTÉSEK

LVM 2 = LUTHER, Martin 2017. *Felelősség az egyházért*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 2.)
 LVM 5 = LUTHER, Martin 2011. *Bibliafordítás, vizsgáztatás, imádság*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 5.)
 LVM 7 = LUTHER, Martin 2013. *Levelek*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 7.)
 LVM 8 = LUTHER, Martin 2014. *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 8.)

LW = PELIKAN, Jaroslav – LEHMANN, Helmut (szerk.) 1955–1986, 2009–. *Luther's Works*. 1–82. köt. Fortress Press – Concordia, Philadelphia – St. Louis.
 WA = LUTHER, Martin 1883–2009. *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. köt. Böhlau, Weimar.
 WA.B = LUTHER, Martin 1930–1985. *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel*. 1–18. köt. Böhlau, Weimar.
 WA.TR = LUTHER, Martin 1912–1921. *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*. 1–6. köt. Böhlau, Weimar.

A buborékfújó

→ JANCSÓ ÁGNES



▶ Szappanbuborék-fújó, 1979. (Fortypan/Kereki Sándor)

A mátrakövesdiek humorérzéke augusztus végére elpárolgott. Május végén kezdődött az egész, ekkor mutatta először Domonkos bácsi hőmérője a 30 °C-ot. Először az izzadásra hajlamosabbak vesztették el a humorukat, köztük Herke Jóska tetőfedő, aki foglalkozásából eredően jobban ki volt téve a folyadékvesztésnek, és június 16-án reggel már nem értette Kámfor Sanyi vicceit. Sanyi a hidratálás nagy szakértőjeként reggel és délben és este is betért a Katica kocsmába, hogy mint nyugalmazott vízvezeték-szerelő ellenőrizze a csapok állapotát, de ez sem mentette meg a kórságtól. Július végére már nem kuncogtak az áldozás alatt a ministránsfiúk, és

az óvodai Nefelejcs csoportban senki sem rajzolt mosolygós arcokat. Augusztusban ment férjhez a polgármester lánya, de az esküvőn a helyi asszonykórus a korábban próbált köszöntők helyett a *Bánat, bánat, de nehéz vagy* és az *Ó, te, rettenetes, keserű halál* című nótákat énekelte újra és újra, amíg a násznép haza nem vonult, meg sem várva a töltött káposztát. A fonó helyett az asszonyok a patakhöz jártak, ott mosták ki a telesírt zsebkendőket. Az addig üdítően friss víz olyan sós lett a beleázott könnyektől, hogy három faluval lentebb a kisebb gyerekek könnyedén fennmaradtak a víz felszínén. A könyvtárból Dusza Piroskáék padlására száműzték a szórakoztató ol-

→ *Jancsó Ágnes* (1990): nemzetközikapcsolatok-elemzéből lett kommunikációs szakértő, minden szabad pillanatában ír, hol kultúrtörténeti cikkeket, hol novellákat, a PesText világirodalmi fesztivál 2022-es irodalmi pályázatának döntőse.



vasmányokat, Bajkó Pista autószerelő-műhelyéből pedig a rádiókararé helyett Rimszkij-Korszakov recsegett napkeltétől napnyugtáig. Mintha a föld nyelte volna el a nevetést. Pontosabban vagy a föld, vagy a rossz nyelvek szerint Rőjtök Irén, akinek a humorát sem a több héten át tartó 38 °C, sem a falura telepedő mélabú nem vette el. Töretlenül bízott abban, hogy van megoldás, és izgatottan várta az őszi lehűlést, de hiába jöttek a hűvösebb napok, hiába mesélte a tökéletesre csiszolt vicceket, hiába olvasta a humoros anekdotákat a boltban, a templomban, az iskolában, a kocsmában és a kukoricásban, mindhiába. Szeptember végén ingyenbort mért, pálinkát töltött minden szembejövőnek, sőt még zellerpárlattal is próbálkozott, de az alkoholtól a férfiak sírni kezdtek, az asszonyok hajba kaptak.

Októberben mutatványosokat csóditott a faluba, kopasz bohócot, féllábú kötélháncost, nyúl nélküli bűvészt, zsonglőröködő pudlit, kerékpározó gólyalábast, de csak a saját nevetését visszhangozták a kopasz dombok. Novemberben már színét sem látták.

Decemberben vastag bokájú, kurta szoknyás kislány tűnt fel az utcán. Cipő nélkül, szalagokkal a két varkocsában egyenesen a templom melletti kúthoz ment. Könnyedén húzta fel a teli vödröt, a fém hangosan csattant a macskakövön. Egymás után bukkantak elő a házakból a kíváncsiskodók. A kislány az apró táskájából elővett egy befőttesüveget és egy buborékfújót. Az üvegbe kútvizet mert, majd bele mártotta a hosszú pálcikáját, és fújni kezdte. Először a szél támadt fel, aztán egyszer csak a buborékfújóból elkezdtek szállingózni a hópelyhek. Az első Lütyő kutyára orrára hullott, az eb izgatott csaholása megtörte a csendet. A fehér pihék hamarosan megtöltötték a levegőt, rátapadtak a kötött sapkákra, behullottak a fedetlen tarkókhhoz, megpihentek a keményre fagyott ruhákon. A kislány újra és újra merte a vizet, és csak fújta és fújta a hópihéket, amik összekapaszkodtak, és pár perc múlva vékony lepelként borultak a falura. Éjjelre már dunnavastagságú hóban gázoltak a mátrakövesdiek. Hajnalban nevetés harsant a Lopótök közből, majd a Máglya utcából, a patak felől, és mire felkelt a nap, és a kút kiszáradt, az egész falu kacagott. Az egész falu, kivéve Rőjtök Irént.

Irén a hangos nevetésre ébredt, habozás nélkül sietett ki a házból. A pelyhek azonnal körülölelték, Irén pedig boldogan feküdt le a magas hóba, nem hitte, hogy valaha csinálhat még angyalkát. De hiába próbált felkelni, mintha odaragasztották volna. Irén eleinte nem aggódott, különös módon egyáltalán nem fázott, sőt ahogy a pelyhek csiklandós fátyolként borították be, úgy lett egyre inkább melege. Először a kezei olvadtak el, aztán a lábai, majd a törzse, utolsónak a füle maradt. A föld nyomtalanul szippantotta be a cseppjeit, semmi más nem maradt a helyén, csak egy befőttesüveg és egy buborékfújó. Kámfor Sanyi találta meg, aki azóta is minden kocsmába tévedőnek mosolyogva mutatja meg kincseit és a tökéletesen működő csaptelepeket. ■

Ami mindenkinek kedvére van

Humor a németalföldi képzőművészetben

→ NÉMETH ISTVÁN

Mi a humor forrása? Mivel lehet az embereket nevetésre készíteni? Bár a kérdés elég összetett, s koronként, illetve kultúrkörönként különböző válaszokat kapnánk, bizonyos általános ismérvek már Arisztotelész híres Poétikájában is megfogalmazódnak: „A komédia [...] a hitványabbak utánzása, nem a rosszaságé a maga egészében, hanem a csúfságé, amelyhez hozzátartozik a neveltség is. A neveltség ugyanis valami hiba, vagyis fájdalmat és így kárt nem okozó csúfság, amilyen – rögtöni példával élve – a komikus álarc: rút és torz valami, de nem okoz fájdalmat.”¹ Az emberi gyalogságok, groteszk dolgok látványa, illetve a satirikus módon történő ábrázolásuk, kifigurázásuk tehát egyértelműen komikusnak számított, s erre az ezerötszázas évektől kezdve a németalföldi irodalomban és képzőművészetben is – Hieronymus Bosch egyes zsánerképeitől kezdve idősebb Pieter Bruegel festményein és metszetein keresztül egészen a holland festészet nagy komédiásaként emlegetett Jan Steen alkotásaiig – számos példát találhatunk. Vegyünk sorra néhányat ezek közül.²

Bár a borzongató pokolábrázolásairól elhíresült Hieronymus Boscht sejtetően senki nem sorolná a nagy nevetetők sorába, a művész nevéhez köthető bizonyos alkotások, így például a *Bolondok hajója*, a *Kóoperáció*, a *Szemfényvesztő*, a *Koncert a tojásban* vagy Pieter van der Heyden egyes Bosch nyomán készült metszetei, a *kék ladik* vagy a *Mulatatók kagylóhéjban* a 16. század első évtizedeiben kibontakozó bolondikonográfia, illetve humanista

zsánerfestészet korai példáinak tekinthetők, melyek üzenete, mondanivalója röviden úgy foglalható össze, hogy a balga emberek könnyen átverhetők, megtéveszthetők, egy „hajóban” eveznek, azonos kottából játszanak, ugyanazt a nótát fújják, illetve hogy az állandóan újjászülető, újratermelődő bolondság uralja az egész feje tetejére fordult világot, ráadásul aki bolond, az bolond is marad, hiszen az emberi butaság valójában gyógyíthatatlan.³ Boschnak és követőinek ezek a művei különösen jól tükrözik azt az 1500 körüli évtizedek során az emberi viselkedési formák megítélése terén lezajlott szemléletváltást, illetve hangsúlyeltolódást, mely a hagyományos középkori felfogással szemben azokat nem erények és bűnök szerint kategorizálta, hanem árnyaltabban: a helyes, erényes viselkedést a racionális gondolkodásból eredeztették, míg a helytelen dolgokat, az emberi gyalogságokat a balgaság megnyilvánulásainak, vagyis neveltségesebb dolgoknak tekintették.

Hogy Boschnak valóban volt érzéke a humorhoz, azt a több változatban is ismert *Szemfényvesztő* című kép önmagában is jól érzékelteti. A jelenet szereplői közül különösen az asztal bal oldalán álló, vörös ruhát és fejedőt viselő alak vonja magára a tekintetünket, aki előrehajolva, tátott szájjal bámulja a vele szemben, az asztal túloldalán elhelyezkedő szemfényvesztő mutatványát, akinek a lába előtt egy bolondsipkás kiskutya kuporog. A komikus, báméskodó alak szájában egyébként még egy apró békát is felfedezhetünk, amely feltehetően a ma-

→ *Németh István* (1960): művészettörténész, a Károli-egyetem docense. Szakterülete a 17. századi holland festészet, Németalföld története és kultúr-története, a keresztény és profán ikonográfia és a magyarországi műgyűjtés története. Legutóbb *Jan van Eyck-től a Bauhausig* (L'Harmattan Kiadó, 2024) címmel jelent meg tanulmánykötete.



▲ Hieronymus Bosch: A szemfényvesztő, 1502 (olajfestmény, 53 x 65 cm, Musée Municipal, Saint-Germain-en-Laye, ltsz. 872.1.87)

gyar nyelvhasználatból is ismert „lenyelte a békát” kifejezésre utalhat, melynek egyik jelentése, hogy valakit rászedtek, hülyét csináltak belőle. A Bosch képén látható szerencsétlen flótást ráadásul duplán is átverik, ugyanis a mögötte álló szemüveges férfi éppen elemeli a pénztárcáját. Nem véletlen egyébként, hogy az említett zsebtolvaj szemüveget visel, ugyanis a szemüvegmotívum bizonyos esetekben a csalás, az átverés szimbólumaként is feltűnik.⁴

Ha már szóba került a szemüveg, itt említhetjük meg Jacob Cornelisz van Oostanennek egy 1500 tájára datált festményét,⁵ amelyen egy, a képből széles vigyorral kitekintő, kezében jókora szemüveget szorongató bolondot láthatunk. Az igazán érdekes azonban nem is maga a szemüveg, sokkal inkább a bolond arca elé tartott másik kezének a mozdula-

ta, ahogy széttartott ujjai közül ránk tekint, mely nyilvánvalóan az „iets door de vingers zien” holland kifejezéssel hozható kapcsolatba, amely körülbelül úgy fordítható magyarra, hogy valaki szemet huny valami olyan dolog (például felszarvazás vagy megcsalás) felett, amelyet nem kéne vagy nem szabadna szó nélkül túrnie. Aki mégis így tesz, az szánalmas, nevetséges alak (hiszen inkább sírnia kéne a saját gyávaságán, illetve bolondságán), a vigyorgó bolond kezében tartott szemüveg tehát minden bizonnyal az önbecsapás jeleként értelmezhető. Nem kevésbé komikus látványt nyújt az antwerpeni festőiskola első jelentős képviselőjeként számontartott Quentin Massys egyik 1520 tájára datált s jelenleg a washingtoni National Gallery of Art gyűjteményében található festménye, mely a 16. század folyamán

különösen népszerűnek számító, úgynevezett össze nem illő pár tematika egyik legismertebb ábrázolásának tekinthető. A jelenet főszereplője egy rusnya, foghíjas vénember, aki kéjsóvár tekintettel és széles vigyorral tekint az állat cirógató prostituáltra, s nem tűnik fel neki, hogy mennyire erőltetett a fiatal nő mosolya. A néző számára mindenesetre nyilvánvaló, hogy az örömlány csupán a férfi pénzére vágyik, s az ellopott pénzeszacskót már tovább is adja társának, a háttérben meghúzódó, bolondsapkás alaknak.⁶

Visszatérve még egy kép erejéig Hieronymus Boschhoz, érdemes megjegyezni, hogy a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményében is őriznek egy *Dorbézoló társaság* címen ismert, 1580 tájára datált festményt, mely szellemiségét, illetve egyes motívumait tekintve ugyancsak Bosch korábban említett műveivel rokonítható, illetve azokra vezethető vissza. Ha a szatirikus hangvételű kép egyes



▼ Jacob Cornelisz van Oostsanen: *Nevető bolond*, 1500 k. (olajfestmény, 35,1 x 22,9 cm, Davis Museum, Wellesley, Iisz. 19583)

részleteit alaposabban szemügyre vesszük, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a jelenet szereplői kivétel nélkül a mértéktelen zabálás, evés-ivás rabjai, s meglehetősen komikus látványt nyújtanak.⁷ Az önfeledten éneklő és muzsikáló asztaltársaság tagjai által használt „hangszerek”, a fordított pohár vagy a lerágott csont igencsak bizarr benyomást keltenek, ennél már csak az a viccesebb, hogy a bolondruhás figura által tartott kottalapon, amelyből a társaság tagjai énekelnek, a hangjegyek helyén különféle húsok és egyéb ételek képeit láthatjuk.⁸ A jelenet bal szélén felfedezhető alak pedig a többiekől elfordulva éppen a padlóra okádik. Ez az alkotás is igazolja Arisztotelész állítását, miszerint a csúf, visszataszító dolgok a komikum tárgyát képezhetik.

Bosch képi világa sokáig inspirációs forrásul szolgált a németalföldi művészetben, egyes témái, motívumai aktualizált formában más mesterek alkotásain is gyakran felbukkantak. Különösen érvényes ez idősebb Pieter Bruegelre, akit már egyes kortársai is második Boschként, illetve Hieronymus Bosch legtehetségesebb követőjeként emlegettek. Bruegelt nem véletlenül becézték „Mókás Pieternek”, mert ahogy Karel van Mander is megjegyezte vele kapcsolatban, „kevés képe van, amelyet a néző komolyan, nevetés nélkül képes szemlélni, sőt még ha mogorva, mérges vagy méltóságteljes is az illető, kénytelen legalább somolyogni vagy vigyorogni”.⁹ A festő egyes képeit vagy a művei nyomán készült metszeteket szemlélve be kell látnunk, hogy rászolgált a hírnevére. Köztudott, hogy Bruegel nagy előszeretettel örökített meg különböző szólásokat és közmondásokat. Ennek egyik korai példája az az 1557-ben festett, tondó formájú képecske, melyen azt láthatjuk, amint a társaság tagjai éppen egy részeg alakot gyömöszölnek be egy disznóólba. A komikus jelenet, melyről később metszet is készült, a „wie een varken is, moet in het kot”, azaz „a disznónak az ólban a helye” németalföldi közmondást ábrázolja.

Idősebb Pieter Bruegelnek egy 1556-ban készült metszet-előkészítő rajza, *A számár az iskolában* a lap alján olvasható holland nyelvű felirat alapján ugyancsak egy ismert szólással hozható kapcsó-



▲ Quentin Massys: Össze nem illő páros, 1520 k. (olaj fatáblán, 43,2 x 63 cm, National Gallery of Art, Washington, D. C., ltsz. 1971.55.1)

latba, mely körülbelül úgy fordítható, hogy hiába jár a szamar tanulni az iskolába, mindig szamar marad, s nem fog lóként hazatérni. A falusi iskolában játszódó jelenet egyébként önmagában is elég mókás, hiszen jól látható, hogy a gyereksereg sok mindent kitalál, csak nehogy a tanulással kelljen foglalkozni, a közepén ülő tanár bácsi pedig éppen ütések mér egy rosszcsont meztelen ülepére. A főszereplő azonban természetesen a mögöttük felfedezhető állat, aki – amint az idézett szöveg is sejteti – feleslegesen ül naphosszat a számára elkülönített szamarpadon, nem lesz okosabb; vagy akár úgy is összefoglalhatnánk a mókás jelenet üzenetét, hogy aki hülye, az hülye is marad. Még egy apró és látszólag mellékes motívumra érdemes itt felhívni a figyelmet. Ha jobban megnézzük, a szamar mellett az egyik oldalon egy égő gyertyát, míg a másikon egy szemüveget fedezhetünk fel. Bár elvileg ezeket a tárgyakat a tanulás megszokott segédeszközeinek is tekinthetnénk, itt nagy valószínűséggel nem er-

ről van szó, hanem éppen ellenkezőleg, egy ismert holland szólás alapján ezek is a butaság, a szellemi sötétség jeleként értelmezhetők.¹⁰

Szintén bővelkedik a humoros, mosolygató részletekben Bruegel egy másik, 1558 táján készült metszete, melyen egy alkimistát láthatunk műhelyében, családtagjai körében. Hogy itt is a balgaság kifigurázásáról van szó, azt már a jelenet közepén felfedezhető bolondsipkás figura is érzékelteti, aki fújtatóval szítja a tüzet a mester számára. Az alkimista, aki minden idejét és vagyonát értelmetlen dolgokra feccserli, előbb-utóbb persze elkerülhetetlenül koldusbotra jut, a feleség kezében lévő pénzeszacskó is teljesen üresnek tűnik, és a jobboldalt, az olvasópult mögött ülő férfi előtt elhelyezkedő nyitott könyvben olvasható, szójátékszerű felirat is ezt sejteti. Az „Alghe-mist” ugyanis nem csupán magára az alkimistára utalhat, hanem azt is jelentheti, hogy a balga ember mindennek, azaz az értelemnek és a pénznek is híján van. Az alkimista gyermekei

▶ Id. Pieter Bruegel: A szamárr az iskolában, 1557 (metszet, 235 × 300 mm, Staatliche Kunstsammlungen, Drezda, ltsz. A.30292)



egyébként szemmel láthatóan ugyancsak sikertelenül próbálnak ennivalót találni a szekrényben, egyikük még a lábast is a fejére borította, hátha maradt még valami az alján. A metszet talán legszemlésebb részlete a jelenet háttérében fedezhető fel. A műhely ablakán kitekintve ugyanis azt látjuk, amint az alkímista családtagjaival együtt éppen a szegényház felé tart, s egyik gyermeke, akinek a kezét fogja, a rászorult lábassal a fején követi apját.¹¹

A farsangi időszakhoz köthető mókás felvonulások és egyéb események, illetve a feje tetejére fordult világ néven ismert témakör általában (amikor minden épp az ellenkező módon történik, mint ahogy az elvárható vagy normális volna) bőséges lehetőséget kínált Bruegel és egyes kortársai számára különféle komikus jelenetek ábrázolására.¹² Bruegel 1559-ben festett s jelenleg a bécsi Kunst-

historisches Museum gyűjteményében található műve, *A Karnevál és Bőjt harca* egy középkori lovagi párbaj paródiája, mely tematikáját, illetve üzenetét tekintve sok rokonságot mutat Pieter van der Heyden 1563-ban Bruegel után készített páros metszeteivel. *A De vette keuken*, illetve a *De magere keuken*, azaz *A kövér konyha* és *A sovány konyha* egyaránt jól érzékelteti, hogy egyik véglet sem jobb a másiknál, hiszen a mértéktelen zabálástól elhízott, túlsúlyos alakok éppolyan nevetségesek és visszataszítók, mint az állandó koplalás következtében csonttá és bőrré soványodott cingár figurák. Valóban nehéz eldönteni, hogy a két jelenet közül melyik nyújt komikusabb látványt.

Bruegel egyik leghíresebb műve, a szintén 1559-ben készült s jelenleg a berlini Gemäldegalerie gyűjteményében található *Nederlandse spreekwoorden*,



▲ Id. Pieter Bruegel: Az alkímista, 1558 k. (metszet, 335 x 449 mm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 2672.29)

azaz *Németalföldi közmondások*, melynek szinte az egész felületét betöltik az apró alakok, illetve jelenetek, különféle szólásoknak és közmondásoknak az „enciklopedikus” tárházát nyújtva a mindenkori néző számára. Eltart egy jó ideig, míg a kép összes szellemes részletét sikerül felfedeznünk, illetve beazonosítanunk. Jelen tanulmányban sajnos nincs mód az összeset megemlíteni közülük, itt csupán két komikus típusfigurát szeretnénk kiemelni a jelenet szereplői közül.¹³ Bruegel képén baloldalt, az előtérben egy meglehetősen furcsa, groteszk alakot fedezhetünk fel. A férfi, aki az általa átkarolt oszlop oldalába mélyeszti fogait, nem más, mint az úgynevezett *pilaarbijter*, az ájtatoskodó, álszent, képmutató ember megtestesítője, aki a 16. század elejétől többféle formában felbukkan a németalföldi művészetben, így többek között a haarlemi Szent Bávó-templom 1509 és 1517 között készült szentély-

rekesztőjén is felfedezhetjük.¹⁴ A festmény számos furcsa, mulatságos figurája között talán fel sem tűnik az a macska nyakába csengettyűt kötő páncélos férfi mögött elhelyezkedő, a téglakerítés tetején tyúkok után nyúló alak, aki nem más, mint a *hennetaster*, a „tyúktapogató”, a németalföldi irodalomból és képzőművészetből jól ismert komikus típusfigura, aki hol a felesége által megalázott, női munkára kényszerített papucsférj szerepét tölti be, hol pedig az idős kora ellenére szexuális vágyainak kielégítésére törő, kéjsóvár vénembert testesíti meg.¹⁵ Az érdekesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy ugyanezekkel vagy hasonló közmondásokkal nem csupán korabeli metszeteken, hanem még egyes késő középkori vagy reneszánsz stallumok ülőkéinek a faragványai között is gyakran találkozhatunk.¹⁶

Míg azonban a *hennetaster*ábrázolások pikantériája a mai néző számára nem annyira magától

▼ Id. Pieter Bruegel után Pieter van der Heyden: A kövér konyha, 1563 (metszet, 222 x 295 mm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 28.4.[12])



▼ Id. Pieter Bruegel után Pieter van der Heyden: A sovány konyha, 1563 (metszet, 222 x 292 mm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 28.4.[11])



értetődő (főleg, ha valaki nem ismeri az adott témakör ikonográfiáját), a pajzánkodási szándék – mely mindmáig a humor egyik fő forrásának tekinthető – már a témaválasztásban is elég egyértelműen megnyilvánul Bruegel egyes kortársainak a képein.

Jan Sanders van Hemessenek a *Síró menyasszony a nászéjszaka előtt* című műve például egyértelműen a groteszkbe hajló vulgáris humor kategóriájába sorolható.¹⁷ A képre tekintve rögtön szembetűnik, hogy az „ifjú pár” már jócskán benne van a korban,



▲ Id. Pieter Bruegel: Flamand közmondások, részlet, 1559 (olajfestmény, 117 × 163 cm, Gemäldegalerie, Berlin, ltsz. 1720)

de hogy az egyébként is elég rusnya menyasszony még „röhejesebb”, illetve visszaszítóbbr látványt nyújtson, a kezeit tördelő és a sírástól eltorzult arcú nőnek szó szerint taknya-nyála összefolyik a rémülettől, hogy hamarosan el fogja veszíteni ártatlanságát. Talán az sem véletlen egyébként, hogy az arának nem virágokból, hanem cseresznyékből font koszorú van a fején, amely feltehetően arra utal, hogy hamarosan együtt fog cseresznyézni az őt torz vigyorral átkaroló férfival, amely kifejezés a holland szlengben a szeretkezés közönséges, obszcén szinonimájaként ismert.¹⁸ Jan van Hemessen egy másik, nem kevésbé komikus (vagy inkább tragikomikus) műve, a *Kőoperáció*, mely tulajdonképpen a bolondság kövének az eltávolítását ábrázolja szatirikus formában, jelezve, hogy a művész – legalábbis bizonyos műveinek témaválasztásában – szorosan kötődik a Hieronymus Boschig visszanyúló németalföldi képi hagyományhoz.

A nagy nevetetőként elkönyvelt 17. századi holland festő, Jan Steen ugyancsak folytatta, sőt egyes életképei esetében szellemesen meg is újíttotta, aktualizálta a Bosch, illetve Bruegel nevével fémjelzett németalföldi képi hagyományt.¹⁹ Tőle is ismerünk például kőoperációt vagy a kővér konyhát benépesítő hájas alakokat ábrázoló jeleneteket, s amilyen szellemesen feldolgozta az idősebb Pieter Bruegeltől ismert „a disznónak az ólban a helye” közmondást egy az 1670-es évek közepére datált és jelenleg a hágai Mauritshuis gyűjteményében őrzött képén, ahhoz még maga Bruegel mester is csak gratulálni tudott volna. Steen komikus képén ugyanis egy önmagukból és ruháikból is szinte teljesen kivetkőzött, részegen tántorgó nőkből álló menetet láthatunk, amely egy vigyorgó hegedűs vezetése mellett vonul a disznóól felé. A visszaszító nőalakok annyira magukra vonják a figyelmet, hogy szinte észre sem vesszük

▼ Jan Sanders van Hemessen: Síró menyasszony a nászéjszaka előtt, 1540 k. (olajfestmény, 51,8 × 63 cm, Prágai Nemzeti Galéria, ltsz. O 1576)



a saját hányadékában fetregő, részeg férfit a jelenet háttérében.²⁰

„A bor csúfolódóvá tesz, a részegítő ital lármássá, senki sem bölcs, aki attól tántorog” – olvashatjuk a Példabeszédek könyvében (20,1), s hogy a mértéktelen italozás valóban mennyire csúffá, nevetségessé tehet bárkit, azt Jan Steen egy másik, nem kevésbé szatirikus képe is igen kiválóan érzékelteti. A jelenet főszereplője egyébként ezúttal is egy részeg nőalak, aki szemmel láthatóan az eszméletvesztésig leitta már magát, legalábbis ezt sejteti, hogy a magatehetetlen hölgyet egy talicskán kell hazatolni. Bár elég nehezen kiolvasható, a ház bejárata feletti párkányon az említett bibliai idézet részlete olvasható hollandul: „De wijn is een spotter”.²¹ Érdeemes megjegyezni, hogy ugyanezt a címet viseli Hendrik

Barynak egy Frans van Mieris után készített metszete is, amely egy asztal szélére borulva alvó részeg nőalakot ábrázol, mögötte egy kajánul vigyorgó, nyelvét kinyújtó alakkal, aki az éjjeliedény tartalmát éppen a nyakába borítja. A sötét szoba sarkában itt még egy baglyot is felfedezhetünk, ez a motívum azonban jelen esetben nyilván nem a bölcsességre, hanem éppen ellenkezőleg, a szellemi sötétségre utaló jelként értelmezendő.

Jan Steenhez visszatérve, a mester humorérzéke, illetve az arra való hajlama, hogy mindenből viccet csináljon, korántsem csupán a részeg férfi- és nőalakokat megörökítő zsánerképein, hanem egészen más jellegű témákat ábrázoló művein is egyértelműen megnyilvánul. Jól érzékeltetik ezt a korabeli holland festészetben szemmel láthatóan

igen népszerűnek számító és Steen kedvenc témái közé tartozó *Orvos látogatása* vagy *Orvosi vizit* címen ismert jelenetek. Bár ezek a képek első látásra teljesen ártatlannak tűnnek, ha összehasonlítjuk őket egymással, annyi mindjárt feltűnhet, hogy a páciens szinte kivétel nélkül mindig egy fiatal hölgy, ami eleve kissé gyanús, hiszen úgy tűnhet, mintha a korabeli Hollandiában kizárólag fiatal nők betegedtek volna meg. Annyi mindenesetre sejthető, hogy valamilyen titokzatos női betegség ábrázolásairól lehet szó. Hogy a diagnózis felállítása ne legyen olyan nehéz, Jan Steen (a gyengébbek kedvéért) gyakran árulkodó motívumokat helyezett el a ké-

pein, melyek rávezették a nézőt a megfejtésre.²² A festőnek a rotterdami Boijmans Van Beuningen Múzeum gyűjteményében őrzött képén például éppen receptírás közben látjuk az orvost, akinek a háta mögött, a földön egy papírlapot fedezhetünk fel, melynek holland nyelvű feliratából kiderül, hogy itt nem használ semmilyen gyógyszer, mivel szerelmi betegségről van szó. Míg itt és Steen néhány további képén a fiatal lány talán még csak álmodozik a testi szerelemről, a festő egyik művén (a kép felirata alapján) az orvos már egyértelműen terhességet diagnosztizál. Az adott témakör talán legmorbidabb ábrázolása a holland festészetben egyébként God-



▲ Jan Steen után Godfried Schalcken: *Orvosi vizit*, 1680. k.

fried Schalcken egy meglehetősen groteszk hágai festménye, ahol azt láthatjuk, hogy az orvos tágra meredt szemmel bámul a kezében tartott vizeletes üvegcsére, amelyben egy apró embrió fedezhető fel.

Csintalan gyermekalakok ugyancsak gyakran képezték humor forrását egyes 17. századi holland életképeken. Jan Steen egyik festményén például – amely jelenleg az amszterdami Rijksmuseum gyűjteményében található – a kis rosszcsontok szemmel láthatóan nagyon élvezik, hogy mennyire kínlódik a szerencsétlen macska, amelyet ők mindenáron meg akarnak tanítani táncolni. Tudjuk persze, hogy a gyerekek reménytelen

dologra vállalkoznak, hiszen a tanulékony kutyával ellentétben a macska mindig is az ösztöneit fogja követni, tehát kevés dolgot lehet neki megtanítani, azt biztosan nem, hogy az asztal tetején táncoljon.²³ A látvány persze kétségtelenül mulatságos. Jan Steent egyébként ebben az esetben nagy valószínűség szerint a kortárs haarlemi festő, Jan Miense Molenaer több évtizeddel korábban festett, azonos témájú művei inspirálhatták. Molenaer és Steen sok szempontból rokon lelkek lehettek, olyan értelemben mindenképpen, hogy mindkettőjüknek különleges érzéke volt a mindennapi élet komikus pillanatainak a megragadásához. Ezt jól érzékelteti Molenaernak a hágai Mauritshuis gyűjteményében található festménysorozata, mely az egyes érzékeket humoros parasztéletképek formájában ábrázolja. A szaglást például ebben a sorozatban egy a gyermekének fenekét törülő anya testesíti meg.²⁴ Hogy milyen szagok terjenghetnek a helyiségben, azt nem nehéz elképzelni, a jelenet bal oldalán ülő parasztfigura is fintorogva fogja be az orrát. Nem kevésbé mulatságos a tapintást ábrázoló alkotás ugyanebben a sorozatban. Ezen a jeleneten ugyanis azt láthatjuk, amint egy a képből kitekintő alak kaján vigyorral egy asszonyt szoknyája alatt matat, a nő azonban nem hagyja magát, papucsával teljes erejéből ütlegeli a férfi fejét.²⁵ Molenaer kapcsán

„Érdeemes megjegyezni, hogy ez az alkotás (feltehetően a túlságosan is vulgárisnak tartott témaválasztása miatt) sokáig nem volt látható a Régi Képtár állandó kiállításán.”

érdeemes még megemlíteni a festő kedvenc témái közé tartozó, „seggre pacsit” játszó alakokat megörökítő mókás jeleneteket, melyek azt érzékeltetik a nézővel, hogy milyen neveltségessé válhat az, aki ilyen infantilis játékokban leli örömét.

Bár a 16–17. század folyamán Németalföldön készült humoros ábrázolások sorát még sokáig lehetne folytatni, e rövid áttekintést talán az íróként és képzőművészként egyaránt ismert, kezdetben Middelburgban, majd 1625 után Hágában tevékenykedő Adriaen Pietersz van de Venne (1589–1662) néhány jellegzetes művének a megemlékezésével zárhatjuk. Hogy a mes-

ter megkülönböztetett érdeklődést mutatott az élet fonákosságainak, illetve a különböző emberi fogyatékoságoknak a szellemes ki-figurázása iránt, azt már legismertebb irodalmi alkotásának a címe is sejteti. Az 1635-ben Hágában megjelent *Tafereel van de Belacchende Werelt* ugyanis nagyjából így fordítható magyarra: *A neveltség világ tablója*.²⁶ Van de Venne képzőművészként sem hazudtolta meg önmagát. Szatirikus hangvételű, feliratokkal ellátott, szürkés vagy barnás tónusokkal festett grisaille-képeinek főszereplői többnyire neveltségessé népi alakok, egymást kíméletlenül csépelő nyomorék koldusok, komikus parasztfurák, a csócselék jellegzetes típusfigurái.²⁷ A művésznak a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményében is található két festménye, melyek – ha más-más módon is – ugyancsak jól tanúsítják, hogy van de Venne tényleg kifinomult humorérzékkel rendelkezett.

„All menschen behaget”, azaz „ami mindenkinek kedvére van” – olvasható a jelenet előterében felfedezhető írásszalagon a címként is felfogható felirat az egyik budapesti képen. Bár egyesek szerint a pénz nem boldogít, van de Venne említett festményén éppen azt láthatjuk, amint egy csodálatos adottságokkal megáldott ló hátsó feléből pénzdarabok hullanak a földre, a körülötte álló emberek nagy öröme. A tömeg szemmel láthatóan nem



▲ Jan Miense Molenaer: A szágálás (Ötérzék-sorozat), 1637 (olajfestmény, 19,5 × 24,3 cm, Mauritshuis, Hága, tsz. 575)

sokat törődik a pénz forrásával (pedig jelen esetben – Vespasianus császár híres mondásával ellentétben – a pénznek sejtetően lehet némi szaga), mindenki esztétikáját elvesztve, mindenről megfélemlítve igyekszik minél többet összekapkodni, megszerezni magának belőle. Érdekes megjegyezni, hogy ez az alkotás (feltehetően a túlságosan is vulgárisnak tartott témaválasztása miatt) sokáig nem volt látható a Régi Képtár állandó kiállításán. A festmény főszereplőjének tekinthető „dukátot kakáló” ló figurája egyébként egyes németalföldi közmondásokban is felbukkan, s a művész talán éppen ezek által inspirálva festette meg a telhetetlen pénzsóvárságot szellemes módon kifigurázó képét.²⁸ Az egyébként is elég komikus jelenet még szellemesebb, ha felfedezzük, hogy az előtérben álló, kőtenyét magas-

ra emelő nőalak azt sem észleli, hogy miközben ő arra koncentrálna, hogy minél többet gyűjtsön össze a ló farából aláhulló pénzérmékből, egy szemfüles kis zsebtolvaj elemeli a pénztárcáját. A kizsebelés motívuma egyébként korántsem van de Venne leleménye. Mint láthattuk, egy olyan tradicionálisnak nevezhető motívumról van szó, amely már Hieronymus Bosch egyes zsánerképein, így például a több változatban is ismert *Szemfényvesztő* című festményen is felbukkan, s a tárgyalt budapesti kép esetében sem csupán a pórul járt asszonyosság, hanem általánosabban a pénz látványától vagy más szemfényvesztő trükköktől megbabonázott, mindenről megfélemlített, könnyen félrevezethető emberek balgaságára utal.²⁹

Lényegesen visszafogottabbnak, de nem kevésbé

▼ Roemer Visscher: *Elck heeft de zijn (Sinnepoppen)*, 1614 (színezett metszet, 145 × 85 mm, The British Museum, London, ltsz. 1991.04.0406.61)



mókásnak nevezhető a festő egy másik, 1625 táján készült műve a Szépművészeti Múzeum anyagában. A festményen egy nevető parasztot láthatunk egy épület ablakában ülni, bal kezében egy kakast szorongatva, karján egy kosárral, melyből néhány tojás szemmel láthatóan éppen a földre hullik. Jobbjával az előtérben felfedezhető, láncra kötött majomra mutat,

az általa kinevetett állat ugyanakkor visszamutogat a parasztra, miközben széles vigyorral kitekint a képből. Középen, az ablak alá tűzve a következő felirat olvasható: „Wat maeckme alom gelt”, azaz „mit meg nem tesz az ember a pénzért”. Mint többen rámutattak, a szöveg egy eredetileg hosszabb közmondás első része, mely körülbelül így fordítható: „Mit meg nem tesz az ember a pénzért – mondta a paraszt, s egy majmot látott ülni az ablakban.”³⁰ A képre tekintve rögtön feltűnhet, hogy van de Venne (nyilván szándékosan) egy apró, de igen lényeges ponton eltért az idézett közmondás eredeti szövegétől. A festményen ugyanis nem a majom, hanem a nevető parasztfigura ül az épület ablakában. Ez a szerepcsera annál is érdekesebb, mivel tudjuk, hogy a festő több változatban is feldolgozta ugyanezt a témát, és a többi képen mindig – az említett szólásnak megfelelően – a majmot találjuk az ablakban. Azzal viszont, hogy a paraszt átvette, magára öltötte a majom szerepét, szó szerint és képletesen is majmot csinált magából.³¹

„Legszebb öröm a káröröm” – szokták mondani, s tény, hogy az emberek többsége jókat tud mulatni mások kárán, szívesen kineveti mások emberi gyarlóságait, butaságait. Mint láthattuk, ez a tényező a németalföldi mesterek humoros képeinek a témaválasztásában is fontos szerepet játszott. Ne feledjük azonban, hogy mi magunk sem vagyunk teljesen tökéletesek. Erre hívja fel a figyelmet Roemer Visscher 1614-ben megjelent és rövid időn belül több kiadást is megért emblémáskönyvének, a *Sinnepoppen*nek egy felirattal ellátott ábrája, melyen egy nevető, bolondsipkás alakot láthatunk, aki a kezében tartott bolondpálcára mutat. „Elck heeft de zijn” – olvasható a lap tetején, azaz „mindannyiunknak megvannak a magunk hülyeségei”. ■

JEGYZETEK

- 1 ARISZTOTELÉSZ 1974. *Poétika*. Ford. Sarkady János. Magyar Helikon, Budapest. 13. o.
- 2 VANDENBROECK, Paul 1987. *Jheronimus Bosch. Tussen volksleven en stads-cultuur*. EPO, Berchem. 13–42. o.
- 3 Ezek a Bosch, illetve egyes követői által készített festmények a budapesti Szépművészeti Múzeum *Menny és pokol között – Hieronymus Bosch rejtélyes világa* címmel 2022-ben rendezett kiállításán is szerepeltek. A tárlatról lásd: NÉMETH István 2022. *The Pleasure of Shuddering. Hieronymus Bosch Exhibition in Budapest. Acta Historiae Artium*, 63. évf. 1. sz. 347–356. o. Van der Heyden említett metszeteiről lásd: PLEIJ, Herman – MOOIJ, Charles de 1992. *Vastenavond – Carnival. Feesten van de omgekeerde wereld*. Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch. 87. o.
- 4 NÉMETH István 1995. A szemüveg szimbolikája. *Lege Artis Medicinae*, 5. évf. 3. sz. 280–282. o.
- 5 David Museum, Wellesley College, Wellesley (Massachusetts).
- 6 STEWART, Alison 1979. *Unequal Lovers. A Study of Unequal Couples in Northern Art*. Abaris Books, New York. 68–71. o. Ahogy Gillis van Breen egy 1601-ben készült metszete is bizonyítja, a kéjsóvár vénemberek (lebukott férjek) kifigurázása, nevetségesség tétele még évtizedekkel később is hálás témának bizonyult.
- 7 Erről a képről lásd többek között: PIGLER Andor 1929. Vallási vonatkozású szatirikus festmény a Szépművészeti Múzeumban. *Archeologiai Értesítő*, ú. f. XLIII. sz. 193–201. o. SZMODIS-ESZLÁRI Éva – URBACH ZSUZSA 1990. *Middeleeuwse Nederlandse kunst uit Hongarije*. Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht. 34–35. o.
- 8 Ennek a motívumnak az előzményeit már egyes 16. századi, a farsangi ünnepkörhöz kötődő kiadványokban is megtalálhatjuk: PLEIJ–MOOIJ 1992, 15. o. 6. kép.
- 9 MANDER, Karel van 1987. *Hírneves németalföldi és német festők élete*. Helikon Kiadó, Budapest. 82. o. Bruegel említett képéről lásd: OBERHALER, Elke et al. 2018. *Bruegel. Die Hand des Meister*. Kunsthistorisches Museum, Bécs. 72–75. o.
- 10 MARIJNISSEN, Roger H. 1988. *Bruegel. Het volledige oeuvre*. Mercatorfonds, Antwerpen. 79–80. o.
- 11 WINNER, Matthias 1979. Zu Bruegels „Alchimist”. In: Otto von Simson – Matthias Winner (szerk.): *Pieter Bruegel und seine Welt*. Gebrüder Mann Verlag, Berlin. 193–202. o. OBERHALER et al. 2018, 91–93. o.
- 12 PLEIJ, Herman 1983. *Het Gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*. Meulenhoff, Amsterdam. PLEIJ, Herman 1992. Van Vastenavond tot Carnival. In: PLEIJ–MOOIJ 1992, 10–44. o.
- 13 A festmény gazdag szakirodalmából itt csupán egy művet emelnék ki: a jeles magyar folklorista, Voigt Vilmos tanulmányban vizsgálta, hogy a Bruegel említett művén megörökített németalföldi közmondások közül melyeknek vannak megfelelői, illetve párhuzamai a hazai nyelvhasználatban: VOIGT Vilmos 2000. *Németalföldi közmondások id. Pieter Bruegel festményén*. In: uő: *Világnak kezdetétől fogva. Történeti és folklorisztikai tanulmányok*. Universitas Kiadó, Budapest. 186–203. o.
- 14 A *pilaarbijter* jelentéséről lásd: GRAULS, Jan 1957. *Volkstaal en volksleven in het werk van Pieter Bruegel*. Standaard-Boekhandel, Antwerpen–Amszterdam. 79–80. o.
- 15 A hennatasterfigura jelentéséről lásd: WUYTS, Leo 1987. Eierverkoper of verliedde boer? Een bijdrage tot de studie van de hennataster. *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten*, 207–217. o.
- 16 Lásd: NÉMETH István 2020. *Misericordiák. Templomi ülőkéek profán faragványai mint idősebb Pieter Bruegel Németalföldi közmondások c. képének lehetséges inspirációs forrásai*. In: uő: *El Grecóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest. (Károli könyvek. Tanulmánykötet.) 161–170. o.
- 17 Nyíltan erotizáló vagy obszcén ábrázolásokkal elég ritkán találkozunk a németalföldi művészetben, az alkotók még egyes 17. századi holland zsánerképek esetében is rendszerint inkább csak burkolt, kétértelmű célzás formájában éreztették, hogy az első látásra ártatlannak tűnő jelenet mást is rejt magában. Lásd erről JONGH, Eddy de 1968–69. *Erotica in vogelperspectief. De dubbelzinnigheid van een reeks 17de-eeuwse genrevoorstellingen, Simiolus*, 3. évf. 1. sz. 22–74. o. Web: https://www.dbnl.org/tekst/jong076eroto1_01/jong076eroto1_01_0001.php. (Megtekintés: 2024. november 12.)
- 18 Nyilván nem véletlen, hogy a cseresznyemotívum Hieronymus Bosch *Gyönyörök kertje* címen ismert híres képének középső tábláján is sok helyen felbukkan.
- 19 Jan Steenről, illetve szatirikus hangvételű képeinek ikonográfiájáról lásd többek között: WESTERMAN, Mariet 1996. *Steens komische ficties*. In: Tessa van der Waals: *Jan Steen. Schilder en verteller*. Rijksmuseum, Amszterdam. 53–67. o. WESTERMAN, Mariet 1997. *The Amusements of Jan Steen*. Waanders Publishers, Zwolle. FRANITS, Wayne 2004. *Dutch Seventeenth-Century Genre Painting*. Yale University Press, New Haven – London. 203–214. o.
- 20 A részegségnek szinte nem volt olyan foka vagy fajtája, melyet Jan Steen ne örökölt volna meg valamelyik képén. NÉMETH István 1993. *Alkoholizmus: népszokás vagy népbetegség? Lege Artis Medicinae*, 3. évf. 10. sz. 986–989. o.
- 21 A festőnek erről a képéről lásd: WAALS 1997, 222–224. o.
- 22 Ennek a témakörnek az ábrázolásairól lásd: NÉMETH István 2008. *Az élet csalfa tükröi*. Typotex Kiadó, Budapest. 76–89. o.
- 23 Jan Steen említett képéről lásd: BIESBOER, Pieter – STIT, Martina 2003. *Satire en vermaak. Schilderkunst in de 17de eeuw*. Frans Hals Museum, Haarlem. 210–211. o.
- 24 A fenéktörlés a flamand Jacob Jordaens egyik 1640 táján festett híres képének, a brüsszeli képtárban található *A király iszik* című festménynek az előterében is feltűnik.
- 25 Molenaer említett képsorozatáról lásd: WELU, James A. – BIESBOER, Pieter 1993. *Judith Leyster. Schilderes in een mannenwereld*. Waanders Uitgeverij, Zwolle. 322–333. o.
- 26 VAECK, Marc van 1994. *Adriaen van de Venne's Tafereel van de belachende wereld*. 1–3. köt. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent.
- 27 PLOKKER, Annelies 1984. *Adriaen Pietersz. van de Venne (1589–1662), de grisailles met spreukbanden*. Acco, Leuven–Amersfoort. NÉMETH István 2020. „Ez nevetségés”. A képi és nyelvi humor megnyilvánulási formái Adriaen Pietersz. van de Venne grisaille-képein. In: uő 2020, 99–110. o.
- 28 EMBER Ildikó 1987. *Nederlandse 17de eeuwse schilders in Boedapest*. Centraal Museum, Utrecht. 127. o. NÉMETH 2008, 38–39. o.
- 29 A bizarre látvány által teljesen megbabonázott, buta ember kizsebelésének motívuma egyébként Adriaen Pietersz van de Venne *Hoe drolliger, hoe beter*, azaz *Minél bizarrabb, mókásabb, annál jobb* címen ismert képén is felfedezhető.
- 30 JONGH, Eddy de 1976. *Tot Lering en Vermaak. Betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*. Rijksmuseum, Amszterdam. 250–253. o. ACKERMANN, Philipp 1993. *Textfunktion und Bild in Genreszenen der niederländischen Graphik des 17. Jahrhunderts*. Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, Alfter. 142–143. o. Web: https://asw-verlage.de/getmedia.php/_media/201407/11782vo-orig.pdf. (Letöltés: 2024. november 12.)
- 31 NÉMETH István 2013. *Nézzétek ezeket a majmokat! A majommotívum szerepe és jelentése Willem Buytewech és Adriaen Pietersz. van de Venne egy-egy budapesti festményén*. *Arts Hungarica*, XXXIX. évf. 213. sz. 50–53. o. https://epa.oszk.hu/01600/01615/00096/pdf/EPA01615_ars_hungarica_2013_05_050-053.pdf. (Letöltés: 2024. november 12.)

MADÁRMENTÉS

→ ACSAI ROLAND

Tegnap este, mikor a szobába bementem,
az egyik pinty beteg, azonnal észrevettem.
Egy krémszínű tojó, egy ifjú zebrapinty,
azt hittem, hogy remény a gyógyulásra nincs.

Felborzolta a tollát, és mintha csak köhögne,
nyögések, csipogások szakadtak ki belőle.
És mintha a hasa is ment volna neki,
azt hittem, hogy az este földről elviszi.

Hogy a többi madár meg ne fertőződhessen,
meggyógyítani őt másik kalitba tettem.
Mielőtt aznap este elhagytam a szobát,
jobban szemügyre vettem, s megláttam a... tojást!

A tojának hegyét, mi testéből kiállt:
ezt nem bírta kinyomni, csőre ezért zihált.
Bekentem a hátsóját néhány cseppnyi olajjal,
és kitoltam belőle óvatos mozdulattal.

→ *Acsei Roland* (1975): többek között Radnóti-, Bárka- és Zelk Zoltán-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész. Felnőtt- és gyermekirodalmi munkássága mellett irodalomtörténészként főleg az ezernyolcszázados évek költészetével és verstannal foglalkozik. Huszonehét saját könyvét követően legutóbb *Áttelelő nap* (Parnasszus Kiadó, 2023) címmel jelent meg verseskötete.

A pinyünk megkönnyebbült, mert elmúlt a veszély,
aztán aludni kezdett, és azóta is él...
A markomban kivettem a törekeny tojást,
és hősnek kiáltott ki akkor a kis család.

Megmentettem a pinyet, közben leszállt az éj,
és egy élet helyett egy szerda véget ért.



Bolondok ünnepe

→ SOMOGYI LÁSZLÓ

Lehet a humorról komolyan írni? Karinthy azt mondja: „Humorban nem ismerek tréfát.” Pap Jancsi ezt úgy rontja el: „A tréfában nem ismerem a humort.” Vajon a kereszténység inkább komoly, mintsem humoros? Vajon van helye a humornak, iróniának, viccnek „szent” környezetben? Ez az írás se nem védőbeszéd, se nem vádbeszéd. Inkább derűs biztatás egy jó kacagásra. Gondoljuk végig, hogy végül is mi az élet. Vajon egy félkegyelmű örült meséje, ahogy Macbeth mondja, vagy az athéni erdő, ahol minden csetlés-botlás ellenére egymásra találhatnak azok, akik keresik egymást.

Mire jó a kereszténység?

Ezt a kérdést Heinz Zahrnt német teológus tette fel 1972-ben.¹ Könyvének célja elsődlegesen az volt, hogy az úgynevezett „Isten halála”-teológia kínzó kérdésselvetéseire válaszoljon, illetve hogy meghaladja azt. Érvelésének lényege az ember Istenre utaltságának bemutatása: hogy a „halott Isten” mellett az ember véglegesen magára marad. Ember viszont attól tud lenni, ha az életvezetése Istenre irányul. Zahrnt mondanivalója összegezhető az általa megadott négy jellemző segítségével. Szerinte a kereszténység „arra jó”, abban fedezhető fel a „haszna”, hogy először is *szabadságot* ad, másodsor: *bizalomra* épül, továbbá a *befogadás* attitűdje jellemzi, és végül mindezt átfogja a *játék*.

Miből szabadít fel a keresztény élet? Erre a kér-

Luther Márton imádság közben meghallja az Úr szavát:

– Márton, te kergeted az üdvösséget?

Mire Luther:

– Dehogyan tekergetem, Uram, el akarom nyerni!

désre fundamentalista válasz is adható: a bűn rabságából. Csakhogy a bűnkérdés középpontba állítása a pszichés göröcsök kialakulásának, az önvádnak, a depresszióknak és mindazon lelki betegségeknek melegágya, amelyeket az „ekkleziogén neurózis” összefoglaló névvel lehet illetni.² A keresztény élet valójában a beidegződésektől, a megmerevedett szabályok uralma alól, a tekintélyelv és a szolgálalkúság nyomasztó valóságától képes megszabadítani az embert. Az úgynevezett vallási tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy a felszabadulást az ember nem tudja „magányos harcosként” megélni, csak az Istennel való párbeszéd eredményeként, mintegy „ajándékként”. A názáreti Jézus örömhírének is a felszabadulás a lényege. Az eljövendő világ, Isten országa kézzelfogható közelségben jött Isten irgalmas, emberszerető tette következtében. Ezt a jelenidejűséget fejezi ki a Mk 1,15-ben szereplő „elközelített”, görögül *énghiken* (ἔγγικεν) kifejezés. A szabadás-szabadítás iránya az ember által létrehozott szabályoktól, kötöttségektől való megszabadulás.

Ez a megszabadulás a világ és a jövő iránti bizalommal jár. Biztató lehetőségek sokaságát látja a jövőben az autentikus keresztény lét. Hiszen a jövő a megoldások megvalósulásának reményét hordozza. Ezért alapvonása a befogadás, mert önmaga is befogadott állapotban van. Felebarátot lát a másik emberben. A lehetőségek kitarukozása,

→ *Somogyi László* (1955): okleveles élelmiszeripari mérnök, a Szent István Egyetem tanszékvezető egyetemi docense volt nyugdíjba vonulásáig. Élelmiszer-tudományi oktató- és kutatómunkája mellett évtizedek óta rendszeresen foglalkozik bibliai teológiával. Cikkei jelentek meg az *Unitárius Élet*, a *Lelkipásztor* és a *Credo* folyóiratban. A Magyarországi Unitárius Egyház által szervezett *Korunk unitarizmusa* című konferenciasorozat rendszeres előadója volt. Jelenleg a történeti Jézus vonatkozásában *third quest* irányzatú kutatást végez.



▲ Vidámság, 1900 (Fortepan)

a sokszínűség átélése olyanná teszi a világban való munkálkodást, mint amelyet az önfelédtt játékokban tud megélni az ember.

Mire jó a humor?

A *humor* szó a testnedvek akadálytalan áramlásából ered, amely a jó hangulat és az egészség feltétele a korai orvoslás szerint. Azzal kell szembenéznünk azonban, hogy minél pontosabban akarjuk definiálni a humort, annál több megválaszolatlan kérdés merül fel vele kapcsolatban. Arra juthatunk, hogy ha

nem is tudjuk definíciószerűen megragadni, hogy miben áll a humor, művelni és élvezni azonban tudjuk. Segítségünkre lehetnek a humorra vonatkozó elméletek. Az egyik szerint a humor lényege a *felszabadító nevetés*. A nevetésben a korlátoktól, akár csak a szimbolikus elnyomástól is megszabadul az ember. Többnyire a hatalom képviselőinek kifigurázása szolgáltatja a mosoly lehetőségét. Nem csupán a külső, de a belső rendszabályok mulatságos átformálása, az önirónia is rámutat ezek viszonylagosságára.

A humor lényegét abban is meg lehet ragadni, hogy afféle szelepként, *feszültségoldóként* működik. Tipikus példája ennek a vicc, amelyben szimbolikusan valósul meg egyfajta átrendeződés, akár társadalmi, akár egyéni szinten. A viccben az, aki fenn volt, most lenn van – a gazdag valójában koldusszegény. Ilyen módon az egyén vagy egy társadalmi réteg konfliktusa hirtelen feloldódik, a jó kacagás révén – legalábbis ideiglenesen – egyfajta megoldás élhető át.

Egy további megközelítésben a humor *fölnyít* az ember számára. Ilyen például a helyzetkomikum: amikor valaki összekever dolgokat, félreérti a tényleges helyzetet, vagy csak egyszerűen csetlik-botlik. Ha valaki elcsúszik a jégen, és mulatságosan kapálózva igyekszik megtartani az egyensúlyát, azzal önkéntelenül is mosolyt vált ki. Ennek a mélyén az lehet, hogy az egyén örül, hogy nem vele történt meg az eset. Még mélyeb-

ben azonban az játszódik le – akár tudattalanul – a gondolatainkban, hogy „ez velem is megtörténhet”. A „fölnyelmelet” szerint ilyenkor az ember a saját esendőségével szemben kerül fölnyibe.

A teljesség igénye nélkül álljon itt még egy jellemzője a humornak: a *kontrasztok* megjelenítése, felnagyítása, amely a színpadi komédiák tipikus eszköze. A tudós, aki valójában meglehetősen buta, az udvari bolond, aki viszont nagyon is bölcs, a hősszerelmes vénember a *commedia dell'arte* jellemző figurái. Ha valaki nem tudja elfogadni önmagát, azt, aki ő valójában, tényleg „időtlenne”, azaz idétlenné válik.

Észrevehető, hogy a négy komikummodell szorosán összefügg egymással, ugyanannak a jelenségnek más-más nézőpontból való megközelítése. Valahogy mindegyik a felszabadultságról, a görcsöktől, konfliktusoktól való megszabadulásról, valamilyen megoldásról szól – ezt teszi átélhetővé a humor az ember számára.



Bolondok ünnepe

Ha összehasonlítjuk az előző két fejezetben leírtakat, arra kell következtetnünk, hogy a kereszténység éppen arra jó, amire a humor, és ez fordítva is igaz: a humor pont arra jó, amire a kereszténység. A felszabadulás, a levezetésként működő bizalom, a befogadás biztosította fölény és a kontrasztokban megvalósuló játék a kereszténység „szerkezetére” is jellemző. A humor és a (keresztény) vallás jellegzetességei közötti hasonlóság következményeit taglalja Harvey Cox 1969-ben megjelent *Feast of Fools* (Bolondok ünnepe) című írásában.³ A mű csekély magyarországi visszhangot kapott, amelynek egyik érthető oka, hogy a korabeli

hazai rendszerben nehezen volt hozzáférhető a nemzetközi teológiai szakirodalom. A másik talán az lehetett, hogy a mű erőteljes hangvétele és mondanivalójának megdöbbentő megfogalmazása idegenkedést és értetlenkedést váltott ki azok többségében, akikhez egyáltalán eljutott a könyv. A megdöbbenést tovább erősítette az a kontraszt, amely Cox korábbi, nagy sikerű műve, a *The Secular City* (Az Isten nélküli város)⁴ és a *Feast of Fools* között mutatkozott. Maga az író is hangsúlyozta a különbséget. Megfogalmazása szerint a *The Secular City* apollói, a *Feast of Fools* dionüszoszi ihletésű.

Mondandóját ő is az „Isten halála”-jelenséggel vezeti be. Szerinte annak, hogy a hagyományos valóság nagymértékben veszített jelentőségéből úgy a társadalom, mint az egyén szempontjából (ne feledjük, a hatvanas évek végén járunk, mintegy hatvan évvel ezelőtt), az az oka, hogy az élet racionalizálása, célszerűsége, teljesítményorientáltsága minden civilizációs haszna mellett elvette az embertől a lényre tényleges alapjával való kapcsolatát. A modern ember elfelejtett ünnepelni, elfelejtett a fantáziájára támaszkodni, és mindenekelőtt elfelejtette, hogy az élet mozgatója a remény.

Felidézi a középkori „bolondok ünnepe” vagy „szamáruőnnep” néven elhíresült szokást mint az

ünneplés és a fantázia még megmaradt nyomát. Ismeretes, hogy ezt a ceremóniát év vége, január eleje időszakában tartották, feltételezhetően a római szaturnáliáknak megfelelően. Igazi karneváli hangulat vette kezdetét ennek az időszaknak a beköszönteekor. Papok és világiak álcát öltöttek, kifestették magukat, és egyetlen nótázással zavarták az éjszakai nyugalmat. Az alsó papság püspöknek és bíborosnak öltözött, és kifigurázta a szertartásokat. A templomokban kifacsart szövegű miséket

mondtak, az asszonyok meglehetősen egyetlen módon molesztálták a férfiakat. Minden a fejetejére állt. A szegények megjátszották a gazdagot, a koldusok az uralkodót. A középkori

„Csakhogy érdemes meggondolni: vajon nem azt fejezi ki a komédia, hogy a végén minden jóra fordul? Az ügyetlen csetlés-botlás, félreértések, sőt konfliktusok ellenére mégis boldog megoldás születik.”

egyház persze tiltani igyekezett az efféle karneválok, még pápai tilalom is született velük kapcsolatban – jelentősebb hatás nélkül. A féltelenség, a kicsapongás, a felszabadító ujjongás iránti vágy olyan erősen élt az emberekben, hogy csak nagy sokára, nagyjából a reformáció megjelenése környékén szűnt meg a bolondok ünnepének szokása.

Cox ezt az általa dionüszoszinak nevezett vonást véli felfedezni a kereszténység valódi jellemzői között. A bolondok ünnepéhez méltón könyvében ő is meghökkentő, sőt megbotránkozató megfogalmazást használ. Szerinte a kereszténység valójában olyan komédia, amelyben Krisztus a Harlekin, a hit pedig játék. A méltatlankodó ellenvetés szerint: hogyhogy komédia? Krisztust Harlekinnek hívni blaszfémia, a hit pedig komoly dolog, nem afféle gyerekjáték. Csakhogy érdemes meggondolni: vajon nem azt fejezi ki a komédia, hogy a végén minden jóra fordul? Az ügyetlen csetlés-botlás, félreértések, sőt konfliktusok ellenére mégis boldog megoldás születik. És a kereszténység? Az eszkatológia látomásában nem arról van-e szó, hogy „Isten sátora az emberekkel van, és ő velük fog lakni, ők pedig népei lesznek, és maga Isten lesz velük, és letöröl minden könyvet a szemükről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé” (Jel 21,3–4)?

Hát nem kell örülni, vigadni és a jelenvaló hatalmasságok időlegességén mulatni? Hogy Krisztus maga lenne a Harlekin? Cox azt írja, hogy annyiban igen, amennyiben megszemélyesíti az ünneplést és a fantáziát. A játék pedig éppen olyasvalami, ami képes létrehozni egy egészen más világot, megszüntetni a földhözragadtságot. Hát nem ez a hit funkciója is? A Károli-fordítás szerint: „*A hit pedig a reménylett dolgoknak valósága...*” (Zsid 11,1), az Isten új teremtésében való részvétel. Ez csak önfeledten és örvendező szívvel lehetséges. Ellenkező esetben az istenhit klubtagsággá csorbul.

Létezik vallásos humor?

Humor a Bibliában

Az Ószövetségben és az Újszövetségben is a humor a hitreflexió sajátja. A kisebbségi lét és a folytonos fenyegetettség helyzete szülte a vaskosabb iróniát, valójában gúnyolódást, amellyel Izrael népe az ellenségeit igyekezett kisebbiteni. Ennek példája Illés próféta gúnyolódása a Baal istenségen a Karmel-hegyi vérengzés előtt. Vagy ilyen a második zsoltár, amelyben az Örökkévalót úgy állítja be a zsoltáros, mint aki kineveti, kigúnyolja az ellene törő földi királyokat. Ugyancsak Izrael ellenségeit figurazza ki Bálám szamarának a története (4Móz 22,22–30): az Izrael megátkozására készülő Bálám képtelen meglátni az Úr angyalát az úton, de a szamara, az ok-talan állat bezzeg tisztán látja. A dühöngő Bálámot végül a szamár „megszólalása” döbbsenti rá, hogy valójában szembe akart szállni az Úr akaratával. A történetben az adja az iróniát, hogy Bálám még a szamaránál is butább. Izrael ellenségeit azáltal figurazza ki a történet, hogy azok szerepet cserélnek a tudatlan állattal.

A humor finomabb és ezért szellemesebb formája a nyelvi humor. Ennek nyomai az Újszövetségben is felfedezhetők. Márk evangéliumának 8. fejezetében azt olvassuk, hogy Jézus és tanítványai hajóba szállnak, de a tanítványok „*elfelejtettek kenyeret vinni, és csak egyetlen kenyér volt náluk a hajóban. Jézus figyelmeztette őket: Vigyázzatok, óvakodjatok a farizeusok kovászátlól és Heródes kovászátlól! Ők pedig tanakodni kezdtek egymás között, hogy nincs*

kenyerük.” (Mk 8,14–16) Az elbeszélés a tanítványok értetlenségének bemutatására van kihegyezve. Márk általában is kritikusan tekint a tanítványokra, és ennek megfelelően nála az elbeszélés ki van bővítvé Jézus korholó magyarázataival. Sem a mai magyar szövegben, sem az eredeti görögben nem tűnik logikusnak, hogy a tanítványok az „óvakodjatok a farizeusok kovászátlól” mondatra úgy reagáljanak, hogy „nincs kenyerünk”. Ha azonban héber (arám) szavakkal helyettesítjük a *kenyér* és a *kovász* szót, érthető lesz a félreértés, félrehallás oka. A héber/arám *hámecc* ugyanis egyszerre jelent kovászt és kovászos kenyeret is. Így aki ezt a szót hallja, csak a szövegösszefüggésből tudja eldönteni, melyik jelentés tartozik a közléshez. A félreértés oka tehát az, hogy Jézus a ’kovász’ értelmében használja ezt a kifejezést, a tanítványok pedig ’kovászos kenyér’-ként értik. Joachim Gnilká Márk evangéliumához írt kitűnő kommentárjában rámutat arra, hogy az elbeszélés alapja egy olyan esemény lehet, amelyben a tanítványoknak ténylegesen nincs kenyerük.⁵ Ezt azzal egészíthetjük ki, hogy ez a mozzanat még palesztinai közegben, tehát arámul bővült a jézusi felszólítással („*őrizkedjetek a farizeusok kovászátlól!*”). Azért valószínűbb a palesztinai eredet, mert a *hámecc* szó kétféle értelmezése csak ebben a közegben válik érthetővé. Az eredetileg arám szöveget aztán a mári szerkesztők átdolgozták tanító jellegű elbeszéléssé. Az arám eredeti azonban egy fricska a tanítványok felé. Mindent félreértének, igazából fogalmuk sincs Jézus szándékáról, bután, értetlenül viselkednek. Az elbeszélés terjedése valószínűleg a szóbeli „történetmondás” korszakára, tehát a harmincas évek második felére, a negyvenes évek első felére tehető. A történet iróniáját a félreértés adja, amelyen jól derülhetnek azok, akiknek amúgy sem tetszett, hogy a tanítványok egyre inkább vezető szerepet töltenek be a Jézus-követők között.

Máté evangéliumának 16. fejezetében szerepel a *Péter vallástétele* címmel ellátott párbeszéd. Érdemes felidézni az egész perikópát:

„*Amikor Jézus Cézárea Filippi vidékére ért, megkérdezte tanítványait: Kinek mondják az emberek az Emberfiát? Ők így válaszoltak: Némelyek Keresztelő*



▲ Észak-németalföldi mester: Krisztus és Zákheus, 1500–1510 k. (színezett üveg, á.: 21,6 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, (tsz. 32.24.44))

Jánosnak, mások Illésnek, megint mások pedig Jeremiásnak vagy valamelyik prófétának. Ő megkérdezte tőlük: Hát ti kinek mondotok engem? Simon Péter így felelt: Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia. Jézus ezt mondta neki: Boldog vagy, Simon, Jóna fia, mert nem test és vér fedte fel ezt előtted, hanem az én mennyei Atyám. Én pedig ezt mondom neked: Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem majd fel egyházamat, és a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni rajta. Neked adom a mennyek országának kulcsait, és amit megkötész a földön, kötve lesz az a mennyekben is, és amit feloldasz a földön, oldva lesz az a mennyekben is. Akkor megparancsolta tanítványainak: ne mondják el senkinek, hogy ő a Krisztus.” (Mt 16,13–20)

A szöveg alapja Mk 8,27–30, ahol azonban csak Péter „krisztológiai” vallástétele és Jézus hallgatási utasítása szerepel. Lukács evangélista lényegében ugyanezt a szöveget közli helymegjelölés nélkül.

Máté azonban közbeiktat egy saját gyűjtésű anyagot, amelyben Péter megbízatása szerepel. Jóllehet az evangélista egy olyan, feltehetően korábbi hagyományból eredő részt használt fel, amelynek szándéka Péter szerepének kiemelése lehetett, a felhasznált anyag mögötti még korábbi szöveg teljesen más jelentésű volt. A „Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem majd fel egyházamat...” mondatban a Péter szó görögül Petrosz (Πέτρος), a kőszikla pedig petra (πέτρα). A két szó nagyon hasonlít egymásra, jelentésük is rokon, de éppen a lényeges ponton különböznek egymástól. A petrosz olyan kődarabot jelent, amelyet kézbe lehet fogni, a petra viszont kősziklát, sziklaszírtet. A mondás célja eredetileg az lehetett, hogy ironikusan megkérdőjelezze Péter apostol tekintélyét. A petrosz–petra szójáték azt a jelentést közvetíti, hogy „te, Péter, csak egy darab kő vagy, de az egyház majd kősziklán fog felépülni”.

ne légy annyira büszke magadra, nem te vagy az, akire épül a Jézus-követők gyülekezete. Lehet, hogy az, akire a gyülekezet épül, nem más, mint a názáreti Jézus, akire már Krisztusként tekintett a kritikát megfogalmazó csoport. Ezt az értelmezést bizonyítja Pákozdy professzor kitűnő tanulmánya,⁶ amelyben ő igen alapos, mélyreható elemzése részeként a mondas eredetijeként a *Kefa* (Petrosz) és a *cőf* (petra) arám szavakat valószínűsíti. Az előző jelentése kő, a másodiké szikla, sőt a Héber Biblia ez utóbbit igen gyakran Istenre alkalmazza. Mivel az arám szöveg nem mutat szójátékot, a szóban forgó rész keletkezését arra az időre kell datálnunk, amelyben már görögül beszélő keresztény csoportok is léteztek. Ez pedig Palesztinán kívülre vezet, nagy valószínűséggel Szíriába, talán éppen Damaszkuszba.

Hasonló görög nyelvi humorral találkozunk a sziroföníciai asszony lányának meggyógyításáról szóló történetben (Mk 7,24–30; Mt 15,21–28). A hívő bibliaviaszok és még a lelkesek számára is talányos, nehezen megfejthető történet szerint a lány meggyógyításáért esedező anyát Jézus először meglehetősen durva szavakkal visszautasítja, majd a további érvelését elfogadva, a hit erejére hivatkozva mégis meggyógyítja a „megszállott” lányát. Az eseménynek azonban meglehetősen csekély a történeti hitelessége. Valójában a pogányok iránti nyitottságot alátámasztó érvelésről van szó. A Jézusnak tulajdonított „*Nem jó elvenni a gyermekek kenyerét és odadobni a kutyáknak*” mondasban szereplő *kutya* szó görögül *künárion* (κυνάριον), amelynek jelentése: ’kiskutya, öleb’. Ugyanez a kifejezés az alapja az anya érvelésének is: a kutyák is esznek az asztal alatt a gyermekek morzsáiból. A korabeli olvasó ezzel a szóegyezéssel arra kellett, hogy rájöjjön, hogy a „pogányok”, a „kutyák” valójában szeretetre méltó „kiskutyák”. Ráadásul még egy szóasszociáció tereli a gondolatokat a befogadás irányába: az anya esedezésében szereplő *thüगतér* (θυγάτηρ) – ’kislány’ szó. A *künarioisz* (κυνάριος) – thüगतροsz (θυγατρος) öszszecsengő szópár ráadásul azzal oldja fel a helyzet drámaiságát, hogy „hiszen itt nem is kiskutyáról, hanem kislányról van szó”. A többszörös szójáték

minden bizonnyal legalábbis mosolyt csalt az olvasó ajkára.

De nemcsak nyelvi humor fordul elő az Újszövetségben, hanem helyzetkomikum is. Lukács evangéliumának 19. fejezetében olvasható Zákeus története. A Lk 19,1–10 perikópa jellegzetes lukácsi alkotás sajátos mondanivalóval. A történet Lukácsnál a vámszedők és bűnösök iránti krisztusi megbocsátás mondanivalóját hordozza. A történeti magja egy olyan elbeszélés lehet, amelynek éle az adóbérlők – bibliai szóhasználatlaltal a vámszedők – ellen irányul. Egyenesen a nagyhatalmú, magas társadalmi státuszú fővámszedő, Zákeus válik nevetségessé azzal, hogy – apró termetű ember lévén – felmászik egy fára. Ez a viselkedése rokonítható a „király meztelen” toposszal. A nagyhatalmú ember kifigurázása, hatalmának nevetségessé tétele azonban nem csupán az elfojtott társadalmi düh álhúzás levezetése. Mély igazság van ugyanis abban, hogy a világi „nagyok” gyakran valójában nagyon is „kicsik”, ha olyan értékrend mérlegére tesszük őket, amely gyökeresen más, az Örökkévalóval való szövetségből ered. Meglehet, hogy Zákeus nem mászott fel a fügefára, hanem háza lapos tetejéről nézett le – talán felsőbbrendűsége tudatában, azt demonstrálva – a környéken sürgölődőkre.⁷ Ez az átvitt is értelmezhető „lenézés” váltotta ki a hangtalan megvetést, és szülte meg a „te nem is a háztetődön vagy, hanem felkapaszzkodtál egy fügefára, és ott csimpaszkodsz” megvető érzését, amely a későbbiekben ironikus anekdotává fejlődhetett, és feltehetően közzsájon forgott. Keresztény körökben pedig úgy módosult, hogy Zákeus Jézusra volt kíváncsi, és ezzel a változtatással pozitív felhangot kapott a fügefán kapaszkodás motívuma. Végül a történet Lukácsnál kiegészült a jézusi megbocsátás-elhívás aktusával. Ezzel pedig alapjaiban változtatta meg az eredeti anekdota szatirikus élet.

Ugyancsak helyzetkomikumot, pontosabban az elképzelt helyzet komikumát mutatja be a hamis bírójézusi példázata (Lk 18,2–8). A történet szerint az Istent nem féltő, embereket nem becsülő bírót kitartóan kérleli egy özvegyasszony, hogy szolgáltatson igazságot neki. A bírójézusi kényszerűségből enged,

mert elege van abból, hogy az asszony állandóan gyötri, „le nem száll róla”. Lukács a történetet a kitartó imádkozás erejét bemutató példázatba ágyazva közli. A példázat magva azonban csupán a bíró és az özvegy kapcsolatát bemutató helyzet. Feltehető, hogy itt is a korrupt, igazságtalan bíró iránti megvetés szülte történetről van szó. A görög szöveg szerint a bíró azért enged az özvegynek, mert attól fél, hogy az fizikailag is bántani fogja őt, szó szerint „behúz neki egyet a szemé alá”. Ezt jelenti az itt szereplő, az ökölvívásból származó *hüpópiadzó* (ὕπωμαπίαζω) szó. A helyzet teljesen abszurd. A magas státuszú bíró, aki nem fél az emberektől, attól tart, hogy az alacsony társadalmi státuszú özvegy-asszony majd jól ellátja a baját. A komikumot az adja, hogy az özvegy is, és a bíró is a tényleges szerepe ellentétébe kerül. A korabeli hallgató előtt megjelenő kép, amely szerint a – feltehetően törekeny fizikumú – özvegyasszony egy jól célzott balegyenessel kiüti a hamis bírót, minden bizonnyal elégedett mosolyt csalt elő.

A hívők humora

A vallásos élet, a kialakult szokások óhatatlanul felszínre hozzák a tökéletlenségeket, esendőségeket. Ezt a hívők persze észre is veszik, és ki-ki a maga vérmérséklete szerint reagál rájuk. E reakciók egyfajta finom humorban artikulálódnak, amelynek tipikus jellemzője az önirónia.

Például a sekélyes prédikációra a katolikus hívek szavajárása, hogy „úgy jöttünk ki a templomból, mintha *mise* történt volna”.

A protestáns berkekben szajkózott *csendes szolgálat* valójában sokszor elfojtott dühöt, indulatot palástol. Nem véletlenül született meg a reformátusok között az elferdített köszöntés: „Ádáz békesség!”

A zsupori, fukar gyülekezetben a perselyező presbiter ezzel állít be istentisztelet után a gyülekezeti terembe: „Jövök, semmit nem hozva.”⁸

A felkészületlen lelkészek kifigurázására szüle-

tett meg a mondás: „Hétközben láthatatlan, hétvégén hal(l)hatatlan.”

Egy jó humorú evangélikus lelkész mondta nem kis öniróniával: a tehetségtelen lelkész mondani- valója mélységének hiányát annak hosszúságával akarja pótolni.⁹

A jóindulatú, ám együgyű hívő saját, ihatatlan lőrését kínálja fel az úrvacsorára. Lelkésze szelíden korholja: „Ilyen bort nem illik úrvacsorára kínálni.” Mire az atyafi: „De hát nem azt énekeltük az előkészítő áhítaton, hogy »szent Isten, *noha* néked«?”¹⁰

Ugyancsak a papok kifigurázását gyűjtötte össze Jókai:¹¹ „...e szavakat olvasá az utolsó sorban: – Ismerte vala pedig Ábrahám Sárát...

Itt fordítania kellett. De egyszerre két levelet talált fordítani, s ottan már a Noé bárkájáról volt szó, minélfogva ez lón az épületes folytatás: ...és bekené vala annak fenekét szurokkal.”

Előítéleteink, képzeteink felülvizsgálatára szolgál az alábbi anekdota.¹² Vallásórán, miközben a gyerekek rajzfeladatukat teljesítik, a lelkész körüljár az osztályban. Megáll az egyik kislány mellett, akinek a szokatlan rajza megragadja a figyelmét, és megkérdezi: „Hát te mit rajzolsz?” A kislány így válaszol: „Istent.” A lelkész meleg, de határozott hangon oktatja a kislányt: „De hát senki nem tudja, hogyan néz ki Isten.” Mire a kislány: „Hamarosan megtudják, csak fejezzem be a rajzot.”

A spekulatív teológiának tart görbe tükröt a következő történet. Hittanórán a tanár lelkesen magyarázza a Szentháromság lényegét, tulajdonságait. Kitér a trinitáriusok és az unitáriusok közti különbségre. Az óra végén elégedetten kérdezi a gyerekeket: „Nos, akkor ki az igazi trinitárius?” Az egyik kisfiú büszkén rávágja: „Három unitárius.”

De magát a Bibliát is lehet parodizálni, mindenfajta bántó él nélkül. Ilyen Roark Bradford *Ádám apánk és gyermekei* című írása.¹³ A könyv az afro-amerikai folklórba helyezve meséli el a bibliai történeteket, mintha az Úr egy farm tulajdonosa lenne, a farmon dolgozó csetlő-botló alakok pedig bibliai

„Hétközben láthatatlan, hétvégén hal(l)-
hatatlan.”

szereplők nevét viselik. A bűnesetet például *Éva és az a bizonyos kígyó* címmel adja elő. Eszerint az Úr megkéri Ádámot és feleségét, Évát, hogy szedhetnek ugyan mindent a kertből, de az almát hagyják a fán, mert idén rossz volt az almatermés, és reméli, hogy jó áron lehet majd eladni. Egyszer Éva éppen epret szed, amikor megjelenik egy kígyó. A nő el akarja zavarni a rusnya állatot, de mivel ez nehezen sikerül, megragad egy követ, és a kígyó fejéhez akarja vágni. Igen ám, de – így a történet – olyan nő még nem volt, aki egyenesen tudna dobni, így Éva nem a kígyót, hanem az almafát találja el, amelyről rögtön le is esik egy gyümölcs. Éva megpróbálja visszatenni, de persze nem sikerül neki. Úgy okoskodik, hogy ha a földön hagyja, majd jönnek a keselyűk, és megeszik, igazán kár volna beléjük. Így hát Éva beleharap az almába, és Ádámot is megkínálja. Ádám nem szereti az almát, nem kér belőle, de Éva megharagszik rá. A családi viszályt Ádám igyekszik elcsitítani, és már kérne az almából, de Éva durcás lesz, és csak azért sem ad neki.

Végül Ádám megígéri, hogy új ruhát vesz Évának, ha neki is ad az almából. Ez aztán megteszi a hatását, Ádám is kap a gyümölcsből. Mint afféle jó férj, Ádám új ruhát vesz Évának. Az Úr amint meglátja Évát az új ruhájában, rögtön rájön, hogy mi történt, szörnyen dühbe gurul, és elkergeti Ádámot és Évát. A történet szerint Ádámról az a következő hír, hogy az áradás elleni védőgáton próbál munkát kapni napi hat centért.

A könyv minden további története mosolyt fakasztó, naivitása elveszi a bibliai történetek gyakran brutális élet, és bájos naivitással mutat rá a történetek mélyén megbúvó lényeges igazságokra. A *Karácsonyi ajándék* című fejezetben például Péter, Pál és Szilász a karácsonyra „vár”. Péter mindenféle természetfeletti jelenségek beköszöntétől reméli, hogy megleli a karácsonyt (a másik két szereplő, Pál és Szilász éppen dutyiban van). Ehelyett azonban rátalál a „szegény kicsi Jézusra” a jászolban. Ekkor

megjelenik neki az Úr, és ezt mondja: „Valahányszor, ha rátalálsz szegény kicsi Jézusra, akkor itt a karácsony, akár esik, akár fúj, akár meleg van, akár hideg, mert ettől van karácsony.”

Zárszó

Mi következik mindebből? Meséljünk vicceket az istentiszteleten? Esetleg járjunk körtáncot? A hívők helyeslően kurjongassanak igehirdetés közben? Természetesen semmi nincs kizárva, de nem ez a lényeg. Az igehirdetést illő komolysággal hallgató protestáns hívők időnként irigykedve gondolhatnak a Hillsong által vezetett dicsőítésekre vagy a Harlem Gospel Choir által énekelt, magával ragadó spirituálékra. Ezek azonban külsőségek, ha mégoly szimpatikusak is az arra fogékonyak számára. A lényeg sokkal inkább a világlátásban van. Ha el-

hisszük, hogy a „Valódi-Valóság”¹⁴ jólelkűségében mutatkozik meg az ember számára, és végül a jóság és a szeretet diadalmaskodik, akkor minden okunk megvan az öröme.

„Igazából az a fontos, hogy mindig tudjunk kérdéseket feltenni, használjuk a kritika eszközét még magunkkal szemben is (vagy főleg magunkkal szemben).”

Egyben az is nyilvánvaló, hogy amennyiben erre a valóságra az a legjobb szó, hogy *jön*, akkor nem kell túlzottan komolyan venni az ember által megdöngölhető minősített berendezkedéseket, rangokat, szokásokat. Igazából az a fontos, hogy mindig tudjunk kérdéseket feltenni, használjuk a kritika eszközt még magunkkal szemben is (vagy főleg magunkkal szemben). A kritika nem lesz destruktív, ha alapvonása az irónia, a tréfa, a bolondozás. „Amíg egy kultúra meg tudja tenni, hogy időről időre csúfot üzzön legszentebb emberi és isteni gyakorlataiból, amíg a bolondokból királyok, a ministránsokból püspökök lesznek, addig az emberek el tudják képzelni azt a másik világot is, amelyben uralkodókat taszítanak le trónjukról, és fölemelik az alázatosokat” – írja Nyíri Tamás Harvey Cox nyomán.¹⁵ Ugyanezt a vallásokra is érdemes alkalmazni: amíg egy vallás képes a hierarchikus berendezkedéseit, szokásait, klerikusait, tudósait, sőt konfesszióit és

kátéit is ironikusan szemlélni és időnként tréfálkozni rajtuk, addig nyitott marad annak a bizonyos „Szemközti-Valóságnak”⁶ a befogadására, helyet ad a mennyei világnak.

Felmerülhet persze a tiltakozás: világunkban annyi a fájdalom, az értelmetlen pusztítás, az ártatlanok szenvedése, semmi okunk nincs viccelődésre. A soa borzalma után lehet még tréfálkozni? A kérdés komoly, de egy másik kérdést is meg lehet fogalmazni ennek kapcsán: mi legyen akkor a válasz a borzalomra? Egy másik borzalom? Más lesz a világ, ha az egyik szörnyűséget felcseréljük egy másikra? Úgy tűnik, hogy bármennyire is képtelenségnek

tűnik, az a járható út, ha kilépünk az erőszak körforgásából. A könnyek áradatát csak mosollyal lehet megszüntetni. Harvey Cox szavaival: a nevetés a remény végső fegyvere. Nyíri Tamás költőien szép megfogalmazásával: „A Remény Angyala [...] arról biztosít bennünket, hogy az élet olyan, mint egy tündérvasút. Csodás szépségű, elbűvölően kedves és jóságos lények között visz az útja, miközben csin-talan törpék és incselkedő manók gondoskodnak az élet furcsa, váratlan és meglepő fordulatairól, és hogy ezen nagyszerűen lehet mulatni. Nem félni kell tőle, hanem nevetni rajta.”⁷ Nézzünk szembe ószintén a kihívással: nem lenne jobb, ha így élnénk? ■

J E G Y Z E T E K

- 1 *Wozu ist das Christentum gut?* című könyvének magyar fordítása: ZAHNRT, Heinz 2002. *Mire jó a kereszténység?* Ford. Joób Máté. Luther Kiadó, Budapest. (Teológiai gondolkodók.)
- 2 A magyarul olvasók Gyököcssy Endre írásain keresztül találkozhattak a fogalommal.
- 3 Cox, Harvey 1969. *Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy.* Harvard University Press, Cambridge.
- 4 Cox, Harvey 1965. *The Secular City. Secularization and Urbanization in Theological Perspective.* Macmillan, New York.
- 5 GNILKA, Joachim 2000. *Márk.* Ford. Turay Alfréd. Agapé Kft., Szeged. 419. o.
- 6 PÁKOZDY László Márton 1985. Péter, avagy Krisztus az egyház fundamentuma? In: uő: *Válogatott tanulmányok az általános és bibliai vallástörténet köréből.* 1/2. kötet. Ráday Kollégium, Budapest. 119–160. o. (A Ráday Kollégium kiadványai.)
- 7 Ezen a véleményen van Gromon András is, lásd: GROMON András 2006. *Út a forráshoz, Jézus evangéliuma Lukács tolmácsolásában.* Elpidia Kiadó, Budapest. 151. o. 1227. jegyz.
- 8 RÉ 757,3: „Jövök, semmit nem hozva, / Keresztedbe fogódzva...”
- 9 Tragikomikus példája ennek ApCsel 20,7–12-ben az Eutikhosz balesetéről szóló leírás. A fiatal fiú Pál véget nem érő „tanításának” áldozata lett.

A *happy ending* persze ellensúlyozza a negatív asszociációkat. *Nomen est omen*, Eutikhosz tényleg „szerencsés” volt.

- 10 RÉ 211,1: „Szent Isten, noha néked / Az egek ülőszéked...”
- 11 JÓKAI Mór 1900. *A magyar nép éle.* Franklin-Társulat, Budapest. Web: <https://mek.oszk.hu/00800/00820/html/index.htm>. (Megtekintés: 2024. november 18.)
- 12 CZIRE Szabolcs 2004. Az ember mint Isten képmása. Unitárius teológiai kérdésvetések. *Keresztény Magvető*, 110. évf. 3. sz. Web: https://kermagv.unitarius.org/docs/contents/KerMag_2004-3hu.pdf. (Letöltés: 2024. november 18.) 249–258. o. 252. o.
- 13 BRADFORD, Roark 1961. *Ádám apánk és gyermekei.* Ford. Devecseri Gábor – Majoros István. Táncsics Kiadó, Budapest.
- 14 A fogalmat Nyíri Tamás több írásában is használta.
- 15 NYÍRI Tamás 1977. Homo festivus. *Vigilia*, 45. évf. 10. sz. 649–656. o. 649. o. Web: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1977_10_facsimile.pdf#page=3. (Megtekintés: 2024. november 18.)
- 16 Wolfhart Pannenberg szóhasználat. In: PANNENBERG, Wolfhart 1991. *Mi az ember?* Ford. Boros István – Gáspár Csaba – Váradai Mónika. Egyházforum, Budapest–Luzern. 13. o.
- 17 NYÍRI Tamás 2004. *Lelkünk démonai és angyalai.* Egyházforum Alapítvány, Budapest. 215. o.

Sziget

→ SZEMETHY ORSOLYA

Nem mindenki érti, milyen üzleti koncepció okán vette fel Imrust Béla, a tulajdonos a kávézóba. A járvány megváltoztatta az üzleti folyamatokat, különösen igaz ez a vendéglátóegységekre, főként a szezonhoz kötött kiülős helyekre, ahol szendvicset, fagyit, sütitket árulnak, de nem is ez a lényeg, hanem hogy hol helyezkedik el a nevezett egység.

Amiről itt szó esik, éppenséggel egy dunai szigeten található, óriás fák között, ligetes, romantikus réten. A tájolás tökéletes, a házikó éppenséggel új életre kelt a befektető kezei között, s lett belőle lazán kopottas, *vintage* stílusú, minőségi italokat és ételeket árusító hely, ahol az árak nem csupán a frissen pörkölt kávé tartalmazzák, hanem a kilátást a vízre, a parton bólogató fákra, a hegyekre, melyek ormán vérben úszó évszázadokon át kitartott egy vár, mely ma is látogatható.

Ha beülünk a Kavics Bisztróba, kellemes nyüzsgés, éteri nyugalom vesz körül, ha nem sajnáljuk a pénzt a bodzás limonádéra, mely kereken ezer forintba kerül. Törzsközönség is kialakult már itt, a szigeten található nyaralók tulajdonosai rendszeresen járnak ide, kiegészülve kirándulókkal, sátorozókkal, ennek okán a főszezonban beugró segítség mindenképpen szükséges.

Erre a pozícióra vette fel Imrust Béla, mely döntését a törzsközönség fele ostobaságnak, másik fele remek ötletnek találta, így a kíváncsiság, hogy tudniillik miként hat Imrus jelenléte és működése a forgalomra, végül senkit sem tántorított el attól, hogy a reggeli kávéját továbbra is itt fogyassza el.

Imrus akkurátus, nem bosszantóan lassú, talán a tekintete szigorú egy hangyányit az efféle munkához. Az emberek nagy része azonban ezt nem veszi észre, vagy ha igen, akkor véleményét megtartja magának, mert amíg a többi vendég nem akad meg ezen, kínos lenne szóvá tenni. Kivételek persze mindig akadnak.

Marikáék rendszeresen járnak a szigetre nyaranta két fiukkal kavicsot és nyári élményeket gyűjteni, kellemes meglepetésként érte őket a Kavics Bisztró. Évek óta mondogatták, hogy a régi házból milyen remek büfét lehetne nyitni, s lám!

Letelepedtek hát egy épp megüresedő asztalhoz, legeltették szemüket a valóban pompás kilátáson, nézegették az étlapot, kicsit drágállották, de hát így megy ez, ha egy hely ilyen egyedülálló atmoszférával rendelkezik. Egyszer élünk. Rendeltek kávé, limonádét és süteményt, mi szem-szájnak ingere. Mit olcsóskodjunk, ragyog a nap, együtt a család!

A nap fényét Imrus hórihorgas alakja takarta csak el, hosszú lábaival ügyesen lavírozott az asztalhoz a roskadásig megrakott tálcával. Marika udvariasan elvette a telefonját az asztról, hogy a felszolgáló le tudja tenni a csészéket, tányérokat. A két fiú behúzott nyakkal figyelte Imrust, aki nem az asztalt, hanem őket figyelte a bizonyos vesébe látó tekintettel. Úgy tett le minden egyes sütit, hogy a szemükbe nézett. Egyszer az egyikük, majd a másikuk tekintetét tartotta fogva, akár egy bűvész.

Aztán megenni.

Mondta.

A fiúk pislogtak, Marika nyelt egyet, de a fér-

→ Szemethy Orsolya (1976): képzőművész, író, lovasoktató. 2020-ban mint legjobb elsőkönyves szerző regénykéziratával (*A következő megálló: a Boldogság*) elnyerte a Petri György-díjat. Legutóbbi (első) kötete *A sikoltó – Rémmovellák* (Magvető Kiadó, 2022) címmel jelent meg.

je nevetett, bár Imrus nem kacsintott, sőt el sem mosolyodott, hanem sebesen megperdült, és már kigyózott is vissza a pulthoz. Nem csoda, népes túrázó csapat érkezett, néhányan már a pultnál álltak, látszott, hogy ha a lépcsőre kell ülniük, akkor sem hagyják ki a bodzás limonádét.

Béla a kasszánál biztatóan bölintott Imrusnak, aki térült-fordult, mint egy szellem, és hangtalanul pakolta fel az újabb rendelést a kocsikerék-méretű tálcára.

Beugró pincérünk mintegy fél óra elteltével lép újra Marikáék asztalához, miután látja, hogy végeztek, és Marika férje már másodszor int neki, szájával a „kérnék a számlát” szavakat formálja, amit a nagy nyüzsgésben úgysem hallana, de a szemkontaktus megvan, Imrus szökken, és érkezik a számlával.

Ízlett?

Igen, nagyon finom volt, nekem talán még sok is.

Kuncog udvariasan Marika, aki a Sacher-tortáját félig meghagyta, eltolta magától a tányért, elégedetten napozik a fonott székben. Marika férje kártyával fizet, melyhez Imrus ugyanúgy nyújtja a terminált, mint ahogy a tálcáról lepakolta a tányérokot, nem néz oda, de mikor hallja a csippanást, automatikusan elveszi és a köténye zsebébe süllyeszti az eszközt. Közben végig Marikára néz, majd a tortára. Nem nyúl a tányérért.

Miért nem ette meg?

Tessék?

Kérdezem, mi volt vele a baj.

A hangja nem agresszív, nem számonkérő, de az arca mintha kőből lenne. Marika a homlokára tolja a napszemüvegét, a férjére pillant, aki azonban a fiúkkal a kirándulás útvonalát tervezgeti, a távolba mutogatnak, próbálnak megegyezni, merre menjenek. Marika Imrusra néz, és azon tépelődik, miként reagáljon. A bábuszerű arca pillantva nem érez rosszindulatot, csupán őszinte sajnálatot. Nem akar jelenetet csinálni, pedig jogos lehetne. Mi köze a pincérnek ahhoz, hogy ő mit hagy meg a tányérján? Mégsem szeretné elrontani ezt a szép napot. Itt ez a rengeteg ember, láthatóan elégedettek, nem akar ünneprontó lenni.

Nézze, semmi baj nem volt vele, életem egyik legfinomabb Sacher-tortája, egyszerűen sok volt.

Még egy mosolyt is sikerül villantania Imrus szürke, a szeme alatt kissé beesett arcára, s szívet előnti a szájalommal vegyes félelem. Mintha az egész hely hirtelen elhomályosulna, csak ő és a pincér lennének itt ketten, az elnémult színpadi jelenetben.

Akkor becsomagolhatom.

Nem, nagyon kedves, de nem szükséges.

Tudja, mindenkinek felajánlom, aki nem eszi meg, mert ez a sütemény nagyon drága alapanyagokból készült, én nem fogom hazavinni, még akkor sem, ha levágom a szélét, ahol ön beleevett, mert utálok az édességet. Egész este félbehagyott sütitket tömhetnék magamba, ami állítólag jó a szomorúság



ellen, de nem hinném, hogy különösebben egészséges lenne.

Majd hatásszünetet tart.

Így hát mi kell tennem majd a tortájával?

Mit?

Kérdezi reszketeg hangon Marika.

Ki kell dobnom a kukába. És onnantól nincs befolyásom rá, hogy mi lesz a sorsa. *Semmiféle befolyásom.*

Marika segélykérően néz körül, kellemetlenül érzi magát, miután konstatálja, hogy a férje a mosdó felé vette az irányt, a fiúk pedig a part felé futnak, nyilván azt gondolják, ő is mindjárt követi őket. Marika fél. Imrus vár.

Van esetleg valamiféle ötlete, mit tegyünk?

Nevet kényszeredetten.

Igen. Már mondtam. Becsomagolhatjuk. Maga elteszi a táskájába, és amikor majd megéhezik, akkor megeszi. Vagy odaadja valakinek, aki éhes, megvárja, amíg az illető megeszi, és akkor rendben vagyunk. Látja, a limonádék is elfogytak.

Marika meredten nézi a tortamaradékot.

Mégis mibe csomagoljuk?

Hogyan?

...összenyomódik...

Marika ellenállása egyre gyengül, megbabonázva figyel, ahogy Imrus leteszi a tálcát az asztalra, boszorkányos ügyességgel egy tiszta szalvétába csomagolja a fél tortaszeletet, mintha japán teaszertartáson lenne, a végeredmény olyan, mint egy apró, tökéletesen hajtogatott batyu, s udvariasan felé tolja.

Ez igazán...

Szép lett? Azt akarja mondani?

Marika bólint. Szégyenlősen a táskájába süllyeszti a csomagot, lelkiismeret-furdalás vesz rajta erőt. Sajnálja Imrust, elképzeli, ahogy esténként maradék sütitket gyömöszöl magába, miközben a tévéképernyőt bámulja ugyanolyan közönyös arccal, ahogyan most őt. Kénytelen észrevenni, hogy a kőszerű pillantás csak abban a pillanatban enyhült meg, amikor a süti eltűnt a táskában.

Köszönöm.

Egészségére.

Marikáék immár üres asztalához újabb vendégek telepsznek le, a szomszédos asztalnál pedig egy baseballsapkát viselő férfi leveszi a sapkáját, és kocint a vele szemben ülő vörös hajú nővel.

Ilikém, ez a te napod. Megint az Imrus nyert.

Két hónap alatt három affér, az semmi. Elképesztően toleránsak az emberek.

Dehogy toleránsak, egyszerűen félnek jelenetet rendezni. Mindenesetre megnyered a fogadást, most úgy látom. A szalvétára néz, amit a zsebéből húzott elő. Számptalan kék tollvonás szerepel rajta, s csupán néhány piros.

Imrus, gyere csak!

Rikkant a férfi.

Imrus, akár egy robot, úgy fordul feléjük, és engedelmesen az asztalukhoz lép.

Gratulálok!

Mihez?

Nem is tudom. Hozzád. Ilyen emberekkel kéne benépesíteni a Földet, amilyen te vagy.

Miért?

Mindegy, ne is törődj velem.

Nevet a férfi.

Mennem kell dolgozni, ha nem kérnek semmit, akkor mennék. Nem szép dolog idehívni beszélgetni most engem, amikor ilyen sok a munka.

Imrus, az ég áldjon meg, csak egy pillanatra.

És az arcára mutat.

Valamivel ki kéne festeni az arcodat, hogy még sápadtabbnak tűnjön, te lehetnél a sütemények hercege, aki megmenti a konyhamalactól ezt a sok drága édességet.

Senki sem nevet, a vörös hajú nő a férfihoz hajol, súg neki valamit, aki megfogja Imrus karját.

Vicceltem, öregem, menj dolgozni. Nagyon jól csinálod, komolyan mondom.

Imrus bólint, kicsit nézi még őket félrehajtott fejfel. A süteményekre, a kávékra, a limonádékra gondol, amiket ma még fel fog szolgálni. Nézi az embereket a kávézó teraszán, ahogy beszélgetnek, nevetnek, néhányan egészen harsányan.

Tudja, hogy ez fontos, Béla elmondta neki, a cél az, hogy az emberek jól érezzék magukat, szívesen

visszajöjjenek. Ezt a képzetet Imrus megpróbálja összefűzni a nevető emberek látványával. Fogalma sincs, hogyan történik a dolog, de gyakorolja a tükör előtt. Sikerül, de nem tud vele mit kezdeni. Úgy hull vissza róla, mint a borotvahab a mosdókagylóba. Megmasszírozza az arcát, a mosolyt sikerül letörölnie, nem akar nyugtalan lenni. Az ismeretlen dolgoktól nyugtalaná válik.

Ez a munkahely azonban megnyugtatja, azt érzi, mint a kóbor eb, ha valahonnan végre nem akarják elűzni. Béla kifejezetten barátságos vele, sokat mosolyog, a vendégek egy része is, Imrus eljátszik a gondolattal, hogy esetleg visszamosolyoghatna. Épp csak azt nem tudja, mikor tegye ezt. Meg kellene figyelnie, a többiek mikor teszik. Nagyon kimerítő azonban erre figyelni, nem akarja, hogy a munka rovására menjen, esetleg összekeverné a rendeléseket. Káosz lenne, amit mindenképpen szeretne elkerülni.

Amikor munka után hazaér, kipakolja a táskáját, benne a maradék süteményekkel. A legfelső, tizenhatodik emeleten lakik, fölötte már csak a panelház lapos teteje. A konyhaablakból látszik a munkahelye az alkonyi fényben, a sziget túoldalán valamelyik apró fénypötty a fák között. Imrus nézi, kinyújtja a lábait, ezzel a mozdulattal át is éri a miniatúr konyhát. Megeszi a vacsoráját, fogja a süteményes dobozt, kilép a lakásból, gondosan bezárja az ajtót, ellenőrzi, hogy jól elfordította-e a kulcsot, majd a zsebébe teszi, előveszi a nagyobbikat, ami a tetőfeljárót nyitja. Tudja, hogy ez szabályellenes, de még soha senkivel nem találkozott odafönt. Kicsit fél, úgy gondolja, kiabálás lenne belőle, ha valaki meglátná, ezért gyorsan felmegy, és halkán becsukja a tetőfeljáró ajtaját.

Odafent végtelen az ég, százsorta tágasabb a panoráma, mint az ablakkeretbe zárva. Fellélegzik. Ha lenne tükör, a vágyott mosolyt most ott láthatná az arcán, itt azonban nincsenek tükrök, csak kátrányos, érdes padló, kémények, antennák. És galambok. Hús, harminc is talán, mind ott toporognak a lába előtt. A sütit várják. Imrus komótosan morzsázza

szét a darabokat, ütemesen dobálja nekik, némelyiket messzebbre, hogy mindnek jusson.

Lassan sétál a tető széle felé, ahol egy jókora, hajókéményre emlékeztető szellőző található. Itt szeret üldögelni, figyelni a kései naplementét. A galambok engedelmesen követik.

Egy párbeszéd jár a fejében, amit a mai leg-harsányabb asztaltársaságnál sikerült elcsípnie. Ők szerencsére egy falat minyont sem hagytak, nem volt gond velük. Egyikük, nagydarab, tekintélyes fickó történetet mesélt a többieknek:

A ló bemegy a sörözőbe, és rendel egy korsó DAB sört. Mikor megissza, nyomban rendel még egyet. A pultos vonogatja a szemöldökét, de kiszolgálja. Mikor a ló lehajtja a második korsót is, kér egy vödör abrakot. A pultos csodálkozva nézi.

Megőrült maga? Abrakadabra?

Mindenki, felnőtt, gyerek harsányan nevetett annál az asztalnál. Volt, aki a térdét csapkodta. Imrus figyelte őket, de a továbbiakban nem történt utalás a lóval történt dolgokra, sőt teljesen más téma került elő, idő sem volt tovább hallgatózni. A jókedvet, ezt a kirobbanó, hirtelen múltó tűzijátékot valahogy mégis a ló története okozta, ezt Imrus érzi. Ízelgeti a szavakat, miközben a galambok szorgalmasan burukkolnak körülötte. Mágikus történet lehet, ha ilyen hatással volt ezekre az emberekre, talán épp az utolsó szó. Abrakadabra.

Hangosan kimondja, felnéz az égre, ahol csatokra tépett, vörös szegélyű felhők kísérik a lenyugvó napot. Egy adag sütitörmelékét átdob a tető szélén, mire a galambsereg kavargva repül utána, a húségesebbek ott maradnak, hátha akad még valami finomság. Minden este bőven jut mindenkinek.

Mire üres lesz a doboz, besötétedik, már csak homályos foltokat látni, a tető jól ismert részleteit. Az égen még nyílik egy világosabb rész, jókora, szélesre tárt kapu a világűrre, szürkés-kék, fekete galambsziluettek repkednek körbe-körbe e fordított víztükrön. Imrus addig nézi, átadva magát a hatalmas, tágas égboltnak, míg elnyeli az éjszaka. ■

Humor a gyászbán

→ VERES EMESE-GYÖNGYVÉR

Egy munkahelyi beszélgetés során a tudományos kutatás volt terítéken, és akkoriban éppen az elmúlás rítusával foglalkoztam. Rögtön érkezett is a reakció: milyen morbid téma! Értetlenül néztem beszélgetőtársamra, mintha nem lennénk mindannyian halandók. Rögtön ecsetelni kezdtem, hogy mennyi humoros történetet hallottam terepmunkáim során, vagy olvastam éppen a gyász kapcsán. Amikor kiderült, hogy e lapszám témája a humor, rögtön ez a tematika jutott eszembe. Pedig több szokásban is hatványozottan van jelen a vidámság, a móka: a locsolóverseinkben, dalainkban, meséinkben, a farsangtemetésekről nem is beszélve. Ám éppen azért, hogy manapság több tudományág szembesül az elmúlás tabusításával és a gyászfeldolgozás nehézségével, az abból adódó pszichikai problémákkal, néha talán érdemes felidézni néhány momentumot az egykori paraszti társadalom életéből és mentalitásából.

Ami a magyar nyelvterület néprajzi kutatásait illeti, megfigyelhetjük, hogy igen kevés azon tudományos munkák száma, amelyek komplex módon írják le a halál rítusát. Természetesen a szokásleírásokból nem hiányoznak a temetések sem, ám elsősorban a cselekménysort rögzítik néhány hiedelemmel, esetleg népi búcsúztatóval vagy a síremlékek formájának taglalásával. Gondoljunk csak bele, hányszor legyintünk, és nevezzük ostobaságnak, ha bármilyen babona terítékre kerül, vagy megmosolyogjuk az álmofejtést, vagy éppen felháborodottan kijelent-

jük, hogy bármely hiedelem ellentétes a Biblia világával, egy evangélikus nem hihet ilyesmitben. Ráadásul a legtöbb hiedelem éppen a halált, az attól való félelmet övezi. Nem véletlen, hogy a halál előjeleit, az elmúláshoz kapcsolódó álmokat oldalakon keresztül lehetne sorolni. Magyarországon Kunt Ernő foglalkozott az elmúlás rítusának kérdéseivel, írásaiban többször is rávilágított a hiedelemrendszer fontosságára. Mint egyik tanulmányában írta: „Ha jól meggondoljuk, az álmok s egyéb előjelek irracionális tartalmuk ellenére is hasznosak a közösség számára, hiszen folyamatos prekondicionáltságban tartják egyéneit, s így megvédik a közösséget a váratlanul bekövetkező elementáris veszteség bénító sokkjától. Minden halált, betegséget, veszélyt hirdető előjel egy-egy szimbolikusan fogalmazott »memento mori«.”¹

Hasonló gondolatokra jutnak az erdélyi kutatók is, akár Balázs Lajos,² akár Wirth István, akik egész monográfiákat szentelnek a csíkszentdomokosiak, illetve a moldvai csángók halálrítusainak. Az anyaországi és a kisebbségi területeken zajló kutatásokból, illetve a néprajzkutatók kérdésfelvetéseiből már körvonalazódik a különböző magyar nyelvterületek lakóinak is a halálhoz való viszonya. Elmondható, hogy a rurális környezetben élő székelyek, illetve csángók körében az a felfogás, hogy „ha születünk, meg is kell halnunk”, a gyász fájaldmát némiképp enyhíteni tudta. Ehhez járulnak még azok a rítuscselekvények is, amelyek mindenképp erőt adnak a

→ Veres Emese-Gyöngyvér (1966): erdélyi magyar néprajzkutató, újságíró. Szakterülete a magyarság néprajza, különös tekintettel az emberi életfordulókra, a jeles napokra az evangélikus gyülekezetekben és a barcasági csángók világi és egyházi szokásaira; az első világháború a fronton és a hátsországbán; vallás és egyház, hitélet és történelem. Legutóbbi kötete *Ma leszek először házadban vendéged – Felőtté válás a barcasági csángóknál* (Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó – Barca Kiadó, 2014) címmel jelent meg.

haláleset és a temetés nehéz időszakának átéléséhez. Ugyanakkor a rítusok szorosan összekapcsolódnak az őket éltető közeg kulturális identitásával. Ahogy Dömötör Tekla fogalmaz, az „egyszerre illemtan, erkölcsi kódex, íratlan törvény, művészet, költészet, színjátszás, mítosz és mágia”,³ és éppen költészet- és színjátszásjellegénél fogva fordulhat elő az is, hogy a gyásznak is meglehet a maga humora, vagy éppen a halál kifigurázása, paródiája jelenhet meg egyéb szokásokban.

Mielőtt ennek taglalására térnék, idézni szeretném a néhai soproni lelkész, Sümeghy József gondolatait, aki saját

szülőföldjének, Kemenesaljának a szokásairól írt igen empaticusan és szeretetteljes odafigyeléssel a *Vallási Néprajz* című sorozat 12. kötetében. Ez talán eligazíthat bennünket abban is, hogy a továbbiakban miként viszonyuljunk a hagyományainkhoz, az azokban rejlő néphitelemekhez.

„Magyar népünk, evangélikus parasztságunk hite belső dolgaiban szemérmes, tartózkodó volt. A babonákat mégis hitték, sőt cselekedték. Aktív, tudatos szellemi és fizikai funkciók voltak ezek. Lelkipásztori szolgálatunkban még ma is ezekkel a tényezőkkel számolnunk kell. [...] Találkoztam azzal a hangosan kimondott nézettel is, hogy a babonákat elhagytuk, elvetettük magunktól, mert – és ez az indoklás jellemző! – olyan jó világunk van, hogy mindenünk megvan, nincs semmire sem szükségünk, Istenre sem, templomra sem. [...] Minden babona régi, ókori és kivetnivaló. De ezek már nem néprajzi dolgok, hanem teológusi feladat és szolgálat, misszió.”⁴

E szükségyszerű bevezető után most már tényleg humorizáljunk. A középpontban ismét – mint a legtöbb néprajzi írásomban – a barcasági evangélikus csángók, akiknek népéletét igen szemléletesen örökítette meg az egykori tatrangi kántortanító, Tatrangi Pál András, aki szülőfaluja nevét használta előnévként. Miközben hitelesen is leírta elsősorban a hétfalusi, azon belül a tatrangi közösség 20. század eleji szokásait, igen gyakran humorral teli novellákban is visszaköszönnek a különböző népéleti jelene-

tek. Néhány fényképen megörökített szokást éppen Tatrangi leírásai alapján tudunk értelmezni, de jókat is derülhetünk írásain. Így például igen szemléletesen adja tudtunkra a siratás visszasságait, miközben a szakirodalom – általában egyszerű, leíró mivoltánál fogva – csak a siratás tényét rögzíti, esetleg egy-egy folklorisztikailag kiemelkedő szöveget vagy dallamot. Beszéljenek hát magukért Tatrangi sorai:

„A halotti gyásznak is megvan a maga vidám oldala. Értem azt az esetet, mikor a falusi ember temeti valakijét. Tanult ember hallgatva kíséri ki halottját, s ha sír is, nem szóval teszi,

mert úgyis érzi, hogy azt a fájdalmat, mely akkor egész valóját betölti, szóval nem lehet kifejezni. És nálunk jól van ez így, nem akad meg senki ezen. De egészen más a falusiaknál, főképp az én csángó atyámfiaimnál.

Itt a gyászt tudni kell szóval érzékeltetni, mégpedig éneklő hanghordozással. Igaz, hogy keserves éneklés! De nem lehet elkerülni. A sárga földig lehúzzák az embert, ha nem sirat nótával. A fiatalabb nemzedék ugyan nem ad olyan sokat reája, mint régen, de az öregebbek még mindig nyakaskodnak az új felfogással szemben.

– Meg kell adni a tisztességet! Megérdemel annyit az a halott!

Aztán miből tudná meg a gyászoló közönség, hogy a megboldogultnak miféle érdemei voltak?! Meg hogy istenfélő volt-e? Szeretett-e dolgozni? Hogy bánt a háznépével? Mennyi volt a vagyona? Ezeket bizony csak a siratozásból tudja meg a világ.

A rosszabbik oldalát nem világítják meg, nincsen szükség arra; elég, ha a jó Isten tudja, és ha az emberek magukban gondolják. Aztán nem is szép az, ha valakit ott a koporsóban pirongatnak meg valami ballépésért.

De nagyon szerettem és szeretem még most is ezeket a siratozásokat végighallgatni! De csak akkor, ha a siratózó asszony már a negyven éven túl jár. Az ilyent aztán meg lehet hallgatni. Úgy jár a nyelve, mint a pereszlen, s úgy ömlik a szó a szájából, mint a

„Szeretett-e dolgozni? Hogy bánt a háznépével? Mennyi volt a vagyona? Ezeket bizony csak a siratozásból tudja meg a világ.”

patak. A gyászoló hívek – csodálattól eltelve – hallgatják, s ha olyat mond, ami a hallgatólagos elismerésnél is többet kíván, akkor valamelyik rámondja: Ez aztán tud siratozni! Nem mondja hangosan, de a siratózó mégis meghallja. Jólesik az elismerés szomorodott szívének, s még inkább cifrázza a szavakat. Pedig sokszor micsodákat lehet hallani!

Kétértelmű szók és mondatok használása, amit a siratózó nem szokott észrevenni, csekélyke dolgoknak felemlítése, amik a gyász keretébe sehogy sem illenek, meg maga a helyzet rögtönöz olyan jeleneteket, amik a legnagyobb derűltésre ingerlik az embert.

Elmondok néhány ilyen jóízű történetet.

Tatrankban egy öreg leány halt meg. Tudja Isten, mi okból, nem kellett senkinek, az anya nyakán maradt. Mikor temették, öreganyja így siratta:

– A zisten nyugtasson még, hogy sohase kej ki a földnek gyomrából! Ilonám, Ilonám! Méen félhagyott

léán vótál! A zezüst ó [öv] a ládábo, a bornyús tehen a pajtábo, mégse kélléttél sēnkinek. Óan kaszálója van, hogy a kút a közepibe! A hēgyēn ēs óan pityókák lettek, mind a zösszekujkom! – és e szavaknál a két kezét ökölbe szorította, s úgy mutatta meg a körüllevőknek, hogy mekkorák lehetek azok a krumplik. Egy pillanat alatt minden szem megnedvesedett, s nekem akaratlan mosolyogni kellett. [...]

Ez az eset meg Zajzonban történt.

A megboldogult életében zsuppozással foglalkozott. Valami ütés vagy esés folytán sántított az egyik lábára. Zsuppozta a csűrét, eközben érte a szerencsétlenség. Éppen az utolsó likhoz vitte fel a létrán a zsuppot, amikor megcsúszott a lába, s olyan szerencsétlenül talált leesni, hogy rögtön szörnyet halt. Az utolsó lik tehát dugatlan maradt. Gyászos esetét így siratozta el a felesége:

– Jaj, halláé, halláé? Harangoznak, halláé? Jó a kántor uram, lássóé!? Hogy illet, mikor billegett!



Méén jól bédugta a likat, mikor cséppögött!⁵ Édes uram, lelkim, uram! Minden likat bédugott, csak egyet hagyott dugatlan...

Belevág ekkor a kántor kemény, basszus hangja:

– »Gondunk lesz majd nekünk rája...« – Ez pedig protestáns temetési ének. [...]

Péterke is meghalt Tatrangon. Az anyja sír, hüppög egy darabig, aztán rákezdi éneklő szóval siratni:

– Édes Péterkém, lelkem, Péterkém! Méén jól tudtad fujni a furuján: enememe nenenen! Ene nene nenenen!

És szépen elénekli a tizenhárom ölet meg egy felet. A sógora rászól:

– Te, sógorasszony! Hiszen ez táncnóta!

– Lehet, hogy magának táncnóta, de nekem siralmas nóta! Eheheheh!⁶

Ezt az utóbbi történetet változataiban még a közelmúltban is elmondták az adatközlők. Seres András néprajzkutató Bácsfaluból írta le az alábbi történetet, de a saját terepmunkám során is viszaköszönt:

„Jaj, Bálintom, Bálintom! Jaj, Bálintom, Bálintom! – A siratót az egyik asszony megszólítja: Komámasszony, az igen víg nóta. Erre a sirató így folytatja: Ha magának víg nóta, nekem szomorú nóta.”⁷

„– Mért haltál meg, édes fiam, mikor olyan szépen tudtál furulyálni, trilala, trilala.

– Ne sírj, kománé, mert nem halottas nóta!

– Nem az anyád, neked nem, de nekem igen.”⁸

„Apuka tatrangi volt. És úgy maradt meg a beszédben, hogy siratták a halottat ott. A beteg kívánta, hogy süssenek neki tökört, de meghalt. S akkor a felesége siratta:

– Szegény uram a padon⁹ s a töke az asztalon.¹⁰

S akkor meghalt az egyiknek a leánykája, s siratta. Így mesélték:

– Édes Gizikám, drága Gizikám!

S akkor azt mondja a szomszédasszony:

– Hallgass, te! MÉR adtad azt a vizikát rá, hogy most sirassad? Adtál volna egy más blúzocskát.

Ezeket tudom úgy a siratozásról.”¹¹

„Gyermekkorunkban hallottuk az öregektől, hogy egy boldog özvegyasszony hogyan siratja a férjét:

– Iédes uram, iédes uram, elmentél. Vigyiétek, vigyiétek, édes uram, vigyiétek, vigyiétek. Csak a kert mellett ne vigyiétek, mert a kertbe beakad, s visszajön a nyakamra.

Ez maradt meg az eszemben. Már nagyocskák voltunk, s annyit kacagtuk.”¹²

„Immá pihenjen a hátán, mert eleget járt a lábán” – hasonló humorosabb mondások is előkerültek egy-egy beszélgetés során, de az idézett történeteket, mondásokat elsősorban a hetven-nyolcvan éven felüliek tudták elmondani. A siratás oly rég megszűnt, hogy a fiatalabb generációk már magát a szokást sem ismerik. Sokkal inkább paródiaként figyelhetjük meg egy-egy farsangtemetési játékban vagy a barcasági csángók körében az apácai kakaslövés során. Ez a szokás a magyar néphagyományban több területen is fellelhető, halállal végződő, ítélkező játékok sorába illeszkedik. Az apácai szájhagyomány szerint büntetésből lövik a kakast, hiszen a törökdúlások idején a várfalra felröppenő kakas elárulta az ott rejtőzködő apácaikat, és ezért egy állatnak minden év húsvétján bűnhődnie kell. A szokás tulajdonképpen három részből áll: zenés felvonulás, ítélkező színdarab és célba lövés. A menet az úgynevezett első legény házatól indul, és a falu minden jelentős épületénél megáll. A templomnál felcsendül az evangélikus himnusz, az *Erős vár a mi Istenünk*, az iskola előtt a *Kossuth Lajos azt üzenté* című népdal. Az idősebbek ma már nevetve mesélik, hogy ezt még a legsötétebb proletárdiktatúra idején sem hagyták ki. Mondták, hogy ha kellett, még a csendőrt is lefizették, de a kakaslövés nem maradhatott el. A rendszerváltásig a hatóság épületei előtt is megálltak, s hol az *Internacionálét*, hol az éppen aktuális himnuszt énekelték el, hiszen azokban az időkben a rendőrség engedélye is kellett, hogy megtarthassák a szokást. A falu apraja-nagyja a Hegyparraga¹³ nevezetű domb felé igyekszik, ahol a négy legény újra meg újra megállapítja a kakas bűnösségét, és ezért elítéli. Egy legény elbúcsúztatja, és kezdetét veszi a versenylövés, míg valaki eltalálja a kakas szívért, azaz ma a festett céltábla¹⁴ közepét. Ezt követően előáll a cigány pap, s tréfás szónoklatával elsiratja a szegény jószágot:



„Delló, delló, száz tinó!
 Ki hallotta hírét János pap országának?
 S abban benne lakó híres cigány papnak?
 A szájából kinőtt húsz öl agyarának,
 melyre húsz szalonnát könnyen akaszthatnak?
 Mindenkinek egy-egy kakastojást adok.
 (Tedd a zápfogad alá, s kötsd ki – mondja a tömegből valaki.)
 A mi engedelmiünk legyen ama nagyszerű Jupiternek a nagynénje,
 amely megszerezte az öreg üllőt az öreg fúvóval
 s a hozzá tartozó csengő-bongó szerszámokkal.
 Találkozzának a cigán birodalomban,
 és megtetszett az ő testi formája,
 mert az ő szépsége olyan vót, mint a bikáé.
 A feje olyan vót, mint egy pálinkát főző üst sisakja.
 Szeme, mint két lúdtojás.
 Orra, mint egy rothadt sárga ugorka.

Szája, mint egy szétomlott rossz bocskor.
 Lábai hosszúak és vékonyak, mint a fosó gémé.
 Szerette járni a vásárokat, de nem szerette az igazságot.
 Cseréljetekek-beréljetekek, ha megengedik, lopjatek is,
 szurkos legyen ingetekek, mint gagyátok.
 Mint egykor a nagy szemű Jupiter, bébetegedett,
 s elkezdett testálni,
 hogy a kis purdéliamnak hagyom a rongyos vörös nadrágot.
 Éjfélkor a kólika megszorította hasát,
 akkorát posszantott, mint egy huszonöt esztendőszes szekeres ló,
 lelke pedig a száján úgy tekeredett ki, mint egy hosszú hárskötél.
 A vén vajdáné elordította magát: Áj, váj, dik, máj!
 Oda van a cigán rajkó, a Dikeci.

Mikor a vén cigán feleségivel siratni kezdi, amely így kezdődik:

O, dingulé, dängulé, szakhágyulé, szkábulé,
remenántá, konforátá, lededuja ká si álbá.

Ez azt teszi:

Ó, édes, jó fiam,

bárcsak addig meg ne haltál volna,

míg a vén dáának egy rossz gebét nem loptál volna!

Ezután a vén cigányságok, a küslüeti rokonságok

egy nagy házat építettek,
szalonnával kerítették,
gyékényponyva volt oldala,
teteje csak az ég vala.

Imádkoztak egy tálból,

éneköltek egy főtől,

a vén mocskos tanító,

Feri fia kántor vala.

Mind az írás magyarázza,

Itt a vége, fuss el véle!

A vén rajkót eltemették,

s egy mély gödörbe bévetették.

Ez meg van írva a gúnárprófétában,
a vén cigányné kétlábú guzsalában,
a harminchetedik szoknya ráncában
s a kilencvenedik akasztásban.

Ez akkor vót, amikor a bihajok bocskort köttek,
s a Küslügeten keresztül repültek.

A tetút s a bohát patkóba verték,
hogy a francba s a súlyba meg ne botorkázzék.

Álesz, bulesz s vége.”¹⁵

A búcsúztató után felcsendül egy befejező induló, majd mindenki felkerekedik, és visszatér a faluba, hogy méltó tort rendezzenek a lelőtt kakasnak. Az esti vacsoránál a győztest illeti a főhely, és övé a kakas combja, szíve és mája.

A fentiekben a siratásnak egy tényleges és egy parodisztikus gyakorlata került egymás mellé, amelyben a közös jellemzőt a humor képezi. A siratásé, amely ma már elvesztette szerepét az elmúlás rítusában, de megtalálta helyét a szórakoztató szokásokban. Ha ez utóbbit profán rítusnak tekintjük, feladata is az előbbiéhez hasonló: a különböző csoportok közötti kommunikációs csatorna létrehozása. ■

JEGYZETEK

1 KUNT Ernő 2003. *Az utolsó átváltozás*. Gondolat Kiadó, Budapest. 51. o.

2 BALÁZS Lajos 1995. *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csík-szentdomokoson*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda.

3 DÖMÖTÖR Tekla 2003. *Magyar népszokások*. Neumann Kht., Budapest. 8. o.

4 SÜMEGHY József 2005. *Evangélikus néphagyományok a Rábaközben és Kemenesalján*. In: Voigt Vilmos et al. (szerk.): *Vallási néprajz*. 12. köt. ELTE Folklore Tanszék – MEE Néprajzi Munkacsoport, Budapest. 101. o.

5 A hétfalusi csángó nyelvjárára jellemző a mássalhangzók kettőzése.

6 TATRANGI Pál András 2016. *A csángó expressz*. Barca Kiadó, Dunavarsány. 91. o.

7 SERES András 1984. *Barcasági magyar népszokások és népköltészet*. Kriterion Kiadó, Bukarest. 472. o.

8 Saját gyűjtés.

9 A ravatalon.

10 Ugyanezt elmondta egy másik adatközlő is, ám ő a történet keletkezését már nem tudta, csak a siratás szövegét.

11 Saját gyűjtés.

12 Saját gyűjtés.

13 Rossz időben a kultúrházhoz.

14 Az élő kakas lövését már a 19. század végén betiltotta az egyház – mondják a faluban, de pontos adatot nem ismernek.

15 SERES 1984, 403–404. o.

5Móz 29,28

→ UNGÁR PÉTER

A titok az Örökkévalóé
a kinyilatkoztatott dolgok pedig a mieink
a földfelszínhez képest alig tudunk lefúrni
az összes örvénylő magma
és a szilárd vasmag a bolygó közepén
egyszerű következtetés,
önmagukról valóságshowt képzelő
krónikus beteg férfiak
építenek cinkelt kártyából várat
és perlekednek az első nagyobb széllökéssel
miközben dolgok és események
egymás utáni elrendezését kutatják
rangos egyetemeken megfelelési kényszeres lányok
gyűjtenek pontokat gyógyíthatatlan stréberek
reménykednek tűszúrásokban, félnek a holdtól,
a kinyilatkoztatás spórái betegítik meg
a kinyilatkoztatás tölgyeit
összezárva a ránk hagyott szabályokkal
kelünk fel mindennap a kinyilatkoztatás
bizonyosságával ameddig majd
egyszer többet nem.



▲ Vidám feltámadás, a bodóki templom középkori utolsófőlet-freskójának részlete

Egy az Isten!

Beszélgetés Czire Szabolcs főlelkésszel

→ *NEGYELA LÁSZLÓ*

Az Országház közvetlen közelében, egy bérház második emeletén működik a budapesti unitárius templom. A hely titokzatossága talán abból is adódik, hogy a templomtérnek nincs utcai kapcsolata. Közismert, hogy az unitárius az egyedüli magyar alapítású történelmi egyház, de hogy mik a jellegzetességei, már kevesebben tudják. Interjú dr. Czire Szabolcs főlelkésszel.

NEGYELA LÁSZLÓ: *Mit lehet tudni a Magyar Unitárius Egyházról?*

CZIRE SZABOLCS: Az unitárius egyház az egyetlen magyar alapítású történelmi egyház, amely a reformáció korában kapott intézményi formát. Mi úgy tekintjük, hogy az egy Isten hitét megingathatatlanul középpontba állító hitfelfogás Jézus koráig nyúlik vissza, az eredeti tanítványokig, a történelmi Jézus-tanításra. Eszerint nem kapcsolódik erősen a későbbi egyházi dogmák által prezentált, Jézust mint Krisztust középpontba állító vallásfelfogáshoz, inkább az eredeti evangéliumok mögötti első forrásrétegből még némileg rekonstruálható keresztény vonulathoz tartozik. Az unitárius nézőpont különféle formákban mindig felbukkant a kétezer év alatt, de általában eretnek gondolatnak vélték. A reformáció hozta el annak a lehetőségét, hogy intézményi formát ölthessen, ezért a protestánsok nagy családjába sorolódott be. Általában radikális reformációnak is nevezik, hiszen a reformációnak az volt az egyik eszmeisége, hogy visszatérjen a

Szentíráshoz. Erasmus kritikái görög Újszövetség-szövege után világossá vált, hogy a Szentháromság ebben a formában nem szerepel a Szentírásban. A reformátorok között többrétű vita zajlott, de ebben a kérdésben a többség úgy döntött, hogy a hagyomány mellett marad.

A reformáció korától az unitárius egyháznak sok gyülekezete jött létre Magyarországon. A tolerancia alapértéknek számított, már-már megszállott módon voltak türelmesek. A hitvitákat követően, amikor lehetőségük lett volna bosszúra, akkor azt a Szentírásra való utalással háritották el. Ez hosszú távon nem bizonyult tömegbázisú építő stratégiának, de a lelkiismeretük tiszta maradt. A kezdeti időszakban az egyháznak mintegy ötven gyülekezete volt. Az ellenreformáció idején nemcsak a katolikus nyomást, de a református nyomást is el kellett viselniük Erdélyben. Mária Terézia korára a történelmi Magyarország területén az unitárius közösségeket gyakorlatilag felszámolták. Az 1848-as alkotmánnyal – amely végül nem tudott hatályba lépni –, azután az 1867-es változattal az unitáriusok és mellettük számos vallási közösség lehetőséget kapott arra, hogy a Kárpát-medencében szabadon gyakorolhassák vallásukat. Ebben az időben vált Budapest a magyarság politikai, kulturális és gazdasági fővárosává. Nagyszámú unitárius érkezett Budapestre, és ők bekerültek az állami adminisztrációba. Kolozsvárról, a püspökség részéről jött a döntés, hogy eljött az idő Magyar-

→ *Negyela László* (1984): várostörténész, a hittudományok doktora. Kutatási területe a kortárs szakrális építészet és örökségvédelem, valamint Szabadka várostörténete. A *Bács megyei Napló* és *Az Úr Építi* című magazin, valamint a *Tabernaculum* teológiai periodika szerkesztője. Egodokumentumok, teológiai és építészeti könyvek szerkesztője. Legutóbbi, Oszkó Ágnes Ivett-tel közösen írt könyve „Építs nekem hajlékot!” – *Szubjektív zsinagógatúrák a Kárpát-medencében* (MMA Kiadó, 2023) címmel jelent meg.



▲ Felirat a Budapesti Unitárius Egyházközség gyülekezeti terme bejáratán

országon arra, hogy újra meg lehet honosítani ezt az eszmeiséget. Számos szimpatizánsa volt ennek a hitfelfogásnak abban az időben. Kedvezett a kor, különösen a német liberalizmus hatása, illetve a nemzeti eszmék középpontba kerülése. Amikor Ferenc József kolozsvári püspök – akit úgy hívtak, mint a császárt – eljött Budapestre megtartani az első nyilvános istentiszteletet, rendkívül sokan voltak kíváncsiak rá. Az istentiszteleteket először a reformátusoknál, a Széna téren, utána pedig az evangélikusok Deák téri dísztermében tartották. Nagy volt az érdeklődés, hogy valami izgalmas történet, és ehhez Jókai előkészítő munkája nagyban hozzájárult. Jókai Mór, aki szimpatizált ezzel a vallással, ekkor közölte sorozatban az *Egy az Isten* című regényét, amelyet saját lapjában, a *Honban* jelentetett meg. A Nagy Ignác utcai templom volt az első fővárosi templomunk. Az 1890. októberi felszentelését követően megindultak Magyar-

ország területén a gyülekezetalapítások. Az első gyülekezeteket az Erdélyből elszármazottakra építették.

A pesti templomnak és a hozzá kapcsolódó székháznak a története is érdekesen alakult. Pecz Samu, az épület tervezője evangélikus volt, de vitás válási helyzetbe került. Minekutána rokonszenves volt számára a hitfelfogás, ráadásul az unitáriusok a válást – a zsidósághoz hasonlóan – nyíltabban kezelték, mint a többi protestáns felekezet, Pecz Samu betért. Az egyház vezetői őt mint akkor már nagynevű építészrt kérték fel az épület megtervezésére. 1890-re készült el a pesti székház és templom, ez lett az a központi bástya, ahonnan kirajzanak majd a lelkészek. Jó ideig a gyülekezeteket is innen gondozták, míg meg nem erősödtek, és önállósodhattak.

N. L.: *A trianoni békediktátum az unitárius egyház egységét sem kímélte.*

Cz. Sz.: Trianon után először meg kellett alapítani

egy esperességet, amely részleges adminisztratív függetlenséget hozott. De amikor világossá vált, hogy a módosult országhatár nagyobb válaszfalat jelent, mint amire gondoltak, vikáriusság (püspöki helynökség) jött létre.

Az 1960-as évek végére nem is annyira egyházi szándékból vezérelt folyamat, inkább a kommunista államhatalom döntése volt az, hogy a magyarországi rész jogilag külön egyházzá vált az erdélyi anyaegyháztól. Abban az időben arra törekedtek, hogy mindegyik intézmény, így az egyházak is, amelyek Magyarország területén működtek – a székhelyük és a központi vezetésük is – az ország területén legyen. Nyilvánvalóan az egyháznak is megvoltak a maga együttműködői a rendszerrel: jól érzékelték, itt a lehetősége annak, hogy püspökséget hozzanak létre.

Hogy a jelenre ugorjunk, a két egyházrész 2012-ben újra egyesült, hogy legalább jelképesen eltörölje Trianon szégyenét, és helyreállítsa az intézményi egységet.

N. L.: *A főépületet említette. Számomra szembetűnő volt az, hogy a templomtér nem a földszintről, hanem a második emeletről nyílik. Van ennek valami különleges oka?*

Cz. Sz.: Teológiai jelentősége is van, de több az építészeti, a helyszínből fakadó. Amikor ezt a telket az elődeink megkapták, akkor az Országház sem volt még befejezve. Amikor Pecz Samu megtervezte az épület első változatát, akkor úgy képzelte el, hogy az Alkotmány utcából lett volna közvetlen bejárás a templomba, és mögötte helyezkedett volna el a bérház. Viszont ez egy kétszintes épület lett volna, amit nem hagyott jóvá a városrendészet. A környező épületek már magasabbak, a kúria és a börtön már állt, és előírták, hogy a mi épületünket is abban a magasságban kell megépíteni. Erre az atyafiak azt mondták, hogy ennyi pénzük nincs, és eladták a teleknek azt a részét, ahol az V. kerületi rendőrkapitányság épült fel. A tervek szerint ott lett volna az iskola. Így építkezett hagyományosan az egyház: nagy iskolaépület – kisebb templom. A telekből és gyűjtésekből befolyó pénz még így is

kevés volt, ezért a kivitelező ötven évre koncesszióba vette az épület nem egyházi jellegű részét, és csak 1906-ban sikerült a gyülekezetnek a teljes épületet visszaszerezni tőle.

Ha a templomot a földszinten helyezik el, akkor rettentő magasnak kellett volna lenni, vagy fölötte bérháznak kellett volna helyet kapnia. A székely atyafiak azt mondták, hogy ez nem templom, amelyik nem az utcáról nyílik. Pecz Samu viszont azt mondta, hogy képzeljék el, hogy zajlik az istentisztelet, és fölötte valaki a fürdőkádban ül, vagy fekszik az ágyban. Egy templom felett már csak az ég lehet. Ez nagy vitát eredményezett, olyannyira, hogy egy adott ponton úgy nézett ki, el is áll a tervezéstől. Még a 20. század első évtizedeiben is volt egy alap arra, hogy leköltöztessék a templomot az alsóbb szintre.

N. L.: *Mit lehet tudni az istentiszteletről, milyen a felépítése? Hagyományosan protestáns?*

Cz. Sz.: Azt mondanám, hogy ahhoz áll közel. Vannak sajátos jegyeink. Nálunk nagyon erős az ábrázolás tilalma, ez zsidó-protestáns örökség. A falak fehérek, figuraábrázolás nem jelenhet meg, sem szobrok, sem semmilyen kép. Az üzenet: Isten csak érezhető, nem látható, a figyelmet róla semmi ne vonja el.

Az istentiszteleteknél megvannak a vonatkozó énekek. Ezek meglehetősen hagyományosak, mi az énekekben nagy újításokat nem eszközöltünk. Vita van akörül, hogy kell-e progresszívnek lenni ezen a téren. A légzésslassító, jelenlétre ráhangoló jellegnek nagyobb szerepe van, mint a szövegnek önmagában. Az istentisztelet imádság- és tanításközpontú. A rituális elemek kisebb súlyt képviselnek. Az imákat a lelkész mondja ugyan, de nagyon reflektálnak a gyülekezeti helyzetre, és mindig személyesek. Nálunk nincsenek előre megírt liturgikus könyvek, amelyek meghatároznák a bibliai helyválasztást. Mindig szabad, mindig a lelkész hatáskörébe tartozik, mindig a gyülekezet ütőerén próbáljuk tartani az ujjunkat, ami a beszélgetésekből, a helyzetekből, a közéleti dol-

„Egy templom felett már csak az ég lehet.”

gokból fakad. Az istentisztelet is olyan célt próbál követni, hogy az az Isten akarata, a vele való minél teljesebb azonosulás, együttlét irányába vezet. Az istentiszteleteink meglehetősen intellektuálisak, arra törekszünk, hogy a prédikációk olykor szinte az előadás hangulatát is megközelítsék, de mindig bibliai igékre, azok mély exegézisére és gondolatiságára épüljenek.

N. L.: *Számszerűen hányan vannak a Kárpát-medencében, Magyarországon, Budapesten?*

Cz. Sz.: Erdélyben, Romániában nagyjából ötven-hetven ezer között mozgott az unitáriusok száma, Magyarországon pedig a legutolsó népszámlálás szerint hatezer felett volt. A rendelkezésre álló adatokból úgy becsüljük, hogy tizenkét-tizenöt ezer hívőnk lehet. A budapest-belvárosi gyülekezetünk nagyjából kétezer-négyszáz személyt tart számon, ebből ötszáznegyven-ötszázötven személy az, aki az anyagi hozzájárulása révén egyházfenntartó is. A szertartásokat (keresztelés, házassági megáldás, temetés) igénylők gyakran a nyilvántartottak körén túlról bukkannak fel, ez is utal a háttérben húzódó tömegbázisra.

N. L.: *A vasárnapi istentiszteleteken milyen a korfa?*

Cz. Sz.: A korfa nem rossz, nem mondanám időseknek. Időnként korcsoportokat kiemelten megszólító istentiszteleteket is tartunk: minden hónap második istentisztelete például családi. Ott a korfa kifejezetten fiatal, nagyjából hatvan-hetven gyerek van jelen. Egy átlagos istentiszteleten általában ötven hívó gyűlik össze, ilyenkor semmi sem köti a lelkes kezét, tehát ha vannak olyan elmélyültebben spirituális témák, amelyeket dédelget egy ideje, akkor ezeken a vasárnapokon tudja azokat leginkább elővenni. De vannak hangsúlyosabban az idősekre fókuszáló istentiszteletek, amikor többet foglalkozunk az időskorral, az elmúlással. Ilyenkor nyilván ők vannak felülreprezentálva. Arra törekszünk, hogy ne legyen mindig minden egyforma, minél színe-

sebb legyen az istentisztelet mind a tematikát, mind a hangnemet, mind a szónokok személyét és a célcsoportot illetően.

N. L.: *A gyülekezet tagjainál mindenkinél – vagy a jelentős részénél – kimutatható erdélyi kötődés? Van olyan, akinek nincsen erdélyi felmenője?*

Cz. Sz.: A gyülekezet körülbelül kétharmadának van erdélyi kötődése. Akinek nincs, azok tősgyökeres magyarországi magyarok. Ugyanakkor számos hívőnk külföldön él. Az ötéves budapesti lelkeszi szolgálatom alatt nagyjából kétszázan tértek be. Azokat tekintjük betérőknek, akik eljutnak oda,

hogy írásban kifejezzük a szándékukat. Van, aki közülük most keresztelkedik, van, aki konfirmál is. Van, aki gyülekezet előtt tesz hitvallást, de olyan is akad, aki zárt körben teszi ezt meg. Egy részük egykor egy

másik keresztény felekezet tagja volt, és egyszer csak jelzi, hogy ő mostantól ide szeretne tartozni. Ezek a folyamatok természetesnek tekinthetők mindegyik hitközösség esetében.

N. L.: *Mi motiválja a betérőket? Útkeresők? Vagy vegyes házasságok révén ismerték meg az unitárius egyházat?*

Cz. Sz.: Vannak, akik például egy erdélyi látogatásuk alkalmával fedezték fel az unitárius hitet. Az erdélyi kötődésűeknek körülbelül az egyharmada frissen érkező. De nagy többségük azért másod- vagy harmadgenerációs erdélyi, akik úgy tudják, hogy a felmenőik valamikor erdélyiek voltak, a hitet ilyen módon örökölhették valamelyik ágon. Nem ritkák például a visszatérések: felnőttként visszatér, mondjuk, a dédszülei torockói hitvilágához, és azt mondja, hogy ő is szeretné az ősök tiszta egyistenhitét követni.

N. L.: *Az erdélyi gyökér jelent valamiféle specifikumot akár a hétköznapokban, akár vallási tekintetben?*

Cz. Sz.: Úgy vélem, hogy az erdélyi háttérűeknek az identitásképződésében nagyon erősen jelen van az egykori szülőföld, még akkor is, ha egy isten-

„Az erdélyi kötődésűeknek körülbelül az egyharmada frissen érkező. De nagy többségük azért másod- vagy harmadgenerációs erdélyi, akik úgy tudják, hogy a felmenőik valamikor erdélyiek voltak, a hitet ilyen módon örökölhették valamelyik ágon.”

tiszteleten vagy a hitélet megélésében nem feltétlenül kerül hangsúly az erdélyi jellegre. Főleg nemzeti ünnepeknél szokott ez hangsúlyt kapni. Ugyanakkor egyetemes emberi értékek megélésére törekszünk. Közösségünk az évszázadok alatt a hagyományos értelemben vett liberális nyitottságot és haladást, illetve a megkérdőjelezhetetlen nemzeti elköteleződést mindig egyensúlyban élte meg.

N. L.: *Említette, hogy öt éve lelkész Budapesten. Mennyire volt nehéz váltani, átjönni Erdélyből, mennyire érzi otthon magát? Mennyire érzi már magát budapestinek?*

Cz. Sz.: Teológiatanár voltam, az vagyok most is. Bibliai tanszéken tanítok, és bizonyos társadalmi, társadalomtudományi tantárgyakat is oktatok. Kolozsvárott a teológiai képzés 1949 óta közös intézményben zajlik a reformátusokkal és az evangélikusokkal. Sokat jártam Budapestre, nagyon szerettem a várost, azt is mondhatnám, egy kicsit mindig jobban éreztem itt magam, mint Kolozsvárott.

Két évig húzódott a budapesti gyülekezet lelkészutánpótlásának kérdése. Tudtuk, hogy a gyülekezet egy kicsit magára van hagyva, ez pedig jó lehetőségnek tűnt, hogy kipróbáljam magam. Hívást éreztem. Erdélyben a tanárság mellett dolgoztam a püspökségnél is kilenc évet, feladataim közé tartozott a nevelési ügyosztály vezetése, különféle kiadványok szerkesztése, felnőttoktatás, ifjúsági zenélés. Ezek ügyében gyakran utaztam a fővárosba, így volt rálátásom a budapesti közösségre is.

Vannak dolgok, amelyek furcsák, nem tudom őket megszokni, de ezek inkább attitűdbeli, emberi dolgok. Erdélyben sokkal egyenesebb a kommunikáció: valakinek valami nem tetszik, és azt mondja,

hogy nem, akkor az van, hogy nem. Akkor az kész, tudod, és értékeled. Itt általában azt mondják: igen, azután meg kiderül, hogy gyakran nem.

N. L.: *Hol könnyebb vallásosnak lenni, Kolozsvárott vagy Budapesten?*

Cz. Sz.: Ebben a kérdésben nagyon határozott véleményem van. Amikor itt megkezdtem a lelkészi szolgálatot, az volt az érzésem, hogy itt aki gyülekezethez tartozik, sokkal mélyebben akarja megélni a vallásosságát. Gyakrabban kereső. Nagyobb a szándék, nagyobb az akarat, nagyobb az önkéntes rész. Ugyanis teljesen más az integrálódása a vallásnak, az itteniek eleve nagyobb távolságokat utaznak, nagyobb az áldozathozatal. Erdélyben, különösen a vidéki környezetben a kifejezetten vallási elköteleződés akár alacsony is tud maradni, természetesen tisztelet minden mélyen hívő embernek. Erdélyben az etnikai-nemzeti összekapcsoltságnak is más a tónusa. Ha magyarok vagyunk, akkor nem kérdés, hogy magyar vallásfelekezethez tartozunk. Azonban ez nem feltétlenül kapcsolódik valamiféle spirituális igényhez, kereséshez, megértéshez. Magától értetődőbb az odatartozás, hangsúlyosabb a hagyománytisztelet, kevesebb egyéni döntést követel. Magyarországon rögtön azt éreztem, hogy itt a vallás tudatosabb döntés, a közösséghez tartozás hangsúlyosabban önkéntes, például nem magától értetődő, hogy miért kell fenntartani egy közösséget. Az egyháztagnak önmaga felé is meg kell érvelnie, hogy miért hoz áldozatot, miért áldoz az idejéből és forrásaiból, miért hozza el a gyermekét vasárnapi iskolába vagy konfirmációi felkészítésre, vasárnap miért áldozza fel a családja egyetlen szabadnapját. Erdélyben tehát mintha „könnyebb” lenne. ■



▲ Játsszótér, 1973 (Fortepan/Urbán Tamás)

A „golyós játszótéren”

→ PETRŐCZI ÉVA

A „golyós játszótéren”,
vagyis a Nemzeti Múzeum
félíg napos, félíg árnyas jobb oldalán
pár percig nem volt kérdés,
nem volt talány,
hogy a tavaszi őszenben,
elmerülve az égi kéken
és Vince unokánk
égszínkének szemében
s a türelmetlen kis tenyerében
fel-le gördülő, természetesen
égdarabkakék üveggolyókban,

úgy éreztük: ez itt egy gyermekéden,
ahol minden, de minden jól van.

De pár lépésre tőle s
az egész örömben ficorgó
gyerekseregtől egy
sárga óriásmarkoló
hatalmas mancsa
tiporta, rázta, marta
a Magyar Rádió
nyöszörgő morzsalékait.

Elmondtam magamban ott
érte egy imát, felidézve
egy régi-régi „Éjféltől hajnalig” adást,
amelyben másodmagammal
dúdolgattam Észak esti dalát:
„Ó, terjeszd ki, Jézusom, oltalmazó szárnyad...!”

2024. október 31-én, a reformáció emléknapján

→ **Petrőczi Éva** (1951): József Attila- és Károli Gáspár-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbbi kötete a Szabó Andrással közösen jegyzett *Szenci Molnár Alberttről – Két hangon – Születésének 450. évfordulójára* (Dunántúli Református Egyházkerület, 2024) című és *Az Oroszlán utcától a Középfasorig* (AJ TÉKA Kiadó, 2024) című verseskötete.

▼ Ordass Lajos vendégségben Válint János espereséknél, Albertirsa, 1957/1958. (Ordass Lajos Alapítvány)



A napsugár bukfencet vet a tükrön

→ *ORDASS LAJOS*

Előszó helyett

Kificamított címet írtam e könyv fölé. Úgy érzem: magyarázattal tartozom. Megkísérlem. Néhány évvel ezelőtt megírtam az életrajzomat. Miért mosolyogsz – kedves Olvasóm? Igen! Életrajzot írtam én is. De ez az én életrajzom egy néhány lényegesnek mondható vonásban eltérő attól az életrajztól, amelyet te írtál meg magadról.

Az első eltérő vonásnak ezt látom: Én életrajzomat egy példányban írtam meg. Te a magadét sokban. Te közben ilyen reményt melengettél szívedben: lesz idő, amikor egyetlen példányára sem lesz szükség. Az én reményem azonban ez volt: lesz idő, amikor igen sok példányát keresik. Egy másik eltérő vonását – ha nem is túlságosan lényeges ez a vonás – ebben jelölném meg: kiadós életrajzot írtam. Ha kéziratát megpróbálom fölmérni, kikerülhet belőle vagy 300 nyomtatott könyvlap is. Ezt csak úgy mellesleg jegyeztem meg. Annyi ebből is látható, nem húztam szét mesterségesen a sorokat azzal a céllal, hadd teljék ki belőle legalább egy ívoldal!

A leglényegesebb különbségnek azonban azt tartom: őszintén írtam meg az életrajzomat. Ennek gyors igazolására – kapásból – csak egyetlen példát említek. Például: nem hallgattam el benne az egyházi vonatkozásokat. Képzeld! Megírtam benne, hogy egyházi tanítói családból származom. Egyházi iskolát végeztem mint elemista, gimnazista és főiskolás. Azt sem hallgattam el, hogy egyházi pályára léptem és mint pap működtem is. Sőt, mi több: önként ezt a hivatást abba se hagytam. Amikor pedig abbahagytam, akkor sem új politikai beállítottságom miatt cselekedtem ezt.

Mivel mosolyoddal vágányomból kitérítettél, azért vissza kell oda mennem, ahonnan kilendítetted a mosolyod. Még egyszer közlöm tehát: néhány évvel ezelőtt megírtam az életrajzomat. Életrajzom fölé ezt a címet írtam: Nagy idők – Kis tükre. Ebből könnyen kiviláglik, hogy nagyobb súlyt helyeztem az idők leírására, mint a magam életének ecsetelésére. Hisz az idők kötik le a figyelmet, nem az én kis törötttükrő-életem. Nemrégiben aztán hallatlan dolgot cselekedtem: elolvastam ezt az életrajzot. Közben mindjobban elgondolkoztatott ez a felismerés: borzasztóan komoly az az írás!

Van rá mentő körülményem. Az „idők” igen sűrű, gomolygó föllegekkel jártak szegény kis tükrő fölött. Ő pedig – szegény – csak tükrő volt. Ebben meg is nyugodhattam volna. De van egy rossz tulajdonságom: nem tudok olyan könnyen megnyugodni. Szeretek az igazságból annyit megnézni, amennyit gyarló szem képes belőle meglátni. Az igazságnak egy kis darabkája ebben az esetben ez: a sűrűn gomolygó föllegek néha egy-egy pillanatra szétszakadoztak. És mihelyt a legkisebb rés támadt közöttük, azon fűrgén átfúrta magát a napsugár. Persze: a napsugár is rávetődött a tükrőre. Legtöbbször csak annyi ideje volt, hogy bohón bukfencet vessen a tükrön. Aztán újra elnyelték a torlódó föllegek. A napsugárnak ezekkel az apró bukfenceivel szeretném kiegészíteni az – önhibámon kívül – komor életrajzot.

Ez a célja ennek az írásomnak.

Lám! Ennyit kellett beszélnem a címről! Persze: fölteheted a kérdést: minek ezt megírni? Hát ezen én is gondolkodtam. És most újra csak olcsó fogás-

hoz folyamodom. Ezzel talán sikerül a felelősséget magamról elhárítanom.

Persze: másra! Néhai jó öreg Gallé Pista bácsi – első principálisom – káplánkoromban elmesélte nekem, miképpen kellett tudomásul vennie, hogy megöregedett. A dolog így történt: Pestre utazott. Egyházi gyűlésre. A kora hajnali vonattal. Nem akart borostás ábrázattal megjelenni a tekintélyes gyűlésben. Aztán még rá is ért, betért hát az egyik üresen kongó borbélyüzletbe. Jókedvű segéd így szólítja meg:

– No! Mit tetszik, Öregúr?

Pista bácsit elfutotta a pulykaméreg s ő meg így válaszolt:

– Öreg úr a nagyapád!

Sarkonfordult és távoztában még az ajtót is hangozó erővel csapta be. Amikor nekem – hosszú évek múltán – elmesélte ezt a kalandját, akkor már az öreg ember bölcs mosolyával hozzáfűzte:

– Tudod, Öcsém, az utcán kezdtem elmélkedni imigyen: „Hiába már Nagyapád ide, Nagyapád oda! Hiába az ajtócsapkodás. Mindez a tényen nem változtatott. Megöregedtem!”

Magam tetszetősebb utakon jártam, amikor ugyanerre az igazságra kellett ébrednem. Mi papok is néha kedélyesen összeülünk egy pohárka bor mellé. Magam ugyan legtöbbször hallgatagon. De a fiatalok noszogatására néha ráállok, hogy elmondjam valamelyik tréfás emlékemet. Észrevettem: legtöbbször érdeklődéssel hallgatták. Ha befejeztem, szinte mindig elmondta valaki ezt az indítványt:

– Föl kellene jegyezni ezt! Kár volna, ha feledésbe veszne!

Ebből kettőt akarok leszűrni. Az első az, amiért ezt elmondtam: észrevettem – megöregedtem. A fiatalok világa már egészen más világ. Érdeklődéssel hallgatják az én világom hangját – mert azt már nem ismerik. Az ismeretlen pedig mindig vonz. A másik, amit ebből kiszorítok: a mentségem. Nem én akartam! Ők akarták! Nevüket nem adom közkézre. Ne érje őket bántódás.

Az egyházban éltem. Az egyházért éltem. Világos: az egyház humora szólal meg ezeken a lapokon. Nem „vicceket” gyűjtöttem. Lehetőleg személyek

életéből adok apró képeket. Kegyeletes kézzel szándékozom ezekhez az emlékekhez nyúlni s azért remélem: a szereplők ma élő utódai részéről nem aratok szemrehányást.

Nos! Napsugár! Lássuk a bukfencet!

Csa-gyu Hobepetur

Ez az érthetetlen cím nem a nyomdászgyerek játéka. Magyar jelentése van. Aki türelmes olvasó – megtudja. Majd.

Péteri pestmegyei községnek a harmincas években három nevezetes férfia volt. Tőlem ugyan nyugodtan lehetett több is, de én ezekről tudok és róluk mesélek. Csaba Gyula volt az ekklézsia papja. Kuszenda József a község főjegyzője és egyben az egyházközség felügyelője is. Bartal Béla volt az evangélikus népiskola igazgatója és ő is – egyben – az egyházközség kántora. Több említésre méltó dolgot lehetne megírni mindegyikről külön-külön is. De elégedjünk meg azokkal, amik hármójukat egyggyé tették.

Okulásul az első ez legyen: ez a három ember nagyszerűen megfér egymás mellett. Sőt, ami ennél több: őszintén – rosszban-jóban – szerette egymást. Ha a rómaiak történetük fénykorában el nem koptatták volna ezt a jó magyar kifejezést: „Triumvirátus”, akkor én ezt most erre a három férfúra alkalmaznám.

Azt írtam: „Megfér egymás mellett.” Ezt a megjegyzést ne vegyük csak úgy egyszerűen tudomásul. Mert ez nem is volt olyan könnyű dolog. Elárulom: én is csak a lelkiületük szem előtt tartásával merem ezt mondani róluk. Mert ha például – teszem azt Budapesten – három egymás melletti moziszéken kellett volna elhelyezkedniök, nem vagyok benne bizonyos, hogy továbbra is fönt lehetne-e tartani ezt a megállapítást: „megfértek egymás mellett.” Ez a kérdés csak azért nem okoz nekem gondot, mert legjobb tudásom szerint sohasem voltak együtt moziban. Az okát ennek viszont nem kutattam. Bizonyára azonban nemcsak a terjedelmük miatt nem mentek.

Egységüket azzal is kifejezték, hogy mindenféle hivatalos és nem hivatalos útra együtt mentek.



▲ Borbély, 1957 (Fortepan/Kurutz Márton)

Ha jegyzőgyűlés volt valahol – hárman vettek részt. Lehet, hogy a papot és a tanítót kissé kinézték onnan, de ez a kinézésben érdekelt kettőt nem izgatta különösebben. Tanítógyűlés is csak akadt. Míg a két kültag a tudományos tanácskozást hallgatta, arra a csöndes megállapodásra juthatott: „Nincsen új a nap alatt.” Még a tanítógyűlésen sincs. Ha pedig papi gyűlésen vettek részt mindhárman – mert hát résztvettek – akkor legföljebb az történt, hogy nemcsak a pap ázott meg, hanem a kántor és a jegyző is.

Node, igyekszem magamat szigorúan az egyházi vonalhoz tartani.

Az egyházi gyűléseket, amelyeken mindhárman résztvettek, rendszerint Budapesten tartották. Legtöbbjét az Üllői út elején. Ez szerencsés rendezés volt, mert ők hárman így kissé otthonosan érezték magukat. (Péteri község ugyanis tőszomszédja

Üllő községnek.) De meg azért is mondható a dolog szerencsésnek, mert ugyancsak az Üllői út elején rendezkedett be vendégfogadójával a német nevű Potzmann, aki azonban magyaros szívességgel fogadta a hozzá betérő vendégeket.

A vendégfogadó egész személyzete ismerte őket.

Ha kora délelőtt megjelentek, Lajos pincér meg sem várta nyilatkozatukat, hanem nyílegyenesen tartott a konyha felé, ott rendelt hármójuk számára hat adag zónaborjúpörköltet, de addig is, amíg azt tálalták, a söntésből haladék nélkül vitt nekik négy korsó sört. Hagyományá lett ugyanis, hogy Csaba és Kuszenda, mielőtt egyáltalában gondolni is merne arra, hogy söröskorsaját a szájához emelje, előbb tartozik végignézni, miképp folyik bele az első korsó sör Bartal Bélába. (Végre is ő volt az iskolamester.) A negyedik korsó aztán arra a célra kellett, hogy Bartal Béla most már kettőjükkel is ihassék.



Igen. Az az első korsó sör valóban megtekintésre méltó mutató volt.

Aki fitogtatni akarná a falusi élet terén szerzett ismereteit, az most ahhoz a szürke hasonlathoz nyúlna, amely azt mondja: „Úgy folyt belé a sör, mint a víz az ürgelyukba.”

Pedig ördögöt!

Aki már öntött ki valaha ürgét a mezőn, az tudja, hogy kannaszámra nyeli el ugyan az ürgelyuk a vizet, de azt is ugyanolyan jól tudja, hogy az ürgelyuk nyílásán ilyenkor elkerülhetetlenül apró „földomlások” keletkeznek. Ilyenek pedig Bartal Béla bejárati nyílásán sohasem voltak láthatók. Még a gégeje sem rezdült meg. Tanú vagyok erre. Tulajdon szememmel láttam.

Mondom: meg sem rezdült.

Magyarországban – nem is olyan régen – voltak evangélikus egyházi tanítók is. Ezt csupán a könnyen felejtő emberek miatt mondom. Még pedig jó tanítók voltak ezek. Országos Tanító-Egyesületet is alakítottak. Ennek pedig még szép céljai is voltak. Egyet-mást e célok közül az Egyesület még meg is valósított. Legtöbbjét persze – mint általában min-

den egyesület – megvalósíthatatlanul hagyta. Elvégre a Tanító-Egyesület is emberekből állott. No meg aztán, hadd maradjon valami a következő nemzedékre is.

A megvalósított célok közül az egyik az volt, hogy a Balaton partján – Révfülöpnön – a harmincas években evangélikus tanítóüdülőt létesített. Ezt elnevezték „Balaton Gyöngy”-nek. Túlságosan nagy értelmi erőfeszítés nem kellett e név kitalálásához. Más kellett hozzá. Szeretetében elfogult szív. Olyan, amilyen az anya szíve, aki szeplős gyermekét a legsebbebbnek látja a világon.

A Tanító-Egyesület kánikulás nyárban rendezte meg ennek az otthonnak a fölvatási ünnepségét. Minden tagot meg is hívtak. Szerencsére nem minden tag jelent meg. Bartal Béla számára azonban illendőség volt ott lenni. Mert – ha nem tévedek – ő az országos választmányának is tagja volt.

Csak egyszerű ismétlésbe bocsátkozom, ha közlöm, hogy a „Péteri Hármas” másik két tagja is azonnal útrakésznek nyilatkozott. Sőt: nyolcnapos kirándulásban állapotok meg.

Nem utaztam velük, így hát nem tudom, milyen föltételek között helyezkedtek el a vonaton. Csak annyit tudok bizonyossággal, hogy kimelegedten, szikraszárász szivacs módjára léptek be a „Balaton Gyöngy” kiskapuján.

Bartal Béla első kérdése ez volt:

– Merre van a söntés?

Kiszely János, az Egyesület pénzügyminisztere adta meg az első hallásra érthetetlen fölvilágosítást:

– Itt söntés nincs!

És mivel Kiszely János ezt a választ még meg is ismételte, azért a fölvatási ünnepség első bevezető hangja e férfiak fülében hamisan zengett.

Csak a csomagjaiktól igyekeztek megszabadulni. Aztán tanácskozó szó nélkül elindultak a Balaton partján. Egymás tekintetéből is értettek ők. Világosan tudták mindhárman, mi célból indultak útnak. Elég hosszú gyaloglás után rábukkantak egy parti csárdára. Benne sört is találtak. Egy nyolcas hordót megcsapoltattak a Balaton szabad partján. Nem vagyok e kérdés szakértője, ezért inkább csak a sejtelmem súgja, hogy ez a „nyolcad” a hektónak lehet a hányada. Ha helyes nyomon járok, akkor ebből

egyenesen következik, hogy ők hárman az utazás közben elcsurgatott nedveiket tizenkét és fél liter sörrel igyekeztek pótolni.

Volt-e valami tevőleges részük a főlavató ünnepeken, arról nem tudok. Csak azt tudom bizonyossággal, hogy valóban 8 napot töltöttek Révfülöpon. Mikor pedig onnan visszatértek, mindhárman elmondhatták – és el is mondták – hogy a Balatonba a lábuk nagyujját sem mártották bele. Ellenben: hathatósan föllendítették egy kis Balaton menti csárdának a forgalmát. Ezt ugyan nem tartották szükségesnek elmondani.

Péteriben mindhármójuknak volt javadalmi földje. Egymás szomszédságában. Termékeny homok.

Mivel a soroksári piacot tengelyen igen könnyen megközelítették, azért minden évben alkalmaztak hevesi dinnyekertészeket. Görögdinnyéseket.

Csaba Gyula az egyik évben olyan kertészre tett szert, akinek az esze csavarra járt. Egy alkalommal, amikor együtt kísértáltak megnézni, mit ígér a dinnye, látják ám Csaba Gyula emberét, amint valami furcsa holmival babrálgat. Először azt hitték: lopja a napot. De nem ezt tette. Ehelyett egy homorított fadarabba vékony szögeket vert, olyanképpen, hogy a fadarab homorú részén a szög feje icipicikét kiálljon.

A kíváncsiskodó kérdésre a kertész ezt a választ adta:

– A piacon jobb áron veszik a „jelzett” dinnyét, mert az a kapósabb.

Ő hát pecsétet készít, amellyel a növekvőfélben lévő dinnyehéját gyöngéden megszúrja s mire a dinnye szépen kifejlődik, tisztán meglátszik rajta a jelzés is. A dinnye nemesi pecsétje ez.

Dinnyeéreskor ezt a csodát meg is nézték. Persze: hárman.

Valóban ott ékeskedett a pecsét Csaba Gyula minden egyes dinnyéjén. Ilyenféléképpen: CSA-GYU HOBEPETUR. A kertész szerint ez ezt jelentette: „Csaba Gyula Hosszúberék-Péteri Uradalom”.

Értették-e ezt a vevők is, vagy a kertész megmagyarázta-e nekik – ki tudja ezt ma már? Azt is bajos volna megmondani, hogy ettől jobban kelt-e a dinnye. Mert ugyan miből lehetne azt megállapítani, hogy a pecsét nélkül melyik dinnyét nem vették volna meg?

Mivel azonban – ha víg szóval, pohár mellett történt is, de mégis csak megtörtént, hogy – Kuszen- da József és Bartal Béla (főként azonban az előbbi) sűrűn tréfálkozott az „uradalmi” dinnye dolgában. Ezért Csaba Gyulában valamilyen terv fogant meg. Tervét gondosan óvta, dédelgette – majd egy esztendeig – amikor végül is a világra szülte.

Kilesett alkalmas időben egymagában fölkereste Kuszen- da József dinnyés kertészét. Titkon tárgyalt vele. Most már ő mondta el – teljes hozzáértéssel – hogy a „fémjelzett” dinnyék kapósabbak.

Még a pecsétet is segített elkészíteni.

Kuszen- da és Bartal csak a dinnyeéreskor látta, mint ékeskedik Kuszen- da József minden dinnyéjén az írás: KUJON. Ez viszont ezt jelentette: „Kuszen- da József Nótárius”.

Mondtam már: bosszú volt ez az ugratásokért. De mivel a bosszúnak abból a legeslegritkább fajtájából való volt ez, amelynek a gyökere nem a gyűlölet talajából szívja életnedveit, nyomában még meglepő áldás is járt. A soroksári piacon mindenki lázasan a „KUJON”-dinnyét kereste. Külön szerencséje volt Csaba Gyulának és Bartal Bélának, hogy a péteri jegyzőföldet is mértékkel szabta ki a községi előjáróság, mert különben a saját termésük csúnyán a nyakukon maradt volna.

Azt hiszem, minden dinnyés gazdának marad a terméséből eladatlan dinnyéje. Ez alól a szabály alól ez a három nemes férfiú sem volt kivétel. Ami kivételes volt ebben az esetben, az a gondolkozásuk volt.

Nemes volt a gondolatuk.

Volt Pesten egy evangélikus egyetemi és főiskolásonk: a Luther-Otthon. Sok diákkal. Sok jóévtvágyú diákkal. Szeptemberben – nem is egyszer – kocsiderékre való dinnye gurult be az Otthon kapuján.

Három ifjúságszerető embertől sok dinnyeszerető fiúnak.

Bizonyára sokan élnek közülük még ma is, akiknek a száját még nem hagyta el a péteri dinnyének az íze.

Budapest, 1958. október 23.

Egy nagy ember életéből ellesett pillanatok

Dr. Raffay Sándor bányakerületi püspök magyar evangélikus egyházunk valóban igen nagy alakja volt. Aki csak egyszer-egyszer találkozott vele, könnyen félreismerhette, mert csak egy bizonyos szemszögből látta. Az ilyen ember talán csodálkozik, hogy itt találkozik a nevével. Ha azonban valaki a közelében élt, megláthatta a benne lakó, verőfényes, aranyos kedélyt is.

Valamelyik lelkészi összejövétel kezdetét vártuk. Eközben az egyik lelkész újságolja Raffay püspök úrnak, hogy néhány nap óta Budapesten tartózkodik X. Y. fölvidéki lelkész.

– Az az öreg totyakos? Hát az még mindig él? – kérdezi legtisztább szónoki kérdéssel Raffay.

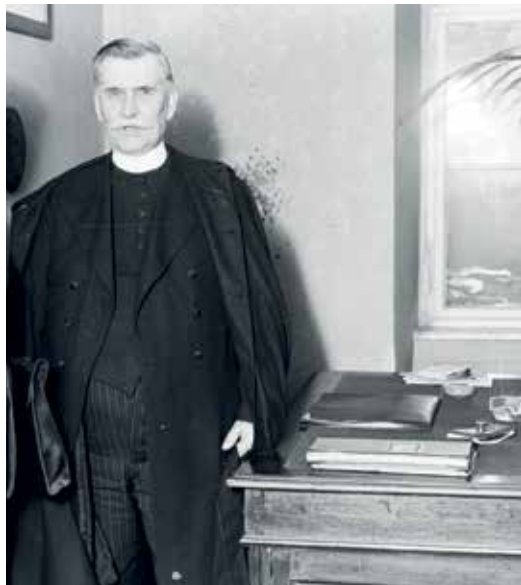
Aztán gondolataiba merülve föl-alá járkál.

Majd egy idő múlva megszólal:

– Jól emlékszem rá! A pozsonyi teológián tanítványom volt.

Egy hosszú munkanapnak a végére értünk hárman: Raffay püspök úr, Bezegh Sámuel, a titkára – és én. Raffay szemmel láthatóan fáradt volt.

Hazamenetelre szedelőzködtünk össze már, amikor leereszkedett az egyik székre és így szól Bezegh Samu bácsihoz:



▼ Raffay Sándor püspök, 1937 (Fortepan/Bojár Sándor)

– Samu! Samu! Két püspököt már eltemetted. Majd még a harmadikat is kikíséred a temetőbe.

– Azt már nem! – felelte hamiskás mosollyal Samu bácsi és sietett hozzáfűzni:

– Most már megfordítjuk a dolgot, püspök uram! Te temetsz el engem. Ez annyira biztos, hogy már a temetési prédikáció textusát is kiválasztottam.

– No-no! Samu! – ment bele az évődésbe Raffay. – És ugyan melyik az a textus?

– Jób 26,3 – mondja Samu bácsi.

Raffay Sándor nem volt rest. Gyorsan Bibliát kerített és abból ő maga olvasta föl hangosan a jelzett bibliai verset:

„Bezzeg jó tanácsot adott a tudatlannak és sok értelmet tanúsítottál.”

Raffay szívből kacagott.



Sok és sürgős munkába merülve dolgoztunk, amikor Raffayné – Mariska néni – „beviharzott” a dolgozószobába.

Egy szempillantás alatt meglátta a frissen bontott postát.

Egész halom.

– Sok postát kaptál, Sándor!

– Sokat! Okosabb dolgokkal is tölthetnék az emberek az idejüket.

Az asszony belelapoz a postába és hamarosan kihalássza abból a legünnepélyesebb borítékú levelet. Megnézi a tartalmát is és egészen fölviillanyozódva mondja:

– Nem is mondd, Sándor, hogy vacsorára vagy hivatalos a Kormányzó Úrhoz!

– Hogy vagyok? Vagyunk!

– Én is? – kérdi Mariska néni és tüzetesebben vizsgálgatja a meghívót. De láthatóan nem érti a dolgot.

– Ez csak neked szól, Sándor. Miért mondd, hogy én is hivatalos vagyok?

– Nézd meg jobban a meghívó alját!

Az asszony egy ideig vizsgálgatja, de még mindig nem érti.

Raffay átveszi a meghívót és olvassa:

„Megjelenés ünnepi öltözetben. Keresztek és rendjelek viselendők.”

– Nekem rendjelem nincs. A keresztem pedig te vagy, így hát együtt megyünk el!

(A püspöki keresztet itthon csak 1948 óta viselik.)



Valahová hivatalos volt estére és rendbe kellett volna szedetnie a haját. De a bejelentkezett látogatóknak sehogysem akart vége szakadni.

Jóval ebédidőn túl – szerényen – utolsónak dr. Murányi György, a gyóni ekklezsia fiatal papja óvakodott be.

Raffay most már alkalmasnak ítélte a helyzetet arra, hogy nyíltan kifakadjon:

– Vége-hossza nincs ennek a búcsújárásnak! Az üstököm már a nyakamban lóg és nem jutok el a borbélyhoz!

Murányi a kényes helyzetben tréfához nyúlt:

– Pedig meg van írva: „Aki püspökséget kíván, jó dolgot kíván.”

– Hagyja el Öcsém! Amikor Pál apostol ezt írta, akkor nem Budapestre, hanem Sámsonházára gondolt!

(A püspöki székhelyek 1937 után történt rögzítését megelőzően mindig abban az egyházközségben volt a püspöki székhely, amelynek a papját püspökké választották. Sámsonházán Kiss István volt Raffayval egyidőben a püspök.)



Zalánfy Aladár, a Zeneakadémia tanára és Deák téri gyülekezetünk főorgonása bogaras ember volt. Telen – ha még olyan hideg volt is – hajadonfőtt járt. Lábát viszont gondosan, sokszorosan bebugyolálta és meleg kesztyűt hordott.

Egy nagyon hideg téli napon Raffay ezen fejezte ki furcsállását.

Zalánfy így érvelt:

– A lábat és a kezét kell melegen tartani, akkor nem esik az egészségnek semmi baja.

Raffay erre így:

– Tudja, professzor úr! Mindenki azt a testrészt

félti legjobban, amellyel a kenyerét keresi. Lám! Én a fejemre teszek kucsmát!



Egyik szegedi hivatalos útja alkalmával a város vacsorát rendezett tiszteletére. Szegedi halászlével, miegymással – mindenkifölött azonban sok vendéggel.

A vacsora után tánc is indult.

Raffay Sándor megrökönyödve látja, hogy a harmonikanadrágos altábornagy-dandárparancsnok a fiatal próbálja játszani és csárdásolni kezd.

Egy ideig nézte ezt Raffay, aztán véleményét így összegezte:

– Nem értem, minek kapkodja a lábát az olyan ember, akinek nem ütik a bokáját!

Budapest, 1958. november 3.

Idegen származás – Magyar szív

A címhez csak ennyit:

Olyan embert, akinek az ősei valahonnan messze idegenből telepedtek le ebben a hazában, de aki itt valóban szerelmes magyar szívvel élt – talán éppen magyarországi evangélikus egyházunkban lehet a legtöbbet találni.

Majd kitűnik, miért kellett ezt előrebozsátanom.

Előbb azonban más tárgyba vágok.

Hosszú időn át a Pest megyében élő evangélikusok egyházközségeit egyetlen esperesség foglalta egybe. Igazán nagy esperesség volt. Amíg az esperes csak tengelyen közlekedhetett – mivel sem vasút, sem hajó nem volt még segítségére a közlekedésben – addig nem is jutott senkinek eszébe, hogy ez a nagy terület talán túlságosan is nagy ahhoz, hogy egyetlen esperes elgondozhassa. Csak amikor a megyét már keresztül-kasul szelték a vasúti vágányok, sőt már az autó is annyira megszokott közlekedési eszközzé vált, hogy még evangélikus pap számára sem volt éppen „hallatlan dolog” autót tartania, akkor csudálatos módon, mintegy varázsütésre mindenki egyszerre fedezte föl, hogy az eddigi állapot tarthatatlan. Végre is nem lehet egy embert tönkretenni!

Ez az első világháborút követő években volt.

Megindultak hát a tárgyalások – hosszan, kiadósan, persze – hogy miképpen kellene ezen a nagy bajon segíteni? Gondolom, jócskán lehettek, akik attól féltek, hogy nem tartják őket eléggé radikálisoknak, vagy egyenesen „maradiak”-nak bélyegeznék őket, ezért hát érdekes módon meglehetősen egyhangú volt az a vélemény, hogy a régi esperességet nem is kétfelé kell választani, hogy ilyen módon kisebb legyen, hanem három felé kell osztani.

Ez 1924-ben meg is történt.

Másfél évtizeddel később, mint a három rész egyikének az esperese, tapasztalatok alapján állapíthattam meg, hogy ezzel a háromfelé osztással túl kicsi esperességeket formáltak. Ezért mindig is csiklandozott az a kérdés, hogy vajon a nagy esperesség földarabolásakor tisztára tárgyi szempontok jutottak-e szerephez, vagy esetleg az az eset forgott fön, hogy az esperesség különböző helyein három olyan pap is teljesített szolgálatot, akinek a szíve azt óhajtotta, hogy őt a jövőben „esperes úr”-nak szólítsák. Mondom: a kérdés sokszor csiklandozott. Ha valaki esetleg nagyon megszorogatna, hogy nevetgélő kedélyeskedés helyett komoly érveket sorakoztassak e gyanúm mellé, – talán még erre is mernék vállalkozni.

De most veszem csak észre, hogy csupa olyan dologról beszélek, amely nem is tartozik a tárgyra. Majd tüzetesen meg kell nézmem otthon, hogy valaki – tévedésből, vagy tréfás akaratból – nem állított-e az íróasztalom tintásüvege mellé vitriolos üveget és én szegény – gyanútlanul – nem abba mártottam-e bele a tollamat?

Más magyarázatot a föntebbi sorokra igazán nem találok.

Tudniillik: amit el akarok mondani, az messze 1924 előtt történt, következésképpen tehát még az esperesség fölosztása előtt és éppen ezért még a pestmegyei „nagy esperesség”-ben.

Ennek a pestmegyei nagy esperességnek volt az alesperese, vagy – amint szívesebben nevezteték magukat: „tanügyi esperese” – Blatniczky Pál, cinkotai lelkész. Ez az utóbbi cím nemcsak hangzatosabb, hanem lényegesen közelebbről is határoz-

za meg viselőjének a munkakörét, mint a szürke „alesperes” cím.

Blatniczky Pál tanügyi esperesnek is az volt a föladata, hogy esztendőnként meglátogassa az esperességben működő evangélikus elemi népiskolákat. Szorgalmasan meg is tette ezt.

Így került ő, a jellegzetesen tótos kiejtésű – az „a” helyett „á”-t használó iskolalátogató a sváb eredetű és erősen svábosan dunamenti Harta iskolájába.

Hallgassuk meg most az iskolalátogatás egy kis jelenetét:

Blatniczky Pál a „cenzortanító”-val együtt belép az ötödik-hatodik osztályba, amelynek tanítója a mély baritonban bűgő, de meglehetősen hadarva beszélő Polster József kántortanító.

Blatniczky megfelelő bevezetés után megkérdezi:

– No! Tánító úr: Mivel foglalkoznák?

– Arany János „Családi kör” című költeményét olvassuk – mondja Polster.

– Tessék folytatni! – így Blatniczky.

– No! Krisztina! Folytasd! – intézkedik Polster. Krisztina olvasni kezd:

Este van, este van, ki-ki nyukalompa,

Feketén pólintkat...

– Megállj, kislány! – kiált Blatniczky – ne úgy mondjad: „Feketén pólintkat...” hanem mágyárosán, így: „Feketén bólintgát.”

A cenzortanítónak Polster József utólag gratulált, hogy férfiúi méltóságát sértetlenül megőrizte.

Mondókámat ez alkalommal itt akartam befejezni.

De aztán visszatekintettem a bevezető sorokra és eszembe jutott egy emlékem. Nyomban el is mondom.

Sokkal későbbi időből való történet, de idekivánkozik.

A második világháború kezdeti éveiben Egyed Aladár szegedi esperes-lelkész konferenciát rendezett. Az esperesség papjai vettek ezen részt, de egyben a szegedi gyülekezet tagjai is. Egyed szerette a hangzatos konferenciái címeiket. És mivel Szeged határváros volt, a konferenciának ezt a címet adta: Magyarok a határon.

Estéről estére aztán fölvonultunk a határon – mi – a fölkért előadók, – mi – a „magyarok”:

- Hilscher Zoltán dr.
- Karner Károly dr.
- Scholz László
- Schulek Tibor dr.
- Én (aki akkor tudvalevőleg még a „Wolf” névre hallgattam) és
- Zászkaliczky Pál.

De valóban „magyarok”-ként álltunk a határon!

Budapest, 1958. november 4.

A Galga-völgyiek

Aszódnak agyafúrt papja – később esperese – Chugyik Pál volt. Örökösen azon törte a fejét: hol követhetne el valamiféle huncutságot. Ritkán hasznosat. Ezért tehát legtöbbször haszontalan huncutságot csinált.

Iklad papja a zsgoriságig fukar Mayer Pál volt. Nem kezdeményezőszellem, inkább céltábla.

Domony papja ugyanakkor Szilárd János volt. Sem kezdeményező, sem céltábla. – Csöndes, szelíd lényével kiválóan alkalmas segítőnek bizonyult, ha Chugyik Pál valamit kieszelt.

A fentiekben túlságosan kurtára fogtam jellemzésüket. Azért most azt indítványozom: ismerkedjünk meg velük közelebbről.

Chugyik Pál

Nem gondolom tévedésnek azt a jóslatomat, hogy emléke sok nemzedéket túlél majd.

Mindenekelőtt magában az aszódi gyülekezetben.

Megengedett magának például ilyet:

Akkurátusságáról híres, katonaviselt embert temetett. Névszerint: Sztriskó Mártont.

A halotti beszédet így kezdte:

- Sztriskó Márton! (Hallgatás)
- Sztriskó Márton! (Hosszabb hallgatás.)
- Sztriskó Márton! (Igen hosszú hallgatás.)
- Gyászoló halotti gyülekezet! Sztriskó Márton csakugyan meghalt! Mert amíg élt – ti is ugyanolyan jól tudjátok, mint én magam is – nem kellett kétszer sem szólítani.

A gyülekezet egyáltalában nem érezte ezt a gyász megzavarásának. Hozzászólt papja meghökkentő ötleteihez. Ebből a temetési beszédből is inkább azt jegyezte meg magának – és ezt jól tette – hogy az ember életében lételet azzal igazolja, hogy figyel a szólító hangra.

Emlékezetes marad bizonyára sokáig egy reformációi ünnepi előadása a templom szószékéről. Szerette gyülekezetét szemléltetve oktatni. A reformációi ünnepély estéjén vitt magával egy sűrűn bekormozott villanylámpaégőt. Amikor előadásában azt ecsetelte, miként hanyagolták el a középkorban az evangéliumot, akkor elővette a kormos égőt, föl-szerelte azt és – közérthető módon – bemutatta: Bizony, a középkorban az evangélium csak így tudott világítani! Aztán a reformációnak az evangéliumi világosság visszaállításáért folytatott munkájáról beszélt. Eközben kicsavarta a kormos lámpát, egy törőruhával megtisztogatta és úgy helyezte vissza az égőt, szemléltetvén, hogy a reformáció óta mi-képpen világít az evangélium.

Az egyszerű emberekből álló gyülekezet ezzel kétségtelenül hasznos tanítást kapott. (Csupán a rossz nyelvek vélik tudni, hogy Chugyik Pál nem egészen gondosan törőltette le a kormot.)

De nemcsak a gyülekezete emlegeti majd sokáig, hanem a közegyházban – főként papi körökben – is szájról szájra adogatják majd egy-egy viselt dologát.

Budapestre sűrűn föl járt. Jellegzetes jelenség volt. Hófehér sűrű haját művészmódra nyakig növesztette. (Művésznek is tartotta magát, mert kétségtelenül igen szépen csengő tenor hangja volt). Arca borotvált, öltözete pedig mindig papos. Általában katolikus papnak nézte mindenki.

Vonaton, villamoson hamarosan szóba állt ismeretlen utastársaival is.

Megtörtént – hiszen az ilyesmi (fájdalom) Magyarországon gyorsan és túlságosan sokszor történt meg – hogy valaki rettenetesen kezdte szidni a protestánsokat, vagy ezek közül is éppen az evangélikusokat. Ügyesen alkalmazott kérdéseivel mindjobban feltűzelte utastársát, aztán – mielőtt leszállt a kocsi-ról – szép érthető szóval bemutatkozott:

– Chugyik Pál, evangélikus espereslelkész vagyok.



Budapesten a Keleti pályaudvarra futott be a vonatja. Innen rendszerint a Belváros felé tartó villamoson utazott. Már az első megálló előtt hangosan megkérdezte.

– Kérem! Most a Nemzeti Színház következik? Többen megnyugtatták, hogy az még odább van. Alig indult el a villamos, máris kérdi:

– Kérem! Most következik a Nemzeti Színház?

Most már – általános derűtség közepette – többen felvilágosítják, hogy még nem az következik és egyben biztosítják, hogy majd szólnak neki.

Ez sem gátolja meg abban, hogy a következő állomás előtt ugyancsak megkérdezte:

– Ugye, kérem, most már a Nemzeti Színház következik?

Mikor végül is a Nemzeti Színház megállójához érnek, az összes utas szinte kórusban mondja:

– Itt tessék leszállni, főtisztelendő úr! Ez a Nemzeti Színház!

Ő csöndes mosollyal válaszol:

– Nem akarok én itt leszállni, Kedveskéim, csak meg akarom nézni.

Kikukucskál és így nyilatkozik:

– Szép épület!

Se szeri, se száma az ilyen és ehhez hasonló vi-

selt dolgának. De ideje, hogy figyelmünkkel a másik Galga-völgyi pap felé forduljunk.

Mayer Pál

Azt mondtam, hogy ő nem annyira kezdeményező volt, mint inkább céltábla.

Most azonban egy olyan esete jutott eszembe, amely éppen ez alól a szabály alól képez kivételt. Mert ebben igen eredményes kezdeményezőnek bizonyult.

Elmondom hát melegében, miképpen létesített Mayer Pál Ikladon TRADÍCIÓT.

A szín evangélikus faluban szokás volt, hogy a lakodalomba meghívták a papot is. Családostól. Fiatalabb éveiben el is járogatott szorgalmasan. Azt hiszem, egy kicsit a javadalmi tételei közé is sorolta ezeket a lakodalmi vacsorákat. Hisz ilyenkor otthon nem fogyott a tartalék.

Később kezdte ezeket a kimaradásokat terhesnek érezni. Ezért hosszan elgondolkozott azon: miképpen lehetne otthon is maradni, de ugyanakkor mégis elejét venni a jövedelemcsökkenésnek?

Hosszas töprengése nem maradt meddő. Éppen akkor, mikor világraszülte ennek eredményét, akkor lett esedékes Haas Kristóféknál a lakodalom.

Az értelmes gazdának szépen előadta:

– Tudja, Haas Uram! Kezdek öregedni. Nem tesz már jót a későig való fönnmaradás. Aztán meg el is álmosodom, ami nem éppen illik a lakodalmos hangulathoz. De ha azt, amit úgyis elfogyasztanánk a családommal együtt, elküldenék hozzánk, akkor azt itthon a feleségem elkészítené. Ígérem, hogy mindannyian oda fogunk gondolni magukra.

Haas Kristóf megértette. Nem akarom meggyanúsítani azzal, hogy talán még örült is egy csöppet a dolgok ilyen fordulatának.

Otthon tekintéllyel kiadta a rendelkezést:

– Küldjete a papnak egy kakast, meg egy kacsát! Tegyetek melléje egy kalácsot is! És hogy legyen mivel leöblíteni, egy butykos bort is vigyetek neki! Úgy lett.

Mayer Pál örömmel látta a szép kakast. Megnyerte tetszését a hápogó kacsá is. A mosolygós kalács őt magát is mosolyra derítette. Ha átsuhant a lelkén egy kis árnyék, az csak azért volt, hogy abban az üvegfúvóban, ahol a butykoszt készítették, alighanem valami hitvány tüdejű tótot alkalmazhattak.

Következő héten Brunhuber Jánoséknál volt lakodalom.

Brunhuber is meghívta.

Ezzel a jó emberrel most már könnyebben tudta tisztázni a dolgot.

– Hiszen tudja, Brunhuber Uram, hogy nem járok el a lakodalmakba. A dolgot most a „tradíció” alapján szokták elintézni.

Brunhubernek a leghalványabb sejtelve sem volt arról, mit értsen „tradíción”. De még ha lett volna is fogalma, még akkor sem tudta volna, hogy mi tartozik annak a keretei közé.

A legegyszerűbb módhoz folyamodott. Megkérdezte Mayert:

– És mi az a tradíció, tisztelendő Uram?

– Ja! Azt kérdezze meg Haas Kristóf uramtól – volt a válasz.

Mayer jól okoskodott. Tudta ugyanis, hogy Brunhuber és Haas vetélkedik egymással: melyikük az első gazda a faluban?

Brunhubernek gondot jelentett ugyan megtudni Haas felől, mit küldött a papnak. De hát az erős aka-

rat nem ismer leküzdhetetlen akadályt. Megtudta. Pontosan. Viszont ütni is akart egyet nagy ellenfelén és ezért ő a papnak a kakas mellé még egy jércét is küldött. Kacsát, kalácsot párosával. A butykosáról pedig azt tartja a fáma, hogy öt liter ment bele.

A tradíció meg volt alapítva.

Nem hiszem, hogy Mayer a legközelebbi érdeklődőt Haasékhoz irányította volna. Inkább az a – szükség esetén megindokolható – gyanúm, hogy jóságos atyai tanácsadásával alighanem Brunhuberek háza felé mutatott utat.

Szilárd János

Mivel róla – a domonyi papról – annyit már elmondtam, hogy ő sem kezdeményező nem volt, sem céltábla, hanem Chugyik Pál tréfáinak igen alkalmas eszköze, kénytelen vagyok hát egy olyan történetet is elmondani, amelyben ez a harmadik pap is megjelenik a színen.

A Magyar Evangélikus Lelkészek Egyesületét – az újabb kor divatjának megfelelően – egyszerűen csak MELE-nek mondták.

Évenként országos konferenciát tartott.

Leginkább Budapesten.

Az egyik ilyen konferenciára tartottak – előzetes megbeszélés szerint – ugyanazzal a vonattal. Ők hárman: Chugyik Pál, Mayer Pál és Szilárd János.

Aszódon Chugyik Pál titokban összesúgott az ismerős kalauzzal. Kezeltette vele a menetjegyét és megkérte:

– Ha majd bejön a mi kocsinkba, Kalauz Úr és a jegyeket kéri, akkor én majd csak ennyit mondok: „MELE”. Legyen szíves akkor szalutálni és ezzel jelezni, hogy minden rendben van.

A kalauz kacsintása jelezte: érti már!

Belép a kocsiba:

– Kérem az új főlzállóktól a menetjegyeket!

Chugyik mondja:

– MELE!

A szalutálás is szabályszerűen megvolt.

Aztán a kalauz kezelte Mayer és Szilárd menetjegyét.

Chugyik előfogja mindkettőjüket egy kis fejmosásra:

– Úgy kell nektek! Soha semmiféle hivatalos írást rendesen el nem olvastok, sem rendesen el nem intéztek! Most persze a bugyelláristok bánja! Ha gondosan elolvastátok volna a MELE meghívóját, akkor tudnátok, hogy a MÁV díjmentes utazást biztosított. A jegy fölmutatása helyett csak ennyit kell mondani: „MELE”. Hiszen különben láttátok magatok is!

Szilárd bánatos-szerényen mosolygott.

Mayer Pál önmarcangolástól határozottan szenvedett.

Jól végzett munka után hazatértükben a vonaton újra találkoztak. Élményeikről beszélgetnek. Indul a vonat. A kalauz ősrégi szokását most sem hagyta el. Jött.

– Kérem a menetjegyeket!

Mayer Pál megszólal:

– MELE!

– A menetjegyeket kérem! – mondja a kalauz.

Mayer megerősíti előbbeni kijelentését:

– MELE!

A kalauz komolyra fordítja a szót:

– Ne tessék engem a munkámban akadályozni!

Mayer Pál kézzel-lábban magyarázná, hogy a MELE-gyűlésre nem kell jegy. De a kalauz hajthatatlan maradt.

Fizetnie kellett.

Büntetést is.

Bánatában egyetlen vigasztaló gondolata támadt csak: Chugyik is, Szilárd is kinyithatja majd a bugyellárisát.

A kalauz – sorrend szerint haladva – most Szilárd Jánostól kéri a menetjegyet. Az kezelésre át is adja a jegyét.

(Mondtam, ugye, hogy ő segítőtárs volt. Társát Chugyik természetesen beavatta a titokba.)

Chugyik fölszólítás nélkül is nyújtotta a jegyét.

A jegy azonban a földre esett.

Chugyik ugyanis nem a kalauz kezét, hanem Mayer Pál arcát figyelte.

Budapest, 1958. november 5.

Misák József

Ceglédi istentiszteleteimen hamarosan észrevettem, hogy a férfiak padsorában – úgy a középtájon – vasárnapról vasárnapra mindig hűségesen ugyanazon a helyen ül egy kis emberke. Megtudtam a nevét is: Misák József. A gondnok pontosan megmondta nekem a lakáscímét. Igyekeztem a híveket szorgalmasan látogatni. Ez a kis emberke meg külön is érdekelt. Így hát egyik napon elhatároztam, hogy őt látogatom meg. A látogatás tervezett napján valahogyan többször megforgattam a nevét a nyelve-men: Misák! Ízlelgettem: Misák! Addig-addig ízlelgettem, amíg rá nem jöttem, hogy ennek a névnek bibliai íze van. Biztonság okáért elővettem az öreg konkordanciámat is. Íme! Valóban! Lám no! Hiszen Misák volt egyike annak a három hitvalló férfinak (Sidrák, Misák és Abednego), akiket Nabukodonozor király a tüzes kemencébe vettetett, mert nem voltak hajlandók az általa fölállított bálványképet imádni. Hogy egészen biztos legyek a dolgomban, föl is lapoztam a történetet Dániel próféta könyvének harmadik fejezetében. El is olvastam. Így fölkészülve indultam Misák József meglátogatására.

A családi kör, amelyre Misákéknál találtam, kedves volt. Munkában és szülésben alaposan elnyúvódott szegény szelíd asszony volt a családanya. A szobában vagy öt-hat gyerek, leginkább még aprócskák. Köztük széles mosollyal Misák József.

Azt kérdeztem: lett volna-e a papok között csak egy is, aki az itteni látogatásakor azzal a névdologgal elő ne hozakodott volna, amikor pedig előzetesen már olyan pontosan fölkészült már? Hát én bizony előhozakodtam vele. Azt hittem, újat mondok neki. Tévedtem. Misák a történetet betéve tudta. Tudta azt, hogy az ő névrokona szerepel a Bibliában, még pedig a lehető legrokonszenvesebben. Mintha a szemében csillogott volna is valami a bibliai Misák hitének a büszkeségéből. Hiábavalónak azért még sem bizonyult ez a társalgás. A helyzet ugyanis az volt, hogy eddig mindig Misák volt az, aki más embereknek elmondogatta, hogy ő milyen ősi családi nevet visel. Hogy úgy mondjam: neki kellett kicsikarnia az emberekből az elismerést. Most meg – íme – idejön az új papja és önként hódol a család nagy neve

előtt. Határozottan úgy éreztem, hogy Misák egy kicsit büszke az új papjára. Meg aztán még valami történt. Misák egyszerű ember volt, aki úgy tudta, hogy ami a Bibliában olvasható, az úgy hozzávetőlegesen valamikor kétezer év előtt történt. Ezért családi nevét is úgy kétezer évesnek mondotta. Én most pontos adattal szolgáltam. Nabukodonozor Misákja valamikor 580 táján élhetett Krisztus Urunk születése előtt. A név csengése tehát legalább egy fél évezreddel régiebb, mint ahogyan ő – Misák – maga gondolta.

Persze, nemcsak erről beszélgettünk. Látogatásomkor megtudtam Misák Józsefről azt is, hogy két ipart tanult. Büszkén mondta ezt. Kitanulta a kőművességet is – nyári foglalkozásra –, a cipésmesterséget is – téli foglalkozásra. Nem tudom már: szülői tanács ösztökélte-e őt erre, vagy fiatal legényesszel ő maga okoskodta-e ki ezt ilyen szépen.

Ettől fogva, ha találkoztunk egymással, tekintünk mosolygó összevillanásában mindig volt valami kis cimboráskodás. Az ő szeme ilyesmit mondott nekem: „Jól van! Te is tudod, amit én tudok!” Az én szemem viszont azt felelte: „El ne felejtse! Vagy ötszáz évet hozzáadtam a neved ősi csengéséhez!”

Különös képzettársulás játszódott le bennem, valahányszor Misák Józsefet láttam. Mindig a katonarost juttatta eszembe. Nem is csak úgy egyszerűen a katonarost, hanem lehetőleg annak a jó magas zubbonnyakát is, sok aranydíszítéssel, sőt esetleg a nadrágján a tábornoki csíkot is látni véltem.

Nem Misák daliás alakja okozta ezt a képzettársulást. Hiszen mondtam már, hogy alacsony emberke volt. Ezen túl is volt rajta testi fogyatkozás elég. Az egyik vállát határozottan magasabban hordta a másiknál. És volt valami görbeségféle a hátán is – ha nem is volt éppen púpos. S ha már belekezdtem külseje leírásába, akkor még azt is elmondom róla, hogy az arcában is volt valami furcsaság. Kora nem

indokolt annyi ráncot. A szája erősen a harcsára emlékeztetett. Erre igazán nagyon illett volna valami olyasmi, amit harcsabajusznak szokás nevezni. De hát Misák bajsza nem volt harcsabajusz. Sőt, legkevesebb annyi jóindulatra volt szükség, amennyi bennem volt Misák irányában, hogy azt a valamit, amit ő a szája és az orra között viselt, egyáltalában bajusznak nevezze az ember.

Akkor hát mégis, miért juttatta eszembe a katonarost?

Hát: a katonarostól hallottam, hogy amikor a beteg baka kijön tőle, akkor rendszerint

így gondolkozik: „No! Ez orvosnak ugyan nem sokat ér, de bizonyára jó katona.” A katonarvos tisztársai pedig, amikor látják, hogy mint katona valami nagy baklövést követ el, elnézően mondják róla: „Katonának rossz, de bizonyára jó orvos.”

Érdekes: hallottam én Misákról sok dicséretet. De ez sohasem volt kapcsolatos azzal a szakmával, amelyben dolgoztattak vele.

Látom már, hogy alaposan belekeveredtem ebbe a hasonlatba, mely tartalmazhat igazságtalanságot némely katonarvos irányában: de minden bizonyosan igazságtalan Misák József irányában. Sajnálom, ha valamely katonarvos méltóságában érezne magát megbántva. Annyival is inkább sajnálnám, mert nekem erre a dologra még egy cseppel rá is kell dupláznom. Hiába no! Az én szívem már olyan, hogy inkább a jóra való kisemberek felé húz. Kívántam én azt nagyon sokszor, hogy bár minden katonarvosunk volna legalább annyira jó orvos és annyira jó katona, amennyire jó kőműves és jó suszter volt Misák József!

És mindezt nem abból a kizárólagos célból mondom, hogy a szájamat járassam.

Tapasztalataim vannak.

Iskolás gyermekeinknek az őszi sár érkezésére az egyházban cipőt szoktunk varratni. Főképpen tanyai iskolásainknak. Ott lételem első őszen 42 pár cipőre volt szükségünk. A talpbőrt

„Látogatásomkor megtudtam Misák Józsefről azt is, hogy két ipart tanult. Büszkén mondta ezt. Kitanulta a kőművességet is – nyári foglalkozásra –, a cipésmesterséget is – téli foglalkozásra.”

és a felsőbőrt egy mennyiségben szereztük be, aztán árlejtéssel cipészt kerestünk, aki azt földolgozza. Addigra Misák is már a félszerbe rakta az állványbakokat. A vízszintmérőt is gondosan a kőművesköténybe csomagolta és a kőművesmesterből átváltozott cipézmesterré. Azért hát ő is a pályázók között volt. Sőt, a legkedvezőbbnek az ő ajánlata bizonyult. Megkapta a munkát. A cipő párját 5 pengőjével vállalta. Aztán szép folytatólagosan készítette a cipőket. Amint néhány párral elkészült, szállította.

Nem beszelnék igazat, ha azt állítanám, hogy én azoknál szebb gyermekcipőt még életemben nem láttam. Mert láttam. Sokkal szebbet is láttam. De tanyai iskolás gyermek cipőjénél talán nem is az első sorszámú követelmény a szépség. Azt pedig tanúsítani tudom, hogy a Misák készítette iskolás-cipők kibírták az egész iskolai évet.

Amikor a negyvenkettedik pár cipő is elkészült, akkor számlát is hozott. Sohasem előbb. Addig még előleget sem vitt.

Azt a számlát máig is érdemes megnézni. Nem a szépírása, még kevésbé a helyesírása miatt. A tartalma miatt kell megnézni azt a számlát. Ez a számla arról tanúskodott, hogy alulírott, megbízás alapján 42 pár gyermekcipő készítését vállalta és teljesítette, páronként 5 pengőjével. Negyven pár 5 pengőjével számítva 200 azaz Kettőszáz pengő. Ezt a kétszáz pengőt az alulírt napon hiánytalanul fölvette: Misák József, cipész- és kőművesmester.

A számlát kifizetés előtt utalványoznom kellett. Mondom Misák Józsefnek:

– Negyvenkét cipőt varrt, ugye?

– Negyvenkettőt.

– De csak negyvenet számláztok.

– Azt a két párat az egyháznak csináltam – mondja.

Az idő akkor már erősen karácsony felé közeledett. Mondom hát Misáknak:

– Ugye, a kis Jézusnak készítette?

– Neki – tisztelendő Úr!

Amint ránéztem, valahogy nem láttam tisztán a szemét. Máig sem tudom: az ő szemén volt-e valami fátyol, vagy talán az én szememen. Vagy esetleg mindkettőnkén.

Attól fogva árlejtés nélkül minden évben Misák Józsefnek adtuk ki iskolásaink cipőit. A kis Jézusnak mindig két párt csinált. Sose kérdeztem tőle, de bizonyos vagyok abban, hogy a kis Jézusnak nem azért szánt két pár cipőt, mintha azt gondolta volna, hogy a kis Jézus jobban nyúvi a cipőt, mint a mi tanyai iskolásaink.

Kifejezetten szerencsém volt, hogy a paplak gazdasági udvarán a tyúktól az esztendőnek pontosan abban az időszakában dűlt össze, amelyikben Misák József kőművesmesterségét űzte. Így közvetlenül a kőműves tanácskozhattam meg ügyes-bajos dolgomat és nem kellett előbb a suszterrel értekezniem.

Hamar megállapodtunk. Misák késedelem nélkül kivitelhez látott. Már a rákövetkező napon egy hatalmas társzekér előtt nyitottam ki az utcai nagykaput. Két muraközi ló alaposan megfeszítette minden egyes izmát, hogy a homokkal teli rakott kocsit átkerüljön a kapu magos küszöbén. Szép virágos udvarunkon ilyen erőszakos beavatkozás folytán sok minden került veszedelembé. Az egyik virágoságyást félig eltemette a kiborított töméslen homok. Eleinte szelíden tiltakozni próbáltam az ellen, hogy azt a homokot a virágos udvaron rakják le, amikor pedig a munkálat hátul, a gazdasági udvaron volt. A kocsis azonban kevésbé szelíd szóval adta tudomásomra: „Misák úr így rendelkezett!” – Nem helyeztem súlyt arra, hogy durvasági versenyben én legyek a győztes. Meg aztán Misák tekintélyén még távollétében sem akartam csorbát ejteni. Hallgatagon azon elmélkedtem inkább, hogy ennyi homok vajjon azért szükséges-e, hogy a Misák-„cég” fölvonulása iránt ébresszen tiszteletet az utcai járókelőkben, vagy esetleg az volt a rendeltetése, hogy a lutheránus pap tekintélyét növelessze? Ebben dönteni nem tudván, meg kellett elégednem azzal a belső biztos meggyőződésemmel, hogy ahhoz a tyúktólhoz ennek a homoknak a századrésze is túlságosan sok. Ebben aztán meg is nyugodtam. Úgy gondolkozva, hogy az talán nem is volna jó, ha az ember mindent tudna.

Alig fordult ki a paplakra a homokoskocsi, helyette máris befordult Misák. A kötelezőnek érzett tiszteletadás kétségtelenül benne csengett ugyan a

hangjában, mégis olyan számonkérésfélének éreztem a szavát, amikor azt kérdezte tőlem:

– Miért itt rakatta le a homokot, tisztelendő úr? Az egyetlen lehetséges választ adtam:

– A kocsis állította, hogy Misák úr rendelkezett így.

Ritkán láttam Misákot olyan pulykamérgesnek, mint akkor. Indulatosan sarkon fordult és elmenőben csak annyit hangoztatott:

– Megmondom én most nyomban a Kerekes-cégnek, hogy máskor a paplakra jobb koalíciós kocsist küldjenek!

Nem álltam a fölbőszült ember útjába. A Kerekes-cég telepe messze van. Addigra Misák arcának vörössége majd csak rózsaszínűre szelídül. Meg aztán abból sem lesz talán éppen tragédia, ha Kerekesék nem értik meg, hogy milyen koalíciónak a híve hát ez a Misák?

Unalmas ismétlődésbe bocsátkozom, ha most meg azt mondom, hogy tyúkólat is láttam én már szebbet annál, mint amelyet Misák kanyarított a paplak gazdasági udvarára, de tárgyilagosan azt is megállapíthatom, hogy tyúkjaink szemmel láthatólag jól érezték magukat benne.

Az a virágosság ugyan végleg tönkrement, de az igazság ebben a dologban is az, hogy mi felnőttek annak az ágyásnak a virágaiban aligha leltük volna annyi gyönyörűségünket, mint gyermekeink abban a homokban, amelyet az ágyás romjain ott hagytak Misák.

Mielőtt a paplakról szerszámaival együtt kivonult, még egy jó hosszú fröccsöt is készítettem Misák részére. Hogy magában ne igyék, magamnak is készítettem egyet. Koccintottunk. Misák szívesen fogadta. Gégéje járásán meg lehetett állapítani, hogy a fröccs jól esett neki. És mivel ilyen módon pontosan itt van ennek a kérdésnek a helye, azért közlöm most és itt, hogy ez a Misák József, bár arra is kétféle jogcíme lett volna, hogy keresetét a korcsmába vigye, úgy is, mint kőműves és úgy is, mint suszter, ő a keresetét hazavitte – a családjának.

Érdekes dolog, hogy milyen sokszor történik meg az életben, hogy valaki nem a szakmája hivatalos területén örökíti meg legmaradandóbban a



▲ Ordass Zsuzsanna és ifj. Dedinszky Gyula eljegyzése, 1957. július 14. Az ifjú pár mögött a szülők: Ordass Lajosék (balra) és id. Dedinszky Gyuláék (jobbra; Ordass Lajos Alapítvány)

nevét, hanem inkább valami ötlettel, amely messze kívülesik hivatása hatáskörén. Így történt ez Misák Józseffel is.

Amit befejezésképpen még el akarok mondani róla, az két részre oszlik. Az egyik rész – az első – az a képzelet területére tartozik. A második rész az a kézzelfogható valóság.

Először tehát a képzeletről.

Úgy képelem, hogy amikor Misák egy alkalommal úgy jártában-keltében talált egy fadarabot, úgy járhatott, ahogy a közhiedelem szerint a szobrászművész szokott járni, amikor egy márványtömbre akad és történetesen ugyanakkor az ihlet csókja cuppanását hallja meg. Amiképpen a szobrászművész lelki szemei előtt a márványtömbből kibontakozik valami hallatlan művészi alkotás körvonala, úgy bontakozott ki Misák József lelkében – ennek a fadarabnak a láttára – valami halvány, sejtelmes forma. Olyan volt ez a forma, mintha valami számolynak a formája akarna lenni. Misák az ihletettségnak egészen pontosan engedelmeskedett. Így csakugyan valami számolyforma bontakozott ki a fából. És mihelyt kibontakozott – hiszen ezt mondanom is fölösleges – ez a valami a képzelet világából azonnal át is lépett a kézzelfoghatóság világába.

Nem volt zsámoly – ismétlem – csak olyan-forma.

Ha láttál már életedben két-három napos boricát és tudod, hogyan áll annak az ártatlannak a négy lába, akkor megközelítő fogalmad lehet ennek a zsámolyfélének a lábáról is.

Misák úgy érezte, hogy mivel ez a zsámolyféle dolog különös ihletettséggel eredményeképpen jött létre, azért annak valahol az egyháznál van a helye. Azt tudta, hogy evangélikus istentiszteleteinken ilyesmi nem használatos. Hogy mégis „egyháznál” legyen, elhozta a paplakra. – A gyermekeimnek.

Vagy húsz éve történt ez.

Azóta mind a négy gyermekem számtalanszor lefordult róla. Ha az esés fájdalmasabb volt, akkor panaszos hangon jöttek hozzám:

– Apukám! Már megint a Misák!

Ipam – persze még életében – babválogatás közben fölborult vele. Misákat emlegette ő is.

A napam – a konyhában, hogy egy kis helyhez jusson – néhány edényt helyezett rá. A zsámoly megindulását az edények csörömpölő zenéje kísérte. A zene szövege – Misák neve volt.

Feleségem egy alkalommal az ablakfüggönyön akart valamit igazítani. Csak zsámolyról érte el a kívánt magasságot. A zsámoly beledobta feleségemet az ablak alatt álló fehéreneműkosárba. Abban akkor kivételesen éppen paradicsomos befőttésüvegek hültek. Paradicsom és Misák együtt említődtek.

Magam egy kosárka cseresznyével szálltam le a cseresznyefáról. Utolsó lépésemet a zsámoly segítségével akartam megrövidíteni. Ennek az lett az eredménye, hogy a cseresznyét másodszor is bele kellett szednem a kosárkába. Én is a zsámoly alkotójára gondoltam.

A közelmúlt napokban pedig gyanútlan unokám igazi zsámolynak nézte a valamit. Így ő lett a zsámoly húszéves pályafutásában a negyedik nemzedék, aki lefordult róla.

A kisfiú életében ekkor hallotta első ízben, hogy van valaki – akit ő ugyan nem ismer még – de akit úgy hívnak, hogy Misák. Nyilván lesz még több alkalma is ezzel a névvel közelebről ismerkednie.

Ugyanis nincsen lelkem megválni ettől a zsámolyfélétől.

Valakire emlékeztet, akiről – érvelés ide, érvelés oda – mindig szívesen emlékezem.

Budapest, 1955. október 3.

Gyermektörténetek

Százával kellene őket az ujjamból kiráznom. Hiába nincsen paplak, amelyről ne volna legalább egy följegyzésre érdemes történet. Nem szólván a hit-tanórák ilyen természetű anyagáról.

S – íme – itt mégis csupán néhány apróságot említek meg.

Bocsássanak meg.

Több nem jutott hirtelen eszembe.



Bárdy Vilmoska, a mezőberényi pap első elemista fiacskája kipirult arccal, kikíváncozó szóval rontott be a szobába:

– Anyuka! Képzeld, mi történt ma az iskolában?!

Aztán észrevette, hogy ott van a szobában a nagybátyja: Magdó Pista bácsi, a polgári iskola komoly igazgatója, meg ott vagyok én is. Elhallgatott.

Biztatgattam:

– Mondd meg, Vilike, mi történt az iskolában?

A gyerek nem áll kötélnek. A dolog azonban láthatóan furdalja az oldalát. Végül is így határoz:

– Megsúgom Anyukának!

Magdó Pista bácsi – pedagógus volt a javából – amikor a fiúcska befejezte sugdolózását, csak ennyit kérdezett:

– No! És mit mondott erre a tanítóbácsi?

– Azt mondta – hangzott a gyermek válasza – „Szórjatok hamut rá!”



Csendes téli esten, vacsora után egy ideig még az asztal körül ül a papi család. A nagyapa is köztük. Neki – szegénynek – bizony már tarkójáig csúszott a homloka.



▲ Major a Tisza mellett, 1935 (Fortepan/Del Medico Imre)

Kis unokája mellette ül és hosszan, figyelmesen nézegeti.

Majd megszólal:

– Nagypapa! Amikor neked arcot kell mosni, honnan tudod, hogy hol kell abbahagyni?



Falusi paplakon a pap felesége valamelyik napra nagymosást állított be. Persze: nem a mosónőnek, hanem önmagának. Nos? Hogyan oldódik meg ilyenkor az ebéd kérdése?

(Indítványozom: Válaszoljuk mindannyian kórusban:)

– Paprikáskrumpli!

Kora reggel óta szorgalmasan mosott.

Eleinte magában. Amikor a kis Évike is fölkel, volt már társasága is a mosókonyhában. A kislány – ágaskodva – a teknő végében magasra duzzadó, sok szint játszó habot fogdosta. Turkált benne. Így neki is megvolt a nagymosásból a „mulatsága”.

Úgy tizenegy óra felé kinéz a papné a mosókonyha ablakán. Látja ám, hogy egy feketébe öltözött, méltóságteljes szögletességgel mozgó férfi halad

a lelkészi hivatal felé. Minden kétséget kizáróan: „pap!”

Valamely más vidékről jött pap.

Az asszonyon szempillantás alatt végigcikázik ennek a látogatásnak minden következménye – s lehet-e tőle rossz néven venni – hangosan így nyilatkozik:

– No! Ezt is az ördög hozta!

Aztán csak azért nem dugta a fejét a homokba, mert a mosóteknő volt előtte. De nyakát mélyen behúzta és fokozott buzgósággal merült el a munkájában. Jobb, ha az ítéletét minél később hallja meg.

A kis Évike oldalát roppantul furdalta a kíváncsiság. Térült-fordult, végül is bependerült az irodába. Ott is egyenesen az apja ölébe. Egy ideig hallgatta a nagyok beszélgetését. Ugyan miről lehet ilyen nagyon komolyan beszélni?

Aztán kiröppent száján a kérdés:

– Apuka! Ez az a bácsi, akit az ördög hozott?

A vendég tisztában volt azzal, hogy a kislány kérdésének a forrása hol bugyog.



A mátraszentistváni evangélikus üdülőben az egyik nyáron hangulatos társaság verődött össze. Leginkább papházaspárok. De ott volt velük Bókay János író is a feleségével, továbbá az ugyancsak János névre hallgató orvos fia a feleségével és velük volt a legifjabb Bókay János is, aki akkor fejezte be az elemi iskola első osztályát. Csöndes szavú kis „öreg-bölcs”.

Az egyik szép napon a kora esti órákban a társaság közös szalonnasütésben állapodott meg. A fiúcska az élénk társaság minden szavát mohón figyelte.

Danhauser László budahegyvidéki lelkész falatozás közben poharat ragadott és szétnézve így szól:

– Mi az? Ökör iszik magában?

Erre Komjáthy Lajos, az óbudai pap szintén poharához nyúlt. Koccintottak és ittak.

Legifjabb Bókay János lassú gyermekbeszéddel erre megjegyezte:

– Most két ökör iszik!



Christananda John Nelson, indiai evangélikus lelkész két ízben is megfordult hazánkban. Hosszabb időre. Gyülekezeteket látogatott és ezért bizonyára többen is emlékeznek rá.

Egyik útja alkalmával a ceglédi paróchiám vendége volt.

A mélyötét – majdnem fekete – bőrű ember erősen fölkelte az emberek érdeklődését mindenfelé. Kisfiamét is. Négy-öt éves forma volt akkor a gyerek.

A fáradt utasnak fürdési lehetőséget kínáltam, amit igen boldog örömmel elfogadott.

Amíg a fürdőszobában elkészítettem mindent, kisfiam élénk érdeklődéssel ott lábatlankodott mindenütt. Végül is a fürdőkádban készen állt a víz. A vendéget bebocsátottam, mi kihúzódtunk. Christananda belülről ráfordította az ajtóra a kulcsot.

Kisfiam az ajtó előtt elélem állt és megkérdezte:

– Apu! Ez a bácsi honnan tudja, hogy mikor piszkos?



Kincses Gusztáv, békéscsabai evangélikus főgimnáziumunk vallásstanárának két aranyos leánykája: Klárka és Mártuska.

Egy vasárnap este a kistemplomban a magyar istentiszteleten Kincses Gusztáv prédikált. A közönség soraiban ott ült felesége is, két oldalán a két kislány.

A prédikáció feletjén a kis Márta kiadós ásitással jelzi, hogy ő bizony álmos. Ezt a tényt még azzal is megerősítette, hogy kevéssel utóbb még el is aludt.

Istentisztelet után megvárták apjukat és együtt bandukoltak hazafelé.

Mártuska az apja kezét fogta.

Útközben megszólalt a pöttömkeből az örök nő:

– Apukám! Olyan szépen prédikáltál, hogy akár-meddig is szívesen elhallgattam volna!



Bibliai történetekből felel Sramkó Sándor, ceglédi gimnáziumi tanítványom.

Pál apostol athéni látogatásáról volt szó.

Feleletét így hallom:

– Pál apostol nagy beszédet mondott az athéni aszparáguszon.



Petrusz Győzőke – a bányai kántortanítói házaspár késői házasságából született, egészen rendkívüli tehetségű fiacskája – Ceglédre került gimnáziumba.

Jobai János tanár úréknál volt szálláson, kosztion.

Édesanyja körültekintően látta el a kisfiút. Nemcsak testi szükségleteiről igyekezett gondoskodni. Vidovszky Kálmánnak a cserkészfiúk részére írt imádságos könyvét is a lelkére kötötte.

Egy napon Jobainé látja, hogy a fiúcska komolyan elmélyed az imádságos könyvében. Mögéje került és a nyitott könyvből messziről ezt a nagybetűs címet olvassa: IMÁDSÁG TANÁROMMAL VALÓ ÖSSZEÜTKÖZÉS ESETÉN.

Mamahelyettes is volt Jobainé, pedagógus feleség is. Megkérdezte hát a kisfiúcskát:

– Mi történt, Győzőke, hogy ezt az imádságot mondog?

– Tetszik tudni, Néni, én a gimnáziumból futottam a Hősök szobra felé és ott a saroknál nem

vettem észre, hogy Piros tanár úr arra jön és így nekiszaladtam!



Vidéki papsága idején Túróczy Zoltán „Káin és Ábel” történetét tanította a kis elemi iskolásoknak. Színesen magyarázta a két testvér áldozatbemutatóját. Főként azt, hogy miért nem tetszett az Úrnak Káin áldozata. Káin földműves volt, de bizonyára nem tiszta búzát áldozott Istennek. Lehet, hogy csak olyan ocsúfélét.

A következő órán Túróczy meghallgatta, mit jegyeztek meg maguknak a gyermekek a történetből. Ki jobban, ki rosszabbul emlékezett. Csak a nevekkel nem boldogultak sehogy sem. Túróczy kérdezi:

– Hogyan hívták azt az ember, aki áldozatával még az Úristent is be akarta csapni?

– Végül az egyik fiúcskában dereng valami és jelentkezik.

– Azt az embert, aki áldozatával még az Úristent is be akarta csapni, Klajnnak hívták.

Budapest, 1958. november 7.

Izé

Nyár. Szép, meleg nyár. Ilyenkor – a koradélutáni órákban – szinte túlmeleg. Révfülöpon, az Evangélikus Tanító-Egyesület üdülőjének tágas verandájára szinte egyszerre léptünk ki Weltler János nyugalmazott igazgató-tanítóval, az üdülő gondnokával.

Az üdülőt alapításakor „Balaton Gyöngyé”-nek nevezték el. Nem tudom, valamikor „gyöngyebb” volt-e, mint most? A második világháború vihara bizony nem valami dédelgetően vonult el fölötte. Gorombán megtépázta. Most az épület éppen csak lakható – nyáron – hála a Svéd Tanító-Egyesület megértő támogatásának.

Az épület vedlett.

De a nyár szép.

A fiatalabbak mind kint vannak a Balatonon. Bírnák a meleget. Keresik valósággal. Csokoládészint akarnának testükre öltetni.

János bácsival kettesben maradtunk. Meg volt már az ebéd utáni kis szundításunk is. Egy ideig szóltanul álltunk egymás mellett. Egyikünkben

sincs – bizonyíthatólag – egyetlen csöpp arabus vér sem, mégis egyszerre jutott eszünkbe az arabusok bölcsessége, mely többek között ezt mondja: „Ne állj, ha ülhetsz!” Ezért hát letelepedtünk egymás mellett.

(Könnyen lehet: ha az arabusok is olyan keskeny léces ülőkéjű és egyébként is kényelmetlen kerti székeken ültek volna, akkor aligha gazdagították volna meg a világ közmondáskincsét a most idézett bölcs mondással.)

János bácsi szájában, hosszú, hetyke szipkába tűzve ott fityeg az elmaradhatatlan szivar. Most kivételesen ég is. Ha nem is jól, hanem csak úgy fél oldalasan. Szorgalmasan mozgatja is az öreg a szivart egy-egy föllobbanó gyufaszállal. Bár hiszen jobb lenne, ha nem égne az a szivar! Szinte állhatatlan bűzt terjeszt messzi távolságra. Ez az én panaszum János bácsi szivarjára. Csak éppen nem teszem szóvá. Hiszen ő is kíméletet gyakorol irányomban. Magában ugyanis ugyanolyan sérelmeket forgat azzal a füsttel kapcsolatban, amelyet viszont az én pipám okád magából – őfeléje.

No! Nincs egymásnak mit a szemére vetnünk!

Illetlenül sokáig ültünk egymás mellett szóltanul. Ennek nemcsak a nyári meleg volt az oka, hanem mindkettőnk szófukar természete is.

Valami különös vonaglást érzek János bácsi szája szélén. Alighanem tréfás dolog járhat az eszében és az csiklandozza. Elgondolkoztam. Szánkat végre is mind a ketten nem kizárólagosan füsteregetés céljára kaptuk. Ezért megszólaltam hát:

– Valamit akarsz mondani?

Eltaláltam.

– Nem tudom – kezdi megfontoltan – hallottad-e már az Izé... No!... annak az Izének a névnapjait, amely a múlt héten történt itt a telepen és amelyen mindenki púposra nevette magát?

– Nem hallottam. Érdekel.

Belekezdett.

– Tudod, itt minden nyáron nagy ünnep számba megy annak az Izének a nevenapja. Ilyenkor az udvaron nagy üstben rotyog a bürgepörkölt. Ennek maga az Izé igazán nagy mestere. A névnaphoz a pörköltet ő adja. Mindig sok vendégre számítanak.

De érdekes: a pörkölt sohasem bizonyult még kevésnek, akárhány váratlan vendég is állított be. Ha ilyesmi történt, akkor az Izé hirtelen belenyomott 2-3 darab jó erős paprikát. Denique – mindig elég is volt az összes vendégnek.

A névnapot köszöntő vendégek nem virágot, nem is holmi édestésztát hoznak magukkal, hanem itteni valutát – bort. Ki üvegben, ki butykosban, a gavallérja pedig kis hordóban.

Így küldött az Izének egy 25 literes hordót a... no!... az Izé. A kapása tolta be a kis hordót talicskán. De már szállingóztak is az érkező vendégek. Ezért Izé hirtelen csak a veranda sarkába tette le a hordócskát és előzékenyen vendégei elé sietett.

A Bogár kutya – fiatal jószág – besurrant a verandára és valami illetlen dolgot csinált a hordónál.

– Sarokkőnek nézte? – kérdezem János bácsitól. Meg akartam bizonyosodni a dolog felől.

– Annak – kuncog János bácsi.



▼ Pihenés Lakos Imréné kertjében, 1956/57 (Ordass Lajos Alapítvány)

Mivel azonban kérdéssel kizökken tettem az elbeszélés menetéből, egy ideig elhallgat. Rendezgeti a gondolatait. Aztán folytatja.

Jöttek ám a vendégek! Valóságos tolongás volt már a ház előtt. A leghangosabb Izé volt. Megkérdi:

– No! Ilyen gavallér is akadt, aki hordóval küldött?

– Ilyen is akadt – válaszolja Izé.

– Mi az? – kérdezi az előbbi vendég – folyik a hordó?

Izé zavartan körülnéz. Sok ott a vendég, közte bőven fehérnép is, előttük végre is illetlennek tartotta a pontos fölvilágosítás közlését, éppen ezért egyszerű megerősítő választ ad:

– Folyik.

A vendég nem rest, lehajlik, belemártja ujját a hordó mellett álldogáló tócsába. Megkóstolja. Majd szakértelemmel nyilatkozik:

– Jó! Csak egy csöppet meg van törve!

János bácsi a történet végére ért. Már nem kag. Azt már a múlt héten elintézte. Huncutkás mosolya azonban kérdőzést árul el.

– Különös, milyen bonyolult lelki hatást válthat ki az emberből egy-egy esemény. Eleinte határozotlan csiklandozott engem ez a történet.

Amikor a hőség végre kissé enyhült, elbúcsúztam János bácsitól és a Balaton felé indultam.

Érzem: most egészen őszintének kell lennem. Nemcsak azért indultam, mert végre csökkent a kárikula, hanem az üdülő nyáriszéke miatt is. Testem egyik része föllázadt az arabusok bölcsessége ellen.

Az utakon volt már egy kis élet. Bár az emberek lehetőleg az árnyéokra húzódtak.

Csiklandozott a kérdés:

Ki lehet János bácsi történetében az az „Izé”?

A szobámban volt ugyan naptárom, benne még a névnapok jegyzéke is megvolt – mégsem mentem vissza a szobámba. Hiába nézegettem volna benne, kinek is lehetett az elmúlt héten nevenapja, úgysem okosodtam volna ki ebben a dologban. Jövevény vagyok csak. Nem ismerem itt a bennszülötteket. Még kevésbé tudom a keresztnévüket.

Az első lelki hatásnak – a csiklandozásnak –

furcsa eredménye lett. Bárki jött is szembe velem – férfiember – az oldalamat bökdöste a kérdés: vajon nem ez-e az az Izé, akinek a nevenapja volt? Vagy: nem ez-e az a borszakértő Izé?

Jót lubickoltam a Balatonban.

A víz hatása alakította-e át lassú folyamattal János bácsi történetének első uralkodó benyomását – nem tudom. De a második fokozat ez volt: Az a történet engem gyávává tett!

Velem szemben szép pocakos, tekintélyes úriemberféle közeledett. Látásból ismertem is. Gondoltam magamban: megkérdezem, nem őneki volt-e a múlt héten nevenapja? Hiszen ilyen módon megismerkedhetném az egyik főszereplővel!

De amikor a döntő lépést meg kellett volna tennem, akkor elhagyott a bátorságom. Csak udvariasan biccentettem feléje, ahogyan azok felé szoktunk, akiket mindössze látásból ismerünk.

Féltem: hátha ő a borszakértő „Izé”!

A harmadik – és egyben utolsó – stádiuma annak a lelki hatásnak, amelyet János bácsi története gyakorolt reám: a bizalmatlanság volt.

De ez már csak másnap kelt föl bennem.

A butykosomból – betyár butykos! – ez alkalommal is hamarabb fogyott ki a tartalom, mint illett volna, vagy mint amire el voltam készülve.

Ezért hát a kezemre akasztottam és – szokásom szerint – elindultam a balatoni műúton, valahol megjavíttatni a butykos baját.

Az út mentén több helyen is ki volt írva:

BOR ELADÓ

Méricskéltem. Szépnek, gondozottnak látszott a szőlő. A présház is takaros. Mégsem fordultam be. Nem tudtam rászánni magamat. Elég közel esik ez a szőlő a telephez. Hátha ennek a gazdája kóstolta meg a névnap „bort”!

Tanácsalanságomban tovább bandukoltam. Addig-addig, amíg a műút melletti tábla térített észre. Már Szepezden jártam!

No! Ez így mégsem mehet! – biztatgattam magamat. Ilyen messziről csak nem mentek el a vendégek arra a névnap ünnepre. Ennél tovább már nem megyek. Nem sok idő múlva újra hirdette egy tábla:

BOR ELADÓ

Alatta az eligazító nyíl is, sőt még a név is:

BÁRÁNY PÉTER SZEPEZD

Mérsz elhatározással befordultam a présház felé vezető útra. Otthon találtam magát a gazdát. Kurta, mokány, jóvágású magyar. Pörge a bajsza, becsületes, nyílt a tekintete.

– Hirdeti a borát – mondom. – Aztán van-e benne „cserebogár”?

Eléri.

– Meghiszem azt! – válaszolja büszkén – Van abban még „Kéknefelejcs” is!

Kissé elhamarkodottan mondom neki:

– Akkor hát mártsuk meg benne ezt a butykos!

Mert bizony a gyanú még nem hamvadt el bennem. Tétován megállok. Úgy kérдем:

– Aztán Bárány uram! Mondja meg nekem igaz lelkére: Volt-e a múlt héten Révfülöpon névnapon?

Nagyon furcsán nézett rám. Mindenáron tudni akarta, kinek a nevenapján kellett volna neki a múlt héten Révfülöpon lennie? Erősen firtatta is.

Most kerültem csak igazán szorult helyzetbe! Nem tudom ennek a jóembernek a kíváncsiságát kielégíteni. Összeszedtem minden tudományomat és kinyögtem:

– Hát – a... no!... az Izé! nevenapján.

Válasza gyógyír volt a szívem bajára:

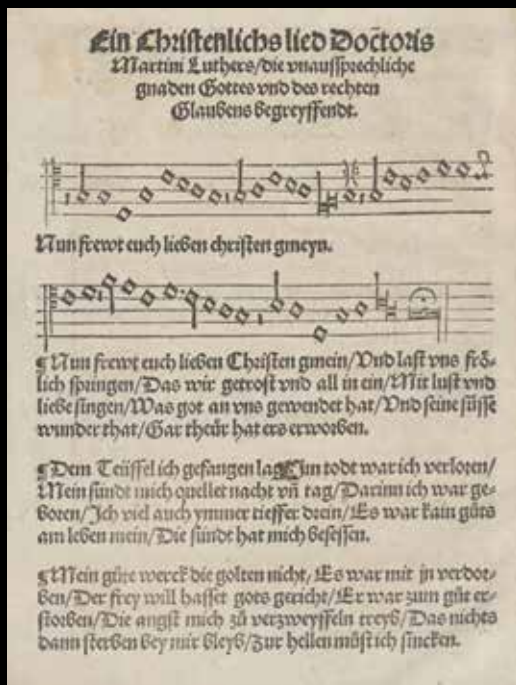
– Nem voltam én – kérem – semmiféle névnapon.

Hittem neki. Meg is kóstoltuk a borát. Én azért, mert még nem ismertem. Ő nyilván azért, mert már nagyon jól ismerte.

Megtöltöttük a butykos is. Dolgomat így elvégezvén hazafelé indultam. A kiskapuból még visszaneéztem. Bárány gazda ugyanott állt, ahol elköszöntem tőle. Talán jobb nem tudnom, milyen gondolatokat forgatott magában felőlem.

A „Balaton Gyöngyé”-ben jó vacsora várt. Ezt János bácsi mindig jól megrendezte. A jó vacsora közben próbálgattuk a szepezdinek az ízét.

Budapest, 1959. április 7.



Luther tréfája 1951-ben

Köztudomás szerint Dr. Luther Márton korszakot alkotó életművét veszélyek és mérhetetlen küzdelmek között is, igen jó kedéllyel végezte el. Nem rettegett a földi hatalmasságotól sem.

Érdekes: kedélyét és bátorságát mindmáig sem veszítette el. Ezt 1951-ben Budapesten bebizonyította.

A dolog így történt:

Akkor a sztalinizmus – magyar kiadásban – javában virágzott a magyar evangélikus egyházban is. Egyik tekintélyes és erélyes képviselője Grünvalszky Károly józsefvárosi lelkész volt. Akkortájtban – kivételesen – megértő jó viszonyt ápolgatott azokkal az emberekkel, akiket vezető minőségben az állam ültetett az evangélikus egyház nyakára. Grünvalszky ezeket az embereket még „püspök”-öknek is titulálta.

Rossz karban volt a józsefvárosi gyülekezet

területéhez tartozó Rákóczi úti „tót” templom. Szeretett volna adományokat összeszedni a templomjavításhoz.

„Püspök” barátaival megállapodott, hogy azok szép sorban – egymást követő csütörtöki napokon – a Rákóczi úti templomban prédikálnak.

Mivel Grünvalszky ekkor – Dr. Keken András internáltatása idején – a Deák téri gyülekezet teljhatalmú adminisztrátora is volt, ezért az adakozó közönséget a Deák téri gyülekezetből óhajtotta toborozni.

Deák téren prédikálásra Grünvalszky az istentisztelet főénekéül Luther Márton Jer, örvendjünk, keresztények kezdetű, 351-es számú énekét tűzte ki és az általános szokás szerint, a szószéki szolgálat utánra meghagyta ennek az éneknek az utolsó versszakát.

A prédikáció után, erősen rábeszélőstílusban megírt hirdetésekkel lelkesítgette a jelenlévőket, hogy a „püspökök” által tartandó, soha nem látott és soha nem hallott nagy előadás-sorozatot el ne mulasszák meghallgatni!

Dolgát jól végezve, leszállt a szószékről és megtelepedett a papi padban.

Hogy a gyülekezet tagjai mit feleltek magukban erre a hirdetésre – az titok. Luther Márton azonban jókedvűen és nyilvánosan azonnal megfelelt.

A hirdetés után ugyanis gyülekezeti ének következett. Mégpedig éppen a 351. ének e célból meghagyott utolsó verse.

Benne van Luther félreérthetetlen véleménye:
Amit Krisztus tett s tanított,
Csak hirdesd s cselekedd azt,
Így országát gyarapítod
S lelsz benne erőt, vigaszt.
Kerüld az ámitók tanát,
Mint veszedelmes nyavalyát,
Vigyázz! Megront s rabbá tesz!

Budapest, 1960. június 14. ■

Másutt is nevetnek

Ezt nem az egyházi világgűléseken fedeztem föl. Régebbi időből származó tudásom ez: nemcsak Magyarországon nevetnek az emberek. Nagy részét bejártam a világnak. Bár el kell ismernem, hogy a lényegesen nagyobbik rész az, amelyet még nem jártam be. Van egy gyanúm: nem is fogom bejárni. És mivel a gyanú igen szapora fajta, mindjárt szült is egy kis új gyanúcskát: – még pedig ezt: ha bejárnam is a világnak általam eddig be nem járt tájait, akkor sem fedeznék föl semmi újat. Pazarolnám a sok költséget, fárasztanám erősen öregedő tagjaimat – semmiért. Mert ráébrednék: ott is nevetnek az emberek.

De azért ugye, ha – mint gondoltam – ezt a világrengető igazságot nem is az egyházi világgűléseken láttam meg kristálytisztán, ez nem gátolhat meg abban a szándékomban, hogy elmondjak egy-két olyan esetet, amely ilyen világgűléssel kapcsolatos?

Ökumenikus gűlésen történt.

Van bennem egy meglehetősen nagyfokú lutheránus egyoldalúság. Ez azért nevezhető egyoldalúságnak, mert rendszerint egyoldalúan keresem a lutheránusok társaságát még ökumenikus gűléseken is.

Nagyon kimerítő – és főként hosszúra nyúló – tanácskozás után az ebédlőasztaloknál helyezkedtünk el. Úgy látszik, másokban is van olyan lutheránus tájékozódás, mint bennem, így hát az egyik hatszemélyes asztalnál csupa lutheránus telepedett meg. No! Egy kivételével! Mert a felekezeti öntudatunk sem gátol meg abban, hogy jószívvel legyünk a máshtúék iránt. Így hát az öt lutheránus mellé letelepedett Alivisatos professzor is – Görögország fia. Mint az említett ország fia – stílusosan – a görög egyház képviselője volt. Lám! Udvariasnak is bizonyulok a máshtú irányában. Elsőnek őt mutattam be, holott lutheránus törzstagokról még sejteni sem engedtem, hogy ők kik is voltak.

Most sorra bemutatom őket.

Két finn volt együtt. (Nem, mintha egymást ellenőrizniük kellett volna!) A vasizmú, mindig víg kedélyű Gulin Illés, Tempere püspöke volt az egyik. A másik: Harjunpää lelkész Helsinkiből. Ez a másik

annyiban hasonlított a püspökhöz, hogy víg kedély lakott őbenne is, csak az izmai nem voltak vasból. – Svédországból a szerény Johansson Harry igazgató telepedett közénk, aki különleges rokonszenvvel viseltetett a professzorok irányában. Ez volt a legföltűnőbb ismertetővonása. – A német evangélikusság képviselője Gerstenmayer volt. Akkor még leginkább csak egyházi körökben ismert ember, akinek a nevét később a politika területén is sűrűn emlegették, amikor a Nyugatnémet Országgyűlés elnöke lett. Az ötödik – ugye nem felejtettük meg el – Alivisatos bácsi volt. Ha most valaki a hatos asztaltársaság hatodik tagját kezdené keresni, annak figyelmét egészen szerényen önmagam felé fordítanám, mert az a hatodik tag – én voltam.

Említettem már, hogy ez az asztal mellé település egy nagyon kimerítő, hosszúra nyúló tanácskozás után történt. Mindannyiunk arcára rá volt írva az egész délelőtt. Mondjuk az egyszerűség kedvéért így: butáknak éreztük magunkat. A többiek nevében nem merek nyilatkozni, de magamról nyugodtan elmondhatom: ezt nem éreztem szokatlan állapotnak.

Gulin tette szóvá a dolgot:

– Egészen belebutultam ebbe a hosszú tanácskozásba! Indítványozom, hogy semmiféle komoly dologról ne beszéljünk, hanem mondjunk el érdekes tréfákat, amelyekkel életünkben találkoztunk!

Általános helyeslés.

A sorrend kérdésében dönteni sem tanácsalanságot nem támasztott, sem megoldhatatlan problémát nem okozott, legkevésbé vitát. A világgűléseken annyira megszokott dolog, hogy a különböző országok képviselői országuk angolos neve szerint ábécé sorrendben vonulnak föl, helyezkednek el, szólnak föl, hogy ezt mi hatan is már egészen gépiesen magunkévá tettük. A sorrend ebben az esetben ez volt: Finland, Germany, Greece, Hungary és Sweden.

Talán fölösleges szópazarlás arról beszélnem, hogy bár Finnországból ketten voltak, még közöttük sem támadt sorrendi vita, hiszen egyikük püspök volt, a másik pedig egyszerű pap. Meg aztán volt ebben egy kis igazságszolgáltatás is. Gulin püspök adta elő az indítványt. Álljon is helyt – elsőnek!

Gulin püspök története ez volt:

Nagy finn gyülekezetben két lelkészi állás volt. Az egyik megüresedvén, a megmaradt öreg pap mindenképpen szeretne volna, ha a második állásra ígéretes szép fia került volna be. (Ebből is látható, hogy ez sem páratlan magyar jelenség.) Az egyház-közösség tagjai azonban másként határoztak, mint ahogyan azt az öreg pap eltervezte. Kimondom nyíltan és egyenesen: – mást választottak.

Ez nagy méregbe gurította az öreg papot. Indulatában lemondott lelkészi állásáról. Búcsú prédikációjának alapigéjéül Mózes első könyve 22. fejezetében az 5-ik verset választotta. Ott pedig ez van megírva:

„Maradjatok itt a számmal, én pedig és ez a gyermek elmegyünk amoda és imádkozunk.”

Meg kell vallanom az igazat: Harjunpää lelkész – aki más kegyességi típust képviselt, mint a temperei püspök – (bár nevetett ő is) egy kissé mégis csak aggodalmaskodott. Ezért az ő tréfája nem az egyházi élet területén mozgott, hanem a finn paraszt lelkébe világított be. Így:

Az egyik falutól fölötte messzire esett a vasút-állomás. Ezért az idegenek elég sokan bosszantották a falu lakóit. A falu egyik paraszt bácsikájától valaki megkérdezte:

– Hogyan lehetett a vasútállomást olyan messzire építeni a falutól?

A paraszt így válaszolt:

– Ezt mi is megkérdeztük jegyzőurunktól. Neki az volt a véleménye, hogy jobb, ha az állomást a sín mellé építik, mintha a falu mellé építenék.

– Germany! – mondja valaki.

Gerstenmayer belekezdett hát történetébe:

Még ma sem ritkaság Németországban, hogy evangélikus papi otthonokban 10-12 gyermek is van. Az egyik ilyen papi házból a papnének (fogorvoshoz-e, vagy más ügyből folyóan-e?) a közeli városkába kellett utaznia. Vonatja csak később este érkezett vissza. Ezért lelkére köti az urának – a papnak – hogy este idejében fektesse le a gyerekeket.

S ezzel elutazott.

A nap baj nélkül elmúlt. Ugyanígy a fektetés is. Mielőtt a pap az állomásra indult a felesége elé, be

is nézett a gyerekekhez. Nagyjában minden rendben is volt, csak az egyik gyerek nem aludt. Szipogott.

Az állomáson az asszony kérdésére válaszolva a pap ezt mondja:

– Rendben van minden. Csak az egyik gyerek nem akart elaludni. Sírt.

Hazaérve a papné is benéz a gyerekekhez. Az a gyerek még mindig sír.

Az asszony mindent megértett. Csak ennyit mondott:

– De Édesapa! Az a gyerek nem is a miénk!

Mindannyiunk figyelme Alivisatos professzor bácsi felé fordult. Megértette, mit jelent ez. Ő is elkezdte mondanivalóját:

Amikor a második világháború idején a német csapatok Görögországot is lehengettek, akkor ennek a nyomában bizonyos egyházi ébredésféle járt. A görög lelkészek szívesen vállalkoztak evangélizációszerű igehirdetés-sorozatokra.

Az egyik faluban – a szakállas, délceg igehirdető – este hitébresztő istentiszteletet tartott. A szószékről – igehirdetése közben látja ám, hogy a templom közepe táján egy marcona görög férfi sír. Valósággal zokog. A szónok – fölleskülve – még színesebb fogja mondanivalóját. A hatás sem marad el. A férfi – ha lehet – még odaadóbban zokog.

Aligha van a világon szónok, akinek az oldalát ne fúrná a kíváncsiság: szereplésével sikert aratott-e és ha igen, mi volt ennek a sikernek az előidézője? A mi barátunk sem volt e tekintetben kivétel.

Istentisztelet végeztével megkereste hát azt a bizonyos férfit – akinek az arcát természetesen nem felejtette el – és egyenesen megkérdezte tőle:

– Mondja meg nekem, hogy prédikációm alatt miért sírt oly keservesen?

Ezt a választ kapta:

– Tudja, tisztelendő Atyám! Amikor tisztelendő Atyám szép szakállát megláttam ott a szószéken, eszembe jutottak az én drága kecskéim, amelyeket a bitang németek elhurcoltak és ezért nem tudtam gátat vetni könnyeim árjának.

Még a német Gerstenmayer is nevetett.

Ezután következtem én.

Föltételezem, hogy az Olvasó most feszült fi-

gyelemmel keresi, mi volt az a történet, melyet én magyar részről elmondtam. Sajnálom is, hogy ezt itt nem találja meg. A könyv más részén azonban bizonyosan olvassa. Nem tartottam rendes dolognak, hogy a könyvlapok számát csak eggyel is szaporítsam azon az áron, hogy ugyanazt a dolgot kétszer is kinyomtattatom.

Szerényen csak annyit jegyzek meg, – nem hoztam szégyent a magyarországi evangélikus egyházra. Legalábbis akkor nem és e hatos társaságban nem.

Szavam irányában ez alkalommal hitelt kérek.

Johansson Harry zárta be a kört.

Történetével is igazolta azt az állításomat, hogy különleges rokonszenzettel viseltetett a professzorok irányába.

A lunda egyetem egyik professzoráról beszélt.

A professzor nevéül vegyük az egyszerűség kedvéért a „Lindström” nevet. Ezt ugyanis bármely svéd ember teljes megnyugvással vállalhatja a maga nevéként.

Lindstöröm professzor úr tudományos munkájába mélyedt az íróasztalánál, amikor berregve megszólalt a telefoncsengő.

Meggondolt mozdulattal fölveszi a kagylót és szokásos vontatott beszédmodorában jelentkezik:

– Itt Lindstöröm professzor.

– Lehete-e a professzor úr feleségével beszélni? – kérdezik a másik végen.

– Azt így nem tudom megmondani, kérem, hanem előbb meg kell tudakolnom valakitől itt a házban – mondja Lindstöröm.

Aztán kimért léptekkel elhagyja a szobát és elég hosszan kint is marad. Visszatérve ennyit mond:

– Kérem! Azt mondják nekem itt a házban, hogy a feleségemmel nem lehet beszélni.

A túlsó végen nem tartották kielégítőnek a választ:

– És mikor lehetne vele beszélni? Esetleg délután?

A professzor most is kifogástalan udvariassággal válaszol:

– Kérem! Azt így nem tudom megmondani. Ha-

nem ezt is meg kell előbb tudakolnom valakitől itt a házban.

Úgy látszik: alaposan tájékozódott, mert csak igen hosszas idő után jelentkezik újra:

– Kérem! Sajnálattal kell közölnöm, hogy délután sem lehet a feleségemmel beszélni, mert azt mondták nekem itt a házban, hogy beszállították őt a szülészetre, mivel gyermeket vár.

Mielőtt ezeknek a történeteknek elmondásába kezdtem, mindannyian olvashatták érvelésemet arról, hogy bizonyára nem jutnék új fölfedezésre, ha a világ egészét bejárnam is. Mert ott is csak nevetnének az emberek.

Megvallom: Egészen még nem nyugodtam meg. Van bennem egy bizonyos félelem, hogy ezt az állításomat esetleg csak a „tekintélyelv” alapján fogadják el tőlem. Ennél kellemetlenebb érzés pedig kevés van a világon.

Talán kiségit egy gimnazista emlékem.

Nagyhangú címre hallgató tantárgyunk volt a bonyhádi evangélikus gimnáziumban: „Filozófiai propedeutika”. Nem sokra emlékszem, amit ennek a keretében tanultunk. De valami homályos sejtelmem maradt a „logikus gondolkodásra való nevelés”-ről. Azt, amire emlékszem, a mostani esetre ilyenféleképpen lehetne alkalmazni:

Az ember – nevet.

A finn: ember – tehát nevet.

A német: ember – tehát nevet.

A görög: ember – tehát nevet.

A svéd: ember – tehát nevet.

Egy lépéssel menjünk messzebb:

Az afrikai: ember – tehát nevet.

Az ázsiai: ember – tehát nevet.

Az ausztráliai: ember – tehát nevet.

Bár erre a bonyhádi gimnáziumban nem tanítottak, de nem gondolom, hogy vétenék a logika vasszabálya ellen, ha most önálló fölfedezésként így alkalmazom a tételt:

Aki nem nevet – az talán nem is ember!

Budapest, 1958. november 12. ■

Közreadói gondolatok utószó helyett

→ ISÓ M. EMESE – ISÓ GERGELY

A 20. századi magyar evangélikus egyháztörténetnek Sztehló Gábor után talán a legismertebb alakja Ordass Lajos püspök. A kommunista hatalom általi meghurcoltatásáról, bebörtönzéséről, félreállításáról és hitvallói kiállításáról bizonyára az evangélikus olvasók már hallottak, olvastak. Most azonban az előző oldalakon a püspöknek egy teljesen új arcával ismerkedhettünk meg.

Bár talán nehéz elképzelnünk róla, de Ordass – saját bevallása szerint – mindig is szerette „a jóízű humort, még a szellemes vicceket is”.¹ Börtönbüntetés utolsó szakaszát – 1950. március 15-től május 30-ig – Vácott, magánzárkában töltötte. A pszichésen igencsak megterhelő, teljes magányban töltött két és fél hónapot Ordass úgy vészelte át, hogy fix napirendet vezetett be magának. Ez azt jelentette, hogy folyamatosan valamilyen szellemi tevékenységgel igyekezett magát elfoglalni: idegen és magyar nyelvű áhítatokat fogalmazott fejben, felidézte a találkozásait azokkal az emberekkel, akik nagy hatással voltak rá az életében, egyházi énekeket és népdalokat dúdolgatott, stb. Egyik ilyen állandó napirendi pontja a *Tréffák* címet viselte. Ez azt jelentette, hogy a napja erre szánt szakaszában mindenféle, az egyházi működése során megélt tréffás emlékét vagy a lelkészek által elmesélt mulatságos történeteket idézett föl magában. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy az itt első ízben közreadott anekdotagyűjtemény megírásának gondolata erre a börtönbeli napirendi pontra vezethető vissza.

Ahogy Ordass a bevezetőben is elmagyarázza, *A napsugár bukfcenet vet a tükrön a Nagy idők kis tükre* című önéletrajzának egyfajta kiegészítőjeként szolgál. A tükrör nem más, mint élete metaforája. Míg önéletrajzában a „gomolygó föllegekkel” járó komor, sötét, nagy időket szándékozott bemutatni egyéni útja tükrében, addig itt közölt írásaiban olyan történeteket, eseményeket örökített meg, amelyek vidám, napsugaras pillanatokot hoztak a nehézségek közepette. Ennek megfelelően a *Napsugár* hangvétele teljesen különbözik Ordass egyéb írásaitól. A szerző közvetlen, könnyed, anekdotázós stílusban fogalmaz, bár érezhetjük rajta, hogy ebben azért nem annyira rutinos, s emiatt talán kissé modorosnak is hat (elég, ha csak a bevezető címére gondolunk: *Előszó helyett*). A történeteket nem nevezhetjük ugyan – Bödőcs Tibor-i vagy Kóhalmi Zoltán-i értelemben – kifejezetten viccesnek, ez azonban nem is a céljuk, viszont áthatja őket a jókedv és a derű. Ez a tény pedig különös jelentőséget nyer akkor, ha mellé tesszük, hogy a *Napsugár* történeteinek túlnyomó részét 1958. október 23. és november 12. között írta, vagyis azokban a hetekben, amikor Káldy Zoltán püspök pártállami hátszéllel átvette a Déli Egyházkerület vezetését. Azért az egyházkerületét, amelynek éléről pár hónappal korábban törvénytelenül, kényszernyugdíjazással eltávolították Ordass-t.

Az *Előszó helyett* című bevezetőt követően kilenc rövid történetet, történetcsokrot olvashatunk, ezeknek a száma és sorrendje azonban már a közreadói

→ *Isó Gergely* (1991): egyháztörténész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója. Kutatási területe a 20. századi evangélikus egyháztörténet. *A Naplóm – Ordass Lajos evangélikus püspök naplófeljegyzései 1948, 1956–1957* (Luther Kiadó – Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Ordass Lajos Alapítvány, 2021) című forráskiadvány szerkesztője.

koncepciókat is tükrözi. A *Napsugár* ugyanis három különböző változatban, kéziratban maradt ránk, de ezek nincsenek egymással tökéletes fedésben. A keletkezési idejét tekintve a legrégebbi, kézzel írt A szövegváltozathoz² hiányzik a *Misák József* című írás. Ez utóbbit ugyanis Ordass még második püspöksége előtt, 1955-ben írta, és eredetileg a szépirodalmi novellafüzére részét képezte.³ Csak később, a *Napsugár* második, gépelt B kézírata⁴ elkészítésekor emelte be az anekdotagyűjteménybe. Ebből a második kéziratból viszont kimaradt a *Luther tréfája* 1951-ben című írása, amely az A változatban még szerepelt. Ennek vélhetően az lehetett az oka, hogy a B kéziratot másokkal is meg szándékozta osztani. A *Luther tréfája* aktuálpolitikai, rendszerkritikai vonatkozása miatt kerülhetett ki ebből a változathoz, hiszen egy 1951. évi esetet elevenít fel, a benne szereplő antagonista, Grünvalszky Károly pedig a lejegyzés idejében (1960. június 14.) még józsefvárosi lelkész volt. A harmadik, C kézirat eredetijének holléte ismeretlen, ami elérhető belőle,⁵ az egy töredékes fénymásolat, amely a *Másutt is nevetnek* című fejezet közepén megszakad, így nem tudjuk, hogy az *Izé* és a *Luther tréfája* szerepel-e a végén, csak lemaradt a fénymásolatról, vagy kihagyta őket a szerző. Keletkezését tekintve a C készült legkésőbb, ezt jelzi, hogy a szöveg tipográfiai is – folytatólagos oldalszámozással – egybeszerkesztett (a másik kettőnél fejezetenként újrakezdődik az oldalszám).

A három kézirat közötti eltérés adott számunkra, közreadók számára egy kis mozgásteret a történetek elrendezése tekintetében. Először is, mi nem hagytuk ki egyik történetet sem. Másodsor, mivel

úgy véltük, hogy a *Másutt is nevetnek* csattanója volna az egész *Napsugár* számára a legfrappánsabb lezárás, ezért ezt az írást a mű végére helyeztük, jöllehet az A kéziratban még az *Izé* és a *Luther tréfája* csak ez után következnek. Mivel azonban a mű szerzői tisztázatának tekinthető C kézirat töredékes, ezért nem zárhatjuk ki, hogy az *Izé* és a *Luther tréfája* kihagyásával Ordass maga is a *Másutt is nevetnekkel* zárta volna a *Napsugarat*. Ezt a kiskaput használtuk ki, amikor bátorkodtunk átrendezni a történetek sorrendjét.

Maga a forrásközlés tudatosan nem tudományos kritikai igényű, a szöveget nem láttuk el magyarázó jegyzetekkel és történeti kontextussal, hanem a *Credo* folyóirat portfóliójához illeszkedve inkább szépirodalmi műként kezeltük, ennek megfelelően a mai helyesírás szerint, de az olvasói élményt érintetlenül hagyva, az egyes fejezeteket mindig a rendelkezésre álló legkésőbb készült kézirat alapján átírva adjuk közre.⁶

Ordass a bevezetőben ezt írja: „Én életrajzomat egy példányban írtam meg. Te a magadét sokban. Te közben ilyen reményt melengettél szívedben: lesz idő, amikor egyetlen példányára sem lesz szükség. Az én reményem azonban ez volt: lesz idő, amikor igen sok példányát keresik.” A szöveggel való munkánk során sokat töprengtünk azon, hogy mit is érthetett az idézett sorok alatt a szerző, de nem sikerült rájönnünk. Mit jelent ez az elkészített példányokra vonatkozó ellentétpár? Miért akarná valaki, hogy ne legyen szükség az önletrajzára? A *Credo* szerkesztői ebben sajnos megrekedtek, örömmel vennénk olvasóink megfajtési javaslatait. ■

JEGYZETEK

- 1 ORDASS Lajos 1985. *Önéletrajzi írások*. 1–2. köt. Szerk. Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern. 371. o.
- 2 Evangélikus Országos Levéltár D. Ordass Lajos levéltára (EOL DOLL), 8. doboz, 2. tétel.
- 3 EOL DOLL, 21. doboz, 1. tétel: *Novellák*. Kézírási kézirat keménytáblás kötetbe kötve.

- 4 EOL DOLL, 8. doboz, 2. tétel.

- 5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Ordass Alapítvány levéltára P2173, 17. doboz.

- 6 Magyarán a többségét a C kéziratból, a *Másutt is nevetnek* hiányzó részét és az *Izét* a B kéziratból, a *Luther tréfája* 1951-bent pedig az A kéziratból.

a wang

folyó versei

FORDÍTOTTA
SAJÓ TAMÁS



LÉTEZŐ
"Hal nem lévén, hogy tudhatnánk örömeikről?
De saját érzéseinket kifejezhetjük a képen." (WANG WEI)

輞川集

→ WANG WEI

余別業在輞川山台，其游止有孟城坳、華子岡、文杏館、斤竹嶺、鹿柴、木藍柴、柴暎泚、官槐陌、臨湖亭、南垞、欽湖、柳浪、栾家灘、金屑泉、白石灘、北垞、竹里館、辛夷塢、漆園、椒園等。與裴迪閑暇。各賦絕句云爾

A Wang folyó versei

Birtokom a Wang folyó völgyében van. Amit itt érdemes felkeresni, az a házam Meng falánál, a Hua-zi-hegy, a vén barackfa háza, a bambuszok hegye, a Szarvaspark, a magnóliailiget, a somliget, az út a pagodafák alatt, a pavilon a tó partján, a déli hegy, a Yi-tó, a fűzsor, a patak a Luan-kertben, az Arany-szemcsék forrása, a fehér kavicsos part, az északi hegy, a kunyhó a bambuszligetben, a magnóliák völgye, az ecetfák udvara és a fűszerkert. Pei Di és én szabadidőnkben egy-egy négysoros verset írtunk ezekről a helyekről.





1. Új ház Meng falánál

新家孟城口
古木餘衰柳
禾谷夏為華
空悲昔人有。

*xīn jiā Mèng chéng kǒu
gǔ mù yú shuāi liǔ
lái zhě fù wèi shéi
kōng bēi xī rén yǒu*

új ház
Meng falánál

vén fák
korhadó füzek

vajon

ki lakik majd itt
utánam

a volt lakót
gyászolni minek

Prolóógus. Wang Wei házat vesz Meng falánál, ahová időnként visszavonulhat a lelkileg kimerítő udvari szolgálat elől, ahol időről időre megélheti az univerzum körforgásával való egység taoista ideáját. A házat az előző generációhoz tartozó Song Zhiwen költőtől vette. Már beköltözéskor ott van a volt lakó emléke, az új ház körül a vén fák, a jelenben a múlt.

Origó. Ez az a hely, ahonnet sétákat tesz majd a Lantian körüli birtokán, amelynek már a volt lakó a 鞞川 – *Wǎngchūān*, a Wang folyó völgye nevet adta. Ide tér vissza sétái után, hogy verset írjon a látottak nyomán, s hogy barátjával, Pei Divel együtt megírják *A Wang folyó versei* című, húsz versből és húsz válaszversből álló ciklust. Ezt a könyvet itt, amelytől kezdve a volt lakó által adott *Wang folyó völgye* név új jelentést ölt. A múltból a jelen.

És epilógus. Wang Wei a jövőből néz vissza a jelenre, amikor már ő is múlt lesz. Mint Lábass Endre a *Levéliben az utánam itt lakóhoz*. Tudja, hogy így lesz, benne van az univerzum körforgásának rendjében. Ezért ahogy Endre – *Ne szomorodj el* –, úgy ő is figyelmezteti az új lakót.

A kínai nyelvben nincsenek igeidők. Természetesen ki lehet fejezni őket segédszavakkal, kontextussal vagy körülírással, de nem olyan nélkülözhetetlen részei az igének, mint az európai nyelvekben. Az univerzum körforgása megszüli a dolgokat, majd életciklusuk lejártával visszafogadja őket. A dolgok voltak, vannak, nem lesznek, aztán újra lesznek. *Gyászolni minek?*

Egyetlen dolgot nem lát előre az ember: hogy mi történik vele azalatt, míg itt él. Hogy más lesz-e, amikor majd elmegy. Ha az ember ír, azzal a tudattal, hogy az írásai úttá állnak össze, akkor a végén visszatekintve talán megmondhatja. Mint mi ezen az itt írott húsz versen.

2. A Huazi-hegy csúcsán

飛鳥去不窮
連山夏秋色
上下華子岡
惆悵情何極。

fēi niǎo qù bù qióng
lián shān fù qiū sè
shàng xià huá zǐ gāng
chóu chàng qíng hé jí

madarak szállnak
a végtelenbe

hegyek és hegyek
az ősz színei újra

felmegyek és lejövök
a Huazi-hegyről

a melankóliának
vajon lesz-e vége



A hegy csúcsáról körültekinteni örök toposz. De a látvány kinek-kinek mást mond. Goethét a világtól eltávolodottság csendje a halálra emlékezteti. Petőfi, aki talán irigyelt és utált bálványának versére válaszul írta a maga őszi szerteszét nézését, bukolikus zsánerképen festi meg az ember-szabású természet örök körforgását. Caspar David Friedrich romantikus vándora a köd-tengerből kiemelkedő hegycsúcsok fölött ébred rá, hogy a természet, amelyet mint Isten másik teremtményét évszázadokon át testvérének tartott, Istent zárójelbe téve egy tőle idegen és fenyegető princípiummá vált.

A *Wang folyó versei* második darabjának minden sorában ismétlődik és végtelenné tágul valami. Madárakra az égbolton, hegyek láncai a földi horizonton, az évszakok örök ismétlődése az időben, s emberi léptékben az, ahogy a költő újra meg újra felmegy a hegyre, és lejön onnan, azaz magának a körültekintésnek az ismétlődése az emberi élet határáig. Az utolsó sor pedig a világ végtelenjében megtapasztalt ismétlődést extrapolálja a belső végtelenre: vajon a toposszal – és Wang Wei többi toposzával, a magánnyal, a kivonulással, a veszteséggel – vele járó melankólia is örökké az emberrel marad?

Gyerekkoromból emlékszem egy hasonló pillanatra. Öt-hat éves lehettem, a házunk melletti réten játszottam, igazából elégedett voltam, amikor váratlanul megnyílt előttem az idő, kézzelfoghatóan éreztem, amit a gyerek ritkán érez, hogy milyen sok év áll még előttem. S akkor megriadtam: és ez a sok év mind így fog eltelni? Mindig ugyanezt fogom csinálni, érezni, látni? És életemben először – és talán utoljára is – megéreztem az unalom súlyát. Úristen, így lesz ez egy egész életen át? Szerencsére nem így lett.

A gyerek ráérezett a végtelenre, de arra még nem, hogy ő viszont változni fog, és képessé válik majd tartalommal megtölteni.

Wang Wei a hegy csúcsán a végtelen természetel eggyé válva önmagát is változhatatlannak látja, s úgy érzi, hogy az a fájdalmas hangulat, amely most előnti őt, éppolyan örök lesz, mint a madarak röpte vagy az évszakok visszatérése.

Három néven is megnevezi: 惆 – *chou*: 'szomorúság', 悵 – *chàng*: 'kiábrándultság', 情 – *qíng*: 'ez az érzés'. A kínaiban a három szó alliterál, és írásjegyeik bal oldali, úgynevezett jelentésszótag-nyelvi eleme is ugyanaz, a „szív” gyökjele, amely még erősebbé teszi összetartozásukat és együttes nyomasztásukat. Abba nem gondol bele, ahogy a gyerek sem, hogy épp azért vonult ki a világból ide, a Wang folyó völgyébe, hogy ezeket az érzéseket fokozatosan feldolgozza, s az évek során más emberré váljon, aki már a melankóliától megszabadulva tud körültekinteni.

Nemrég tartottam előadást az *Utas és holdvilágról*, amelyben Mihály az „örökké fájdalmas az ember” kamaszkori melankóliájától epifániák során jut el oda, hogy az életet mégis meg lehet tölteni mással is: „...ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami.” Vagy még korábban írtam a Song-kori Xing Qiji verséről, amely szerint fiatalkorában még „képzelt bánatáról” igyekezett verseket írni, de sok év és számos csapás után már képessé vált arra, hogy „csalás nélkül körbenézve” csak annyit mondjon: „milyen szép, hideg ősz”.

A kötet verseinek visszatérő fordulata a „vajon”. Vajon sikerül-e Wang Weinek is megváltoznia, vajon e húsz vers végén már másként látja-e a világot és önmagát?



3. A vén barackfa háza

文杏裁為梁
香茅結為宇
不知棟里云
去作人間雨。

wén xìng cái wéi liáng
xiāng máo jiē wéi yǔ
bù zhī dòng lǐ yún
qù zuò rén jiān yǔ

a szemöldökfa
egy kivágott vén barackfa

a tető
illatos nád összekötve

vajon

ez az oszlopon fennakadt felhő
elhinti-e terhét
az emberek között

A harmadik versben belépünk az „új házba Meng falánál”. Az első két sor, mint a kínai tusrajzok, csak néhány vonással vázolja fel az épületet: az ajtót, amelyen át belépünk, és a tetőt, amelyre odabent felpillantunk. A többi termékeny üresség, képzelőerőnk terepe.

Mindkét sor úgy írja le a maga tárgyát, hogy a természeti elem dominál benne, amelyből készült: a barackfa és a nád. És mindkettőnek van egy olyan jelzője, amely az emberi munkára utal, amelynek révén élő növényből az épület részévé váltak: a kivágás és az összekötés.

És emellett mindkettőnek van egy, a természetből magával hozott jelzője is. A nád illatos. De a barackfa az eredetiben olyan, amit nem tudok egyetlen szóval lefordítani, csupán megmagyarázni. Az eredeti jelző: 文 – *wén*. Ez a szó eredetileg ráncot jelent, fáról szólva pedig barázdát,erezett törzset. Minthogy az írás is barázdákat ró az anyagra, ezért a *wén* átvett – és ma leggyakoribb – értelmében műveltséget, kultúrát



jelent. A versbéli barackfa *wén* jelzője mindezeket a jelentéseket hordozza. És ettől furcsa módon a két jelző szerepe felcserélődik. Mintha az eredetileg a természetes öregedést jelző *wén* lenne az emberi munka eredménye, az egy életen át magába szívott műveltség és a *kivágott* a sors munkája, a világból való kivonulás és az imént olvasott melankólia forrása. Mindezekre akarok utalni a *wén* jelzővel, amely véletlenül egybecseng a kínai eredetivel.

Ez az ajtó fölé befalazott vén barackfa találkozik itt, a Meng fala melletti új házban a tetőt borító, még illatos fiatal náddal, ahogy maga az új ház a vén fákkal az első versben. Mintha azok egyike költözött volna a házba, ahol esélyt kap egy második életre.

És ekkor egy váratlan új elem hatol a képbe. Egy felhő. Hogy hová hatol, az nem teljesen világos, és talán épp ez a cél. A vers szó szerint „a főoszlopon” – 栋梁 – *dòng li* – lévő felhőről beszél. A *dòng* a hagyományos kínai ház tartóoszlopa, s ezzel újabb építészeti vonással gazdagodik a tusrájz. A tartóoszlop a ház alapját köti össze a tetővel, a földet az éggel, s ezáltal a házat világmodellé és templommá emeli. De hogyan jelenhet meg ezen az oszlopon egy felhő? Lyuk lenne az illatos nádkötegek között? Vagy az oszlop *pars pro toto* csupán, s a felhő valójában az általa tartott tetőn akadt fel?

És egyáltalán, miért fontos, hogy vajon a fel-

hő szétszórja-e terhét? És miért kell hangsúlyozni, hogy *az emberek között*? És miért kételkedik ebben Wang Wei?

A kínai vers és festmény dinamikája a kozmosz körforgásán alapul, ahogy a *tao* a nem létezőből létrehozza a létezőt, az egyből a sokat, s aztán a létező visszatér a nem létezőbe. Ez a vers arról beszél, hogyan jött létre ez a ház a természet és az emberi munka révén, az *egy* kivágása és a *sok* összekötése, a kötés és oldás révén, a *jin* és a *jang* körforgása révén. Ebben a körforgásban az üresség, a nem létező éppolyan fontos, mint a belőle létrejövő és őt strukturáló létezők. A felhő pedig az ürességből a létezővé való átalakulás, a két pólus, a *jin* és a *jang*, a hegy és a víz közötti átmeneti állapot jelképe.

Írtam egyszer, hogy a „költészet” kínai írásgjegyének etimológiája – szemben a görög *poiésziszszel* (ποίησις), amely alkotást jelent – a ’templomban felajánlott áldozat’ jelentéselemet foglalja magában. Ha a tartóoszlop templommá emeli a házat, akkor áldozatra is szükség van benne. Wang Wei még az ürességben van. Még nem biztos önmagában, még kételkedik benne, hogy átmeneti állapota vajon áldozattá válik-e, vajon az egység sokasággá, a felhő vízcseppekké oldódik-e, vajon megtermékenyíti-e a világot.

Mi már tudjuk. Innen szurkolunk neki.



4. A bambuszok hegyén

檀栾映空曲
青翠漾涟漪
暗入高山路
樵人不可知。

*tán luán yìng kōng qū
qīng cuì yàng lián yī
àn rù shāng shān lù
qiáo rén bù kě zhī*

bambuszok tükröződnek
a hullámzó vízen

smaragdzöld játszik
a tó gyűrűző színén

és én
titokban a Shang-hegy ösvényére lépek

amelyet nem ismernek
még a favágók sem

A két első sor nemcsak leírja a tükröződést, hanem szinte el is táncolja: először a karcsú bambuszok zöld erdejét látjuk, amint nézik magukat a tóban, aztán a tó színét, amint a hullámok egyetlen vibráló zöld spektrumká oldják a bambuszok visszatükröződő képét. „Aranyos levelek kavarognak / rózsás-vizü őszi tavon.” A két sor is egymás tükörképe. Tükörkép: illúzió, felszín, a fény puszta játéka.

De melyik melyiké?

A zen buddhista meditáló felfogja, hogy a valóság éppolyan illuzórikus, felszínes, puszta játék, mint ami a vízben látszik. Ezért lép rá arra az ösvényre, amelyet még a hegyek szakemberei, a favágók sem ismerhetnek: mert ez az ösvény, ez az út, *tao* csak az övé, az egyetlen valóság, amelyen járhat, és csakis ő járhat rajta. Az út belép az eddig csupán tükröződni látott valóság mélyére, a bambuszerdőbe. A félhomályban eltűnnek a színek, a



tükröződések, az illúziók, a fény játéka. Főlegessé válik szinte maga a látás is. A figyelem befelé fordul.

A Shang-hegyre felmenni nem ugyanaz, mint két verssel korábban felmenni a Huazi-hegyre. Aki a Shang-hegy tetejére felér, az már nem ugyanaz az ember, mint aki a tó partján az ösvényre lépett, az egyetlenre, ami csak az övé. És a hegy csúcsáról többé már nem azt látja, amit a Huazi-hegyről látott.

A Wang Wei húsz versében felbukkanó helynevek – Meng fala, a Huazi-hegy és a többiek – a Wang folyó völgyének mikrotopográfiáját rajzolják

ki. A Shang-hegy azonban kakukktojás ebben. Ez a hegy nem itt van. Hanem messze délen, a taoisták számára szent Zhongnan-hegységben, ahol Lao-ce a *Tao te kinget* írta. Neve azért vált toposszá a kínai *literati* körében, mert a Kínát egyesítő Qin-császárság (Kr. e. 221–206) idején a négy Öreg erre a hegyre vonult ki tiltakozásul a zsarnokság ellen. Wang Wei saját élettapasztalata, vívódása az udvari állás és a kivonulás szabadsága között újra meg újra átszínezi, személyessé teszi a verseinek alapját jelentő taoista természeti törvényt. Számára az egész Wang folyó völgye egyetlen Shang-hegy.



5. A Szarvasparkban

空山不見人
但聞人語响
返景入深林
复照青苔上。

*kōng shān bù jiàn rén
dàn wén rén yǔ xiǎng
fǎn jǐng rù shēn lín
fù zhào jīng tāi shàng*

üres a hegy nem látni embert

csak beszéd foszlányait hallani

a délutáni fény
áthatol az erdő sűrűjén

és újra beragyogja
a smaragdzöld mohát

Üresség. A hegy néptelensége. A dolgok hiánya. A tevékenység szünetelése. A csak foszlányokban halatlatszó beszéd – kié? a favágóké? – tárgy nélkülsége.

De a vers üressége csak látszólagos. Ez az üresség éppolyan súlyos, éppolyan lényeges, mint az előző verseket benépesítő tárgyak. A *tao* üressége, amelyből majd a dolgok fakadnak. A *zen* üressége, amelyből majd a megvilágosodás fakad.

És a megvilágosodás eljön. Az erdő sűrűjén fény hatol át, és felragyog valami, ami mindig ott volt, elrejtőzve, alázatosan, de most váratlanul főszeplővé lép elő az ürességből. A moha, amelynek smaragdzöldje azelőtt is megvolt, de a rá eső fény sugártól vált nyilvánvalóvá. A délutáni nap meleg fényétől, amely az utolsó órában a legszebb, közvetlenül mielőtt kihunyna. Váratlan epifánia, a dolgok lényegének megnyílása, felragyogása.

A vers címe lehet utalás a szárnáti Szarvasparkra, ahol Buddha megvilágosodása után az első beszédét tartotta. De lehet valóságos helyszín is a Wang folyó völgyében, ahol valóban volt ilyen park. Éppen ebben a parkban van eltemetve Wang Wei – különös véletlen, hogy a szarvas a kínai ikonográfiában az örök élet jelképe. Ismeretlen sírján talán ma is felragyog a smaragdzöld moha a meleg délutáni nap ráhulló fényében.



6. A magnóliailigetben

秋山斂餘照
飛鳥逐前侶
彩翠時分明
夕嵐無處所。

qiū shān liǎn yú zhào
fēi niǎo zhuó qián lǚ
cǎi cuì shí fēn míng
xī lán wú chù suǒ

az őszi hegy még őrzi
a nap utolsó melegét

madarak szállnak
madarak nyomában

foltokban
smaragdzöld ragyogás

nincs helye itt
az esti ködöknek

Az előző vers egy szólama nagyzenekari változatban. A lenyugvó nap mindent betöltő utolsó fénye, amelyet az őszi hegy színei még inkább felerősítenek, harsányan kapaszkodva abba, ami hamarosan elmúlik. Az előző vers egyetlen smaragdzöld felragyogásának *ostinato* alapritmussá sokszorozása.

De hová lett az előző vers alaphangja, az üresség?

„Nincs helye itt.” A ragyogás mindent betölt, elkápráztatja a szemet.

De ez a ragyogás, akárcsak két verssel korábban a bambuszoknak a tó színén irizáló smaragdzöld tükröződése, csalóka, mulandó. Ahogy a napnyugta fénye, ahogy az őszi színei.

Hamarosan lenyugszik a nap, az őszi fák lehullatják a lombjukat. Üres lesz újra a hegy, esti ködök úsznak majd a kopár ágak között.

Talán épp arrafelé száll a madarak hosszú, fekete sora, a mulandóság kottavonala kifelé a versből? „A varjúraj város felé surrog tova / tél lesz hamar, jaj, akinek nincs otthona.”

De ez a tél nem a „csend és hó és halál” ideje,



mint a nyugati toposz, hanem a befelé fordulás: *boldog, akinek van otthona*. A természeté, amely arra vár, hogy a *tao* törvénye szerint az ürességből újra megszülessen a reggel, a tavasz és a tízezer dolog.



7. A somliget partján

结實紅且綠
夏如花更開
山中倘留客
置此茶甌杯。

*jiē shí hóng qiě lǜ
fù rú huā gēng kāi
shān zhōng tǎng liú kè
zhì cǐ fú róng bēi*

gyümölcsök érnek
pirosak és zöldek

mintha a virágok nyílnának újra

a hegyen időző vendégre

emeljük ezt a sompoharat



„Ezt hozta az ősz.” Nem tudom, megfigyelték-e, hogy gyümölcsökről írva már mindössze kétféle is a végtelen bőség érzését kelti: „a piros és sárga gyümölcsöket”. Kosztolányi is csupán a szőlő és a

körte párosával foglalja össze az ősz még hosszan sorolható adományait.

Wang Wei kétféle gyümölcsre ugyanaz: a miénknél jóval nagyobb szemű kínai som érett termése, amelyet a kínai konyha sokféle módon használ – például könnyű somborként, erjesztve. A kétféle szín említése mégis gyümölcsöktől roskadozó bokrokat vetít elénk.

A magból kicsírázó növény, a virág, a gyümölcs, majd a visszatérés a földbe a *tao* körforgásának, a lét és nemlét, a *jin* és *jang* ciklusának legközvetlenebb példája.

A ciklusban minden fázisnak megvan a maga helye. Az érett gyümölcsnek éppúgy, mint a korábbi virágnak. És ugyanígy a hamarosan beköszöntő ürességnek is, amely felváltja a ragyogásnak ezeket a fázisait, hogy aztán új élet származzék belőle.

Hogy a tökéletességnek ezt a pillanatát a visszahúzódnak kell felváltja, abban Kosztolányi és Wang Wei egyetértenek. A törvény elfogadása különbözőt meg őket.

Kosztolányit a fák aranykeze már a halálra hívja, pedig „jobb volna élni”. Wang Wei egyszerűen él. Elfogadja, hogy ő is része a kozmikus körforgásnak és azzal együtt az ürességnek is, és elfogadja, amit a körforgásnak ez a pillanata ad számára. A hegyen időző, a világban ideiglenesen itt lévő vendégre – talán önmagára? – emeli a poharat, a bort, a halhatatlanság italát a taoisták szerint.





8. Ösvény a pagodafák alatt

仄經隆宮槐
幽陰多綠苔
應門但迎掃
畏有山僧來。

*zè jìng yīn gōng huái
yōu yīn duō lǜ tái
yīng mén dàn yíng sǎo
wèi yǒu shān sēng lái*

hegyi út
a pagodafák
árnyékában

rejtett
és párás
és csupa zöld moha

a kapu előtt
el kell söpörni még
vendég jöhet

talán eljön ma hozzánk
a hegyi öreg

Wang Wei sétáinak néhány visszatérő toposzát már ismerősként üdvözöljük. A hegyi utat, amelyen csak egyvalaki járhat. A zöld mohát, amely alázatosan megbújik az árnyékban, de a nap sugara főszereplővé tudja tenni.

Mindez, az út, a moha, a rejtettség, a pára, az árnyék, de még az árnyéket vető pagodafák is a *jin*, a befogadás, a várakozás, az üresség jegyében állnak. Ahogy a várakozást erősíti az egyetlen *jang* gesztus, az elsöprés a kapu előtt az eljövendő vendég tisztelésére. Már ha eljön.

Ez az a vers, amelyben nem történik semmi, de bármi megtörténhet. Mint egy színpad, mint egy tisztás, amelyre bármikor kiléphet egy lovas. Az *teszi*

széppé a sivatagot, hogy valahol egy kutat rejt. Ennek a hegyi útnak a fakoronák alagútja alatt az ad értelmet, hogy bármikor felbukkanhat rajta a hegyi öreg.

Wang Wei anyja emlékére kolostort alapított a Wang folyó völgyében hét szerzetes számára. Egyikük lenne a hegyi öreg? Vagy valaki más, náluk is tekintélyesebb? Talán nem is személy, hanem egy jelentős esemény, sorsfordulat? Talán nem is jön el? Wang Wei mindenképpen készen áll rá. A passzív várakozást a felsöpréssel aktívvá tette. Rajta ne múljék.

9. Pavilon a tó partján

輕舸迎上客
悠悠湖上來
當軒對樽酒
四面芙蓉開。

*qīng gě yíng shàng kè
yōu yōu hú shàng lái
dāng xuān duì zūn jiǔ
sì miàn fú róng kāi*

könnyű csónak hozza
vendégemet

a tó színén
lassan közelít

a pavilonban szemközt
a boros edénnyel

körben
lótuszok nyílnak

Ahogy haladunk előre a versek során, az *én* és fájdalom egyre inkább háttérbe húzódik, s a világ foglalja el a helyét: a világ csodái, a csodákkal viselő üresség és az ezek körforgásában való részvétel elfogadása.

A világgal való egység örömeből pedig a meg-





osztás vágya fakad. Már a két előző vers is ezt próbálta, most pedig az *én* szigetét körülvevő víz túlpártjáról megérkezik a *másik*. Mitikusan könnyű csónakon, ahogy illik, amilyenén a kicsi halász vág neki a nagy ürességnek Wu Zhen képén.

Szavakra nincs szükség. A bor tökéletesen jelképezi a megosztást. Sokatmondó, hogy a vers a 樽 – *zūn* kifejezést használja az edényre: ez az a gazdagon díszített bronzedénytípus, amellyel az áldozati bort ajánlották fel a szentélyben.

Körös-körül lótoszok, a buddhizmus legfontosabb szimbóluma. A zavaros vízből felszínre törő gyönyörű virág a tisztaság és megvilágosodás jelképe. Az egész növény pedig, minthogy egyidejűleg jelen van benne a bimbó, a virág és a mag, az idősíkok – múlt, jelen, jövő – egybeolvadásáé.

Mi lehet több annál, mint egy ilyen vendéggel együtt hallgatni egy ilyen világ közepén?

10. A déli hegy

輕舟南國去
北國森羅即
隔浦望人家
遙遙不相識。

*qīng zhōu nán chā qù
běi chā miǎo nán jí
gé pǔ wàng rén jiā
yáo yáo bù xiāng shì*

könnyű csónak visz
a déli hegy felé

az északi hegyig
túl sok a víz
nem juthatsz el oda

a távoli parton
emberek házak

de ilyen messziről
nem ismerjük fel egymást

Ismét a könnyű csónak, ismét a mitikus nagy vízen,
északról délre, a nemlétből a létbe, mint az anyaméhben. Ez a kínai nagy archetipikus utak iránya, az egyetlen lehetséges irány: az északi hegyig „túl sok a víz”. A létből a nemlétbé majd egy másik könnyű csónak visz át: talán nyugat felé.

Még nem ismerjük, ki vár minket a déli parton.
De nemcsak mi látjuk őket, hanem ők is minket. Egyetlen egész részei vagyunk, nem csak a mi nézőpontunk érvényes. Várnak ránk. De ők sem ismernek még minket.

11. A Yí-tavon

吹箫陵極浦
日暮送夫君
湖上一回首
山青卷白云。

*chuī xiāo líng jí pǔ
rì mù sòng fū jūn
hú shàng yī huí shǒu
shān qīng juǎn bái yún*

fuvolaszó mellett
érünk a túlsó partra

napnyugtakor búcsúszom
nemes barátomtól

a tó fölött fejemet
még visszafordítom

a hegy zöld fejét
fehér felhő takarja



Akinek nemes barátja van, annak fájdalmas tőle az elválás. Wang Wei olyan szerencsés volt, hogy több nemes barátja is volt, így több verset is írt az elmúlás fájdalmáról. Az egyik, A *Yang-kapu három dala* a kínai klasszikus zenei repertoár egyik alapvető darabjává vált.



Talán a nemesség része, talán az elválás fájdalmában való hosszú gyakorlat teszi, hogy ezekben a versekben éppen a fájdalomról esik a legkevesebb szó. A *Yang-kapu* csak egy utolsó poharat említ, és a kaputól nyugatra várakozó magányra utal. Itt a magányába visszatérő Wang Wei tesz finom, árulkodó gesztust. *Még egyszer visszafordítja fejét*, de a kép kétszeresen is aszimmetrikus. Barátja feje helyett már csak a hegy zöld fejét látja, s azt is fehér felhő takarja.

„Nincs helye itt az esti ködöknek”, írta a magnólialiget ragyogásában. Hát akkor hol van? Itt, ebben a versben.

12. Hullámzó füzek

分行攪綠樹
倒影入清漪
不學御沟上
春風驚別離。

*fēn háng jiǎo qī shù
dào yǐng rù qīng yī
bù xué yù gōu shàng
chūn fēng shāng bié lí*

pompás fasor

fordított árnyak
a víz tiszta tükrén

nem mint a császári
csatornán ahol

a tavaszi szél
fájdítja az elválást



Két fasor. Mindkettő pompás: emerről Wang Wei maga mondja, amannak meg nyilvánvalóan pompásnak kell lennie, ha a császári palotát övező csatorna partján áll. Az első *itt és most* van a Wang folyó völgyében, ahol Wang Wei egységre jutott a természettel és önmagával, a víz tiszta tükre – az érzelmek illuzórikus világa – már nem fodrozódik.

De a vers igazi tárgya a másik fasor, valahol a múltban, egy a sok elválás közül, amelyet még mindig fantomfájdalomként idéz fel, ami csak emlékeztet rá. Annak a víznek a tükre még mindig fodrozódik – „tavaszi szél vizet áraszt” –, még mindig nem lehet tisztán látni benne *azokat* a füzeket. Ott még Wang Wei nem elég összeszedett ahhoz, hogy jól bevált módszerével kihelyezze fájdalmát egy külső tárgyra, egy felemelt pohárra vagy egy felhő koszorúzza hegyre.

A múlt hullámozása nehezen csillapul. Hiába van *ősz*, az a tavaszi szél még most is fúj.

13. Patak a Luan-kertben

飒飒秋雨中
 漾漾石溜泻
 跳波自相激
 白鹭惊夏下。

*sà sà qiū yǔ zhōng
 jiān jiān shí liú xiè
 tiào bō zì xiāng jiàn
 bái lù jīng fū xià*

sú sú süvít a szél
 az őszi esőben

csapp csapp csattog a víz
 a nyirkos köveken

hullám hullám
 után lendül

felrebben majd
 visszazáll a kócsag



A természet nem csak derűs és harmonikus tud lenni. A víz tükre nem mindig tiszta. Olykor minden felkavarodik, a szél vízszintese lándzsát tör az eső függőlegesével, a víz ki akar törni partjai közül. De a taoista bölcs tudja, hogy a természettel ilyenkor is egységben van. Ha ilyen váratlan meglepetés éri, visszavonul, és helyreállítja magában az egységet, mint a kócsag, amely nem repül el a viharban, hanem visszazáll, hogy szembenézzen meglepetése okával.

A kócsag a Tang-kori költészetben több mindent jelent. Ragyogó fehér színe miatt a tisztaságot, az égi fényt, többnyire a Vénusz fényét. Wang Wei kortársa, Li Deyu írja róla egy versében: „Az ég tiszta fénye, amely elvesztette minden reményét a visszatérésre.” Ennélfogva az ideális ember szimbóluma is. Fehérsége a buddhizmus kedvenc színe: ebben a versben a hullámok fehér tarajával együtt a világ jelenségeinek látszólagosságára utal. És *par excellence* őszi madár: pusztá említésére tudjuk, hogy őszi van a versben.

A kínai versek nem szokták megszemélyesíteni a természeti jelenségeket. Feltűnő ezért, hogy ebben a versben a jelenségek mégis megszólalnak: *sà sà*, mondja a szél, *jiān jiān*, mondják a hullámok. A Wang Wei-kortárs Zhang Yanyuan írja kalligráfiai traktátusában, hogy a madarak és állatok hangját is le lehet írni írásjegyekkel, s ettől emberi jelentéssel telnek meg. Így tesz Wang Wei is a jelenségek hangjaival. Mintha az ideális ember még a természet legzaklatottabb állapotában is megtalálná vele a személyes viszonyt.

14. Az Aranyzemcsék forrása

日飲金屑泉
少當千餘歲
翠鳳翔文綺
羽節朝玉帝。

*rì yǐn jīn xiè quán
shào dāng qiān yú suì
cuì fèng yì wén qī
yǔ jié cháo yù dì*

Az Aranyforrásból
ha naponta iszol

ezer évig élsz
vagy még tovább

a Smaragdfőnix
és sárkányok hordoznak

tolldísszel hódolsz
a Jádecsászárnak

Hogy kerül ide váratlanul ez az alkimista-mitografikus szöveg?

Úgy, hogy Wang Wei tényleg a Wang folyó völgyében látottakról akar verseket írni. Márpedig itt, a völgyben fakad az Aranyforrás (szó szerint

az Aranyszemcsék forrása). Erről a forrásról úgy tartották, hogy a közelben eltemetett első császár sírjából a föld alatti erek egyre mossák kifelé a vele elhantolt mérhetetlen gazdagságot, s ebben a forrásban bukkannak felszínre.

Aki pedig naponta aranyport iszik, sűrített fényt, a legtisztább esszenciát, a semmi mássá tovább nem redukálható anyagot – így a taoisták –, az hosszú és egészséges életet él, sőt elérheti a halhatatlanságot. A taoisták megszállottjai voltak a betegségnek tartott halálnak, orvosi és alkímiai praktikákkal igyekeztek felülkerekedni rajta. Wang Weinek már nem kell törnie magát: itt, a keze ügyében van a forrás.

És innentől kezdve a vers jellegzetes taoista eksztatikus utazássá fokozódik. Aki eléri a halhatatlanságot, az a halhatatlanság istennője, Xi Wang Mu, a Nyugati anyaistennő sárkányok vontatta főnixszekerén vonul végig az istenek birodalmán, hogy a taoista panteon legfőbb istene, a Jádecsászár előtt hódoljon.

Nem tudni, hogy Wang Wei, a *tao* követője maga is hitt-e a forrás erejében, és napi fogyasztója volt-e a vizének. Vagy csak jelöletlen idézetként tudósít egy helyi hiedelemről, s miután somolyogva leírja, somborral tölti meg poharát, az eksztatikus utazások és a halhatatlanság szerény jelképével itt, a Wang folyó völgyében.





15. A fehér kavicsos part

清凌白石灘
綠蒲向堪把
家住水東西
浣紗明月下。

*qīng qiǎn bái shí tān
lǜ pú xiàng kān bǎ
jiā zhù shuǐ dōng xī
huàn shā míng yuè xià*

tiszta víz
a fehér kavicsokon

zöld nád
szinte a kezedig hajol

családok élnek
mindkét parton

selymet mosnak
a hold fényében

Ragyogás. A kristálytiszta víz, amelyen át látni lehet a fehér kavicsokat, mint a kócsag villámfénye. A zöld, amely Wang Weinél szintén mindig ragyog, akár a moha, akár a bambusz színében.

De Wang Weiben ezúttal – talán az aranyital, talán a sombor hatására – a taoista kerekedik felül a zen buddhistán. A ragyogást most nem relativizálja a nemlét erős szimbóluma, hanem eksztatikus-sá fokozódik, mennyei utazássá a fénymadáron. A folyóparti családok által a tiszta vízben mosott és a fehér kavicsokon kitergetett selymeken felragyog a holdfény: Csontváry ismeretlen képe.

És éppen ezzel az eksztatikussá fokozással válik látszólagossá mindaz, amit látunk. Az imént még kézzel mosott selyemre, ha holdfényé vált, már a nád zöld ragyogásának jelzője vonatkozik: „...úgy lehajol, szinte megérinthezed kezeddél?”. De már csak szinte.

Selymet mosnak a hold fényében – lehet-e ennél lenyűgözőbb és egyszersmind kijózanítóbb metafora erre a világra?

16. Az északi hegy

北垓湖水北
 杂树映朱栏
 逶迤南川水
 明灭青林端。

*běi chá hú shuǐ běi
 zá shù yǐng zhū lán
 wēi yǐ nán chuān shuǐ
 míng miè qīng lín duān*

északi hegy
 a tó északi partján

fák sokféle zöldje
 rőt kontúrként
 tükröződve

kanyargó folyó
 fut le délnek

csillog eltűnik
 elhagyja az erdőt

Wang Wei festő is volt, a *shanshui* műfajának mestere, amely épp az ő idejében kezdett népszerűvé válni a kínai *literati* körében. A *shanshui*t, a „hegy és víz”-rajzot „kínai tájképnek” is szokás nevezni, pedig nem valós tájat akar lefesteni – még akkor sem, ha annak elemeiből táplálkozik –, hanem egy, a *tao* szabályai szerint felépülő belső képet kivetíteni.

A *shanshui* két fő eleme a nagy víz, amely a teremtő *jīn* ürességnek, és a hegy, amely a belőle létrejövő *jang* tízezer dolognak felel meg. Mind a hegy, mind a víz tartalmaz valamit a másik elemei-



ből, tükrözi a másikat, átalakulóban van a másikká: ebben áll a világot mozgató *tao* dinamikája.

Wang Wei mintha a *shanshui* iskolapéldáját akar-ná itt szavakkal megfesteni. Itt a tó, a *par excellence* nagy víz, amelynek ürességéből kiemelkedik az északi hegy. De a hegy is tükröződik a vízben. A *shanshui* kötelező elemei még a kanyargós út – itt a folyó –, a „küszöb”, amely a nézőt fogadja – itt az a pont, ahol a folyó elhagyja az erdőt, és beletorkollik a tóba, ahonnan Wang Wei nézi a hegyet –, és a „szív”, a kép szellemi középpontja, amely felé a vonalak mutatnak.

A déli hegyről szólva már megtudtuk, hogy az északi hegyre nem juthatunk el soha. Nem, mert a nemlétből a létbe vezető út iránya kötött: északról délre. Ezért nem kanyargós út vezet az északi hegyre, hanem kanyargós folyó fut le onnan a tóba. És ezért a kép „szíve” az a pont, ahol Wang Wei áll, ameddig ember visszaevézhet az északi hegy irányába, és előretekinthet a déli hegy felé, hogy egyszerre lássa az eredetet és a célt. Ezt a pontot a versben nem látjuk, de minden, amit látunk, efelé mutat, kisserkeszthető bizonyossággal.

17. Kunyhó a bambuszok között

獨坐幽篁里
彈琴復長嘯
深林人不知
明月來相照。

*dú zuò yōu huáng lǐ
tán qín fù cháng xiào
shēn lín rén bù zhī
míng yuè lái xiāng zhào*

egyedül a titkos
bambuszligetben

a *qín*t pengetve
vagy hosszan lélegezve

mély az erdő
nem ismeri senki

fényes hold kél
megvilágítjuk egymást



Ebben a versben valami készül. Sőt meg is történik. De Wang Wei csak az előkészületeket írja le részletesen.

Titkos bambuszligetbe húzódik vissza, egy kunyhóba. Miért kell a „titkos”? Ki elől titkos ezen a vidéken, ahol a favágók sem járnak? Előlünk, olvasók elől, hogy lássuk, milyen mély ez a visszahúzódás, mintegy az anyaméhbe, az újjászületés előtt.

Miért a bambuszligetbe? A bambusz belső üressége miatt a taoisták és buddhisták számára is jelkép. A bambuszligetbe visszavonulva mintegy a teremtő ürességbe vonul vissza az ember.

Mit tesz ott? A *qin*t pengeti, a Tang-kor kedvenc hangszerét, a kínai citerát, amelynek hosszan zengő, mély hangja ma is a kínai történelmi filmek háttérzenéjét adja. A hangszernek mind a hangjáról, mind

a formájáról úgy tartották, hogy egységben van a világmindenség harmóniájával.

Vagy „hosszan lélegez”, ami egyfajta taoista gyakorlat: lelassítja lélegzését, és halk, füttyülő hangon fújja ki a levegőt, amivel a halhatatlan szellemeket hívja.

És itt még egyszer fontosnak érzi hangsúlyozni, hogy „mély az erdő / nem ismeri senki”. Hogy itt tényleg a teljes ürességbe vonult vissza. Ahogy Keresztes Szent János hangsúlyozza újra meg újra *A lélek sötét éjszakájában*: „...amikor elpihent már házam...”, és „...oda, amit senki nem ismer...”.

S hogy mi történt ezen a rejteken, arról csak az utolsó sor tanúskodik. Ki világít meg valakit? Aki maga is megvilágosodott.





18. A magnóliák völgye

木末芙蓉花
山中發紅萼
澗戶寂無人
紛紛開且落。

*mù mò fú róng huā
shān zhōng fā hóng è
jiàn hù jì wú rén
fēn fēn kāi qiě luò*

ágak csúcsán
hibiszkuszok

a hegy
csupa vörös kehely

a vízmosásban
néptelen béke

mindenütt nyíló
és hulló virágok

Mi jöhet még a megvilágosodás után? Az, ahogy a megvilágosodott a világot látja. Erről szól az utolsó három vers.

Egy völgy, tele vörös virágokkal. A cím még magnóliát mond, de a vers már hibiszkuszt, amely jobban is illik az égő vörös színhez. Miért is ne nyílnának hibiszkuszok a magnóliák völgyében? Vagy akárhol, ha egyszer odabent nyílnak.

A hibiszkusz bimbója a lótuszéhoz hasonlít, amelyről már tudjuk, hogy a buddhizmus legfontosabb szimbóluma, a tisztaság és a megvilágosodás jelképe. Kinyílván azonban nem a béke fehér, hanem a kirobbanó öröm vörös színét árasztja. Ez a szín tölti el az egész világot, amelyet a megvilágosodott szem egyetlen tekintettel fog át. Térben is, az ágak csúcsától a hegy teljességéig *zoom*olva, és időben is, ahogy a nyíló, majd lehulló virágokat újabbak

váltják fel. A természet körforgása nem áll meg, de az örömmek nincs vége.

De a béke is jelen van. Wang Wei külön is hangsúlyozza. Ráadásul egy olyan kifejezéssel – *jì wú rén* –, amely a nirvána szokásos szinonimája.

Fang Hui Song-kori költő szerint ez a négysoros *A Wang folyó verseinek* legszebb darabja: „Egyetlen vers, három sóhajtás. Végtelenül csodálatos.” Mi azt mondhatnánk: egyetlen vers, egyetlen szín.

19. Az ecetfák udvara

古人非傲吏
自闕經世務
保寧一微官
婆娑數株樹。

*gǔ rén fēi ào lì
zì quē jīng shì wù
oǔ jì yī wēi guān
pó suō shù zhū shù*

az a régi ember
nem volt
gógös tisztviselő

nem volt
érzéke
a trendhez

jelentéktelen
hivatalt kapott

úgyhogy

szabadon táncolhatott
a fák közt



Wang Wei most, az utolsó előtti versben mutatkozhat be, mert most lett önmaga.

Akinek képében bemutatkozik, „az a régi ember”, az Csuang-ce vagy Zhuangzi, a taoizmus és egyáltalán a kínai szellemtörténet egyik legnagyobb alakja. Aki a konfucianus tisztviselők szigorúan szabályozott hivatala helyett a szabadságot választotta.

Zhuangzi egyszer a Bu folyó partján ült, és horgászott. Chu királya két küldöttet menesztett hozzá azzal a kéréssel: „Engedelmet kérem, hogy megzavarom, de szeretném felkérni országom vezetésére.” Zhuangzi, szemét le nem véve a horgászsinóról, azt válaszolta: „Úgy tudom, hogy Chu királyának birtokában van egy varázsteknős, amely már háromezer éve halott. A király selyembe tekerve, aranyveretes elefántcsont ládában őrzi udvarában. Mit gondoltok, ha

a teknős választhatott volna, inkább szeretett volna meghalni, hogy ilyen megtiszteltetésben legyen része, vagy inkább tovább élt volna, hogy a mocsárba lógassa a farkát?” A küldöttek összenéztek, és azt felelték: „Inkább tovább élt volna, hogy a mocsárba lógassa a farkát.” Zhuangzi erre azt mondta: „Akkor távozzatok. Én is szívesebben lógotom a mocsárba a farkamat.”

Nem véletlen, hogy a fák, amelyek között Zhuangzi táncol, ecetfák. Pontosabban az eredetiben bálványfák, de a kettő nagyon hasonlít egymáshoz nemcsak külsőleg (a 19. századig azonos fajnak is tartották őket), hanem abban is, hogy rossz körülmények között is remekül megélnek és gyorsan növekednek. És az ecetfának magyar kontextusa is van, amely nagyon hasonlít Zhuangziéhoz. „A mély udvarokban csak ecetfa nő...”



20. A fűszerkertben

桂尊迎帝子
杜若赠佳人
椒浆奠瑶席
欲下云中君。

guì zūn yíng dì zǐ
dù ruò zēng jiā rén
jiāo jiāng diàn yáo xí
yù xià yún zhōng jūn

Fahéj
a hercegnő fogadására

illatos mályva
a gyönyörű nőnek

borsnektár
a jádeünnepen

hogyan leereszkedik
a Felhők Ura

Fűszerek. Illatok. „Parsley, sage, rosemary and thyme...” Wang Wei olyan örömmel sorolja őket, mint a bélyeggyűjtő albuma büszkeségeit. Mintha Kavafisz *Ithakájának* tanácsát követné: „...válogass... / mindennemű édes illatot, / minél többet az édes illatokból.”

Mintha a megvilágosodás után nem maradna más, csak a nagy absztrakciók: a szín – az öröm mindent betöltő vörös színe –, az alapvető etikai hozzáállás, és legvégül az illatok.

De az illatok sem magukért vannak. Minden illat valamilyen királyi lénynek, valószínűleg egy-egy istenségnek szolgáló áldozat, hogy ereszkedjék le közénk, emberek közé.

Hogy leereszkedik-e, az nyitva marad. Ahogy azt sem tudjuk, megjött-e a hegyi öreg. Ilyen nyitott módon ér véget *A Wang folyó versei*. Az élet, amíg éljük, befejezetlen, „...ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami”.



UTÓSZÓ ■ Sajó Tamás

Csuang-ce – Zhuangzi – egyszer egy folyó mellett sétálva azt mondta örök ellenlábásának, Huizinek: „Nézd, hogy játszanak a halak, hogy cikáznak ide-oda, ahogy nekik tetszik. Ez az, amit a halak igazán élveznek.” Huizi pedánsan ellenvetette: „Te nem vagy hal. Honnan tudod, mit élveznek a halak?” Zhuangzi letorkollta: „Te nem vagy én. Honnan tudod, hogy nem tudom, mit élveznek a halak?”

Ezt az ismeretelméleti vitát folytatja a jeles Song-kori festő, Zhou Dongqing *A halak öröme* című hat méter hosszú tekercképén, amelyen a játszadó halak hosszú sora mellé az alábbi verset írta:

非魚豈知樂
寓意寫成圖
成探中庸奧
分明有象無。

*Fēi yú qǐ zhī lè
yù yì xiě chéng tú
chéng tàn zhōng yōng ào
fēn míng yǒu xiàng wú*

Hal nem lévén, hogy tudhatnánk örömről?
De saját érzéseinket kifejezhetjük a képen.
Ha a mindennapi mélyét fel akarjuk tárni,
meg kell mutatnunk a létezőt és az ürességet.

A létező és az üresség a kínai festészet és költészet kulcsszavai. A kínai kép nem pusztán a látványt adja vissza, hanem egy olyan kozmológia körforgását is, ahol a létezők – „a tízezer dolog” – a tao ereje folytán létrejönnek az ürességből, majd életciklusuk végén visszaolvadnak abba. Ahogy Lao-ce – Laozi – írja a *Tao te king*-ben: „A Tao szüli az Egyet. Az Egy szüli a Kettőt. A Kettő szüli a Hármat. A Három pedig a tízezer dolgot.”

A képen mindig ott van a generatív üresség is – a víz, az ég, a körvonalakkal ábrázolt dolgok belseje –, amelyből a létezők éppen csak kiemelkednek, vagy már olvadnak is vissza. Ugyanígy a versben is

mindig ott van az az üresség, amelyből a kimondott dolgok lettek, vagy amellyé lesznek, s amit hozzá kell gondolnunk a teljes értelmezésükhöz.

Az ember úgy hinné, hogy a kínai festmény és vers mindig is ilyen volt. Pedig nem. Csak a Kr. u. 4. században vált ilyenné. A császári udvar ekkor vonult vissza a nomádok fenyegette északról délre, ahol az udvarhoz kötődő értelmiségiek új, lenyűgöző hegyi tájakkal találkoztak. A Laozi által meghirdetett egység az univerzum körforgásával ekkor kap konkrét formát, ahogy egyre többen elvonulnak közülük a hegyek közé a rendkívül korrump politika elől. Ugyanekkor érkezik meg Kínába a buddhizmus is, és találkozik az újra felvirágzó taoista filozófiával és gyakorlattal. A kettő szintézise *chan* (zen) buddhizmussá éppen az új főváros közelében megy végbe, a nagy hatású Huiyuan szerzetes által alapított Lu-hegyi Donglin-kolostorban, amelynek az új irányzat költői és festői rendszeres látogatói vagy szerzetesei is voltak.

Fontos látnunk, hogy ez az elvonulás nem egy „vissza a természetbe!” mozgalom. A régi kínai világképben nincs „természet” úgy, mint Nyugaton a romantika óta, a civilizáció előtti romlatlanság vagy az emberrel szemben álló fenyegető világ értelmében. A hegyekbe elvonuló taoista vagy zen buddhista nem a vidéki idillt keresi, hanem a maga igazi helyét az egyetlen létező, az univerzum, a *tao* körforgásában.

Wang Wei (699–759) háromszáz évvel később élt, amikor az elvonulásnak ez a költészete már műfajjá szilárdult, a Tang-korban (618–907), a kínai történelem és költészet aranykorában. De épp akkor, amikor ez az aranykor intrikák és lázadások következtében összeomlásnak indult. Az udvarban ismét eluralkodott a korrupció, az érdemeseket elbocsátották, és a jellemtelenek hatalmaskodhattak. Wang Wei hol hivatalt kap, hol számúzik vagy megalázzák. Kis birtokot vesz a Wang folyó völgyében, és noha szíve és taoista, majd zen buddhista hitvallása oda húzza, mégis egész életében ide-oda ingadozik az udvari szerepvállalás és a visszavonult élet között.

Verseiben jelen van ez az ingadozás. Ettől tökéletlenek, és ettől szólnak annyira hozzánk, mai

ingadozókhöz. Csak ebben a húsz versből álló ciklusban, A *Wang folyó verseiben* szánja rá magát, hogy végigvisz valamit. Nagy segítségére van ebben barátja, sőt „coacha”, Pei Di. Vele állapodnak meg arról, hogy húsz napon át bejárják a Wang folyó völgyének Wang Wei számára legfontosabb pontjait, és mindegyikről írnak egymás számára egy-egy verset. Ettől a rászánástól és elköteleződéstől lesz több, mint alkalmi versek gyűjteménye, ettől válik beavatássá, szellemi utazássá, ettől lesz olyan íve, amely csak a rászánás és az elköteleződés révén lehetséges.

A versek formája a Tang-korban népszerű 绝句 – *jueju*, szó szerint 'kimért mondat', ahol négy sorban öt-öt tényleg nagyon pontosan kimért-kiszámított egyszótagos szó követi egymást. Többnyire még a kötőszavakat is mellőzik: így áll elő nyelvtanilag is az az üresség, ahol az olvasónak kell rekonstruálnia a szavak egymásutánjából az elsődleges jelentést és felbecsülni hozzájuk a másodlagosat. Ezt teszi a fordító is, igyekezve a mi hosszú szavakkal és jelölt viszonyokkal dolgozó nyelvünkön is kimért mondatokkal visszaadni Wang Wei öt szótagosait, hogy maradjon bőven hely az üresség számára.

Ha megkérdeznénk egy kínait, ki a legnagyobb festőjük, habozás nélkül válaszolná, hogy Wang Wei. Noha egyetlen képe sem maradt fenn, csak sok száz évvel későbbi gyarló másolatok. De aki még az eredetiekről írhathott, az mind azt írta, hogy

ennél mélyebbre menni lehetetlen, ez az utolsó szó a „hegy és víz”-festészetben.

És ha megkérdeznénk, ki a legnagyobb költőjük, talán habozna, hogy Li Bai (Li Tai Po), Du Fu vagy... Wang Wei. Akik egy időben éltek, és barátok voltak.

Su Dongpo, a nagy Song-kori polihisztor azt írta róla: „Képei versek voltak, és versei képek.” Az előbbit már csak elhinni tudjuk abból, amit az utóbbiból látunk. ■

→ *Sajó Tamás* (1965): művészettörténész, fordító, utazó. Korábban a Magyar Tudományos Akadémián kutatott és a Central European Universityn oktatott. A Studiolum Szabadegyetem és A *Wang folyó versei* című blog alapítója. Az itt közreadott Wang Wei-verseknek nemcsak fordítója, a kommentárokat is ő írta, és a szövegeket kísérő felvételeket is ő készítette.

ÍRÁSOK, AMELYEKBŐL SOKAT TANULTAM WANG WEIRŐL ÉS A TANG-KORI KÖLTÉSZETRŐL

- DIANCHENG, Zhao – He, Bai – Bai, Meng (szerk.) 2019. *王維詩集* [Wang Wei összegyűjtött versei]. Chinese Classics Publishing House, Sanghaj. (Ebben benne vannak Pei Di válaszei is.)
- HINTON, David. 2019. *Awakened Cosmos. The Mind of Classical Chinese Poetry*. Shambhala, Boulder.
- HINTON, David 2002. *Mountain Home. The Wilderness Poetry of Ancient China*. Counterpoint, New York – Washington.
- NUGENT, Christopher M. B. 2020. *The Poetry and Prose of Wang Wei*. Ford. Paul Rouzer. De Gruyter, Berlin–Boston. (Library of Chinese Humanities.)
- SHAW, Miranda 1988. Buddhist and Taoist Influences on Chinese Landscape Painting. *Journal of the History of Ideas*, 49. évf. 2. sz. 183–206. o.
- WEI, Wang 2004. *Poemas del río Wang*. Ford. Pilar González España. Trotta, Madrid.
- Yu, Pauline (szerk.) 1980. *The Poetry of Wang Wei. New Translations and Commentary*. Indiana University Press, Bloomington. (Chinese Literature in Translation.)

